

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

FOR SAMFUNDSSPØRGSMÅL
ØKONOMI OG HANDEL

1957

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDBALG

KNUD HANSEN · CARL IVERSEN · VIGGO KAMPMANN

REDAKTØR

POUL MILHØJ

★

FEMOGHALVFEMSINDSTYVENDE BIND

KØBENHAVN 1957

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONS-
ANSTALT

INDHOLD

FORFATTERLISTE:

	Side
ANTONSEN, KRISTIAN: Forholdet mellem geografisk og økonomisk forskning ..	223
BJERKE, KJELD: Nordisk indsats i nationalregnskabslitteraturen	89
BREMS, HANS: Bruttonationalprodukt og vækst	166
DICH, JØRGEN S.: Nogle bemærkninger om den direkte forbrugsskat som erstatning for indkomstskatten	16
FRISCH, RAGNAR: Om målsettingsformuleringen ved nasjonal planlegging ...	125
GRÜNBAUM, I.: Forholdet mellem person- og kapitalforbindelser i aktiesel- skaber	144
HALD, A: En økonomisk disputats. II.	199
IVERSEN, CARL: En økonomisk disputats. I.	178
KAMPMANN, VIGGO: Statsfinanserne og kapitalmarkedet	305
MEINANDER, NILS: Økonomisk velfærds- og regleringspolitik i Finland	131
MURPHY, J. CARTER: Danish Long-Term Export Contracts and Agricultural Production	272
PEDERSEN, JØRGEN: En økonomisk disputats	245
PHILIP, KJELD: Inflation og opsparing. — Kan indførelsen af værdifaste obligationer løse spørgsmålet?	1
— Danmark mellem Norden og »De seks«	289
RASMUSSEN, P. NØRREGAARD: Om spådomme	93
SKOVGAARD, K.: Landbrugets tilpasning til skiftende økonomiske vilkår	43
VIBE-PEDERSEN, JOHN: Kreditrationeringens teori	60
ZEUTHEN, F.: Produktion og fordeling — på arbejdsmarkedet og i den øko- nomiske politik	262
ØLGAARD, ANDERS: Hvordan studerer stud. polit.'er?	73
LITTERATURLISTER	104, 228, 324
PRISOPGAVER	104, 227

BOGANMELDELSER:

BARGER, HAROLD: The Transportation Industries 1889—1946 (P. P. SVEISTRUP)	117
BARNA, TIBOR (ed.): The Structural Interdependence of the Economy (LEIF HELTBERG)	242
BECKMAN, MARTIN and C. B. MC. GUIRE B. WINSTEN: Studies in the Economics of Transportation (P. P. SVEISTRUP)	115
DICKSON, HARALD: Ekonomiska principer bakom svensk skogsvårdslagstiftning (J. AARESTRUP-FREDERIKSEN)	118 w
— Nationalekonomisk teori. En inledande översikt (ANDERS ØLGAARD)	121
GAD, HOLGER: Befolknings- og arbejdskraftsproblemer i dansk landbrug I. (KIRSTEN RUDFELD)	238

U OF M LIBRARY

	HANSEN, BENT: Finanspolitikens økonomiske teori (P. NØRREGAARD RASMUSSEN)	111
	JENSEN, ERNST LYKKE: Repræsentative undersøgelses teori og metode (KJELD BJERKE)	239
	KURIHARA, KENNETH K.: Introduction to Keynesian Dynamics (NIELS NØRREGAARD)	120
	— (ed.): Post-Keynesian Economics (I. GRÜNBAUM)	329
	LINDAHL, OLOF: Sveriges nationalprodukt 1861—1951 (ANDERS ØLGAARD)	122
	METELIUS, BENGT: Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin (I. GRÜNBAUM)	332
	NABSETH, LARS: En arbetstidsförkortning — verkninger i olika industriföretag (KIRSTEN RUDFELD)	119
	RASMUSSEN, ERIK: Kurantbankens forhold til staten 1737—73 (SVEND AAGE HANSEN)	235
	STONE, RICHARD: Quantity and Price Indexes in National Accounts (KJELD BJERKE)	334
	U. S. Department of Commerce: Transportation Factors in the Marketing of Newsprint (P. P. SVEISTRUP)	124
	WINSTEN, C. B. MC. GUIRE and MARTIN BECKMAN: Studies in the Economics of Transportation (P. P. SVEISTRUP)	115
	NATIONALØKONOMISK FORENING:	
	Inflation og opsparing. — Kan indførelsen af værdifaste obligationer løse spørgsmålet?	
	Foredrag den 15. januar 1957 af KJELD PHILIP	1
	Landbrugets tilpasning til skiftende økonomiske vilkår.	
	Foredrag den 26. februar af K. SKOVGAARD	43
	Økonomisk velfærds- og regleringspolitik i Finland.	
	Foredrag den 19. marts 1957 af NILS MEINANDER	131
	Produktion og fordeling — på arbejdsmarkedet og i den økonomiske politik.	
	Foredrag den 22. oktober 1957 af F. ZEUTHEN	262
	Statsfinanserne og kapitalmarkedet.	
	Foredrag den 3. december af VIGGO KAMPMANN	305
	Nationaløkonomisk Forenings generalforsamling	322
	Nationaløkonomisk Forenings medlemsliste pr. 31. december 1957	337

NIELSEN & LYDICH (H. SIMMELKIER)
KØBENHAVN

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

KNUD HANSEN . CARL IVERSEN . VIGGO KAMPMANN

REDAKTØR: POUL MILHØJ

*

1957

95 BIND . 1-2. HEFTE

*

INDHOLD:

	Side
INFLATION OG OPSPARING. — KAN INDFØRELSEN AF VÆRDIFASTE OBLIGATIONER LØSE SPØRGSMÅLET <i>Af Kjeld Philip</i>	1
NOGLE BEMÆRKNINGER OM DEN DIREKTE FOR- BRUGSSKAT SOM ERSTATNING FOR INDKOMST- SKATTEN. <i>Af Jørgen S. Dich</i>	16
LANDBRUGETS TILPASNING TIL SKIFTENDE ØKONO- NOMISKE VILKÅR. <i>Af K. Skovgaard</i>	43
KREDITRATIONERINGENS TEORI. <i>Af John Vibe-Pedersen</i>	60
HVORDAN STUDERER STUD. POLIT'ER? <i>Af Anders Ølgaard</i>	73
NORDISK INDSATS I NATIONALREGNSKABSLITTERA- TUREN. <i>Af Kjeld Bjerke</i>	89
OM SPÅDOMME. <i>Af P. Nørregaard Rasmussen</i>	93
PRISOPGAVER	104
LITTERATURLISTE.....	104
BOGANMELDELSER (se omslagets 3. side)	111

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSTALT
KØBENHAVN . MCMLVII

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

HYPOTHEK- OG VEKSELBANK
AKTIESELSKAB

Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.

45 filialer i København og omegn - 57 filialer i provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og båndlagte kapitaler modtages til forvaltning. Reglement tilsendes på forlangende. (Telf. 6500, lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i opbevaringsdepot.

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXER udlejes.

Alle forespørgsler besvares omgående af vore afdelinger og af vort hovedkontor
Central 6500, lokal 65.

Telegram-adresse: LANDMANDSBANK

INFLATION OG OPSPARING

Kan indførelsen af værdifaste obligationer løse spørgsmålet?¹

Af KJELD PHILIP²

I. BAGGRUNDEN

SOM tiden går, går der inflation i de fleste ord. For en menneskealder siden tænkte man i daglig tale ved inflation udelukkende på prisbevægelser af den østrigske eller tyske type fra tiden efter første verdenskrig. I lighed hermed ville vi nu kunne have talt om den græske eller den ungarske inflation efter den anden verdenskrig. I dag er vi imidlertid tilbøjelige til at tale om inflation, selv hvor det drejer sig om prisstigninger af en type som den, der f. eks. foreligger i Danmark i nutiden. Jeg skal ikke forsøge på at give en mere almenyldig definition af ordet, men blot bemærke, at vi vel nu nærmest bruger det i alle de tilfælde, hvor folk i almindelighed har forventninger om prisstigninger i en nærmere fremtid. Det karakteristiske for inflationsstider bliver således, at folk tager prisstigningerne med ind i deres overvejelser, når de træffer deres dispositioner.

Imidlertid kan inflation forekomme under meget forskellige former. I tiden efter den første verdenskrig havde man nogle inflationsperioder, der var karakteriseret ved, at priserne løb stærkt foran lønningerne, og resultatet blev en forarmelse af lønmodtagerne. I denne henseende er de nuværende inflationsperioder helt anderledes. Vi har i løbet af de sidste 10 år oplevet væsentlig stærkere lønstigninger end prisstigninger, og resultatet er blevet en væsentlig forbedring af lønmodtagernes kår.

Det er karakteristisk for det sidste tiårs inflation, at den er foregået ved en afveksling mellem perioder med forholdsvis ringe prisstigning, hvor prisstigningerne ikke har overskredet de 2% om året, man i tiden før 1914 havde så regelmæssigt og dengang ikke anså for at være noget særlig betænkeligt, og perioder, hvor priserne pludselig i løbet af nogle måneder er steget langt stærkere. Når dette har været tilfældet, har der altid

1. Foredrag i Nationalekonomisk Forening, tirsdag d. 15. januar 1957.

2. Dr. oecón., professor ved Københavns Universitet.

ligget noget udenrigspolitisk bag. Som forhold, der har givet stødet til sådanne prisstigninger, må nævnes devalueringen i 1949, Koreakrigen fra 1950 og endelig nu Suezkrisen i 1956. Netop det forhold, at vi veksler mellem perioder med relativ stilstand og pludselige stigningsperioder, betinget af udenrigspolitiske forhold, gør det så overordentlig vanskeligt at have nogen begrundet formodning om fremtiden. Fortidens erfaringer har blot hos os skabt en formodning om, at den type på økonomisk aktivitet, vi har haft i det sidste tiår, vil fortsætte fremover og betinge en normal stigning i priserne på måske ca. 2 %; men det er meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at have nogen mening om, hvor hyppigt der i fremtiden vil opstå internationale kriser eller om hvor voldsomt virkende, de vil være.

En inflation vil i det korte løb kunne give anledning til forskydninger mellem de forskellige indkomsttageres indkomster. Navnlig var det tilfældet med den gammeldags type, hvor priserne løb forud for lønningerne. Denne form for inflation måtte give anledning til en større opsparing, fordi indkomsterne flyttedes fra lønmodtagerne til de selvstændige, der dels gennemgående har større indkomster og dels sædvanligvis sparer en meget stor del af merindkomsterne, og som endelig under inflationen havde et ganske særligt sparemotiv, nemlig at spare for at investere. Den type af inflation, vi i øjeblikket har, er nærmest en inflation, hvor lønindkomsterne går forud for de selvstændige næringsdrivendes indkomster. Stort set bevæger imidlertid de forskellige grupper af indkomster sig overmåde parallelt, idet jeg dog ser bort fra de egentlige renteindkomster, således at der næppe i den af inflationen forårsagede omfordeling af indkomsterne ligger noget incitament til en stærkt ændret opsparingstilbøjelighed hos de enkelte grupper. Dog må de mindre indkomster til rentemodtagerne øve deres indflydelse på deres lyst og evne til at spare.

Således som jeg skal komme ind på straks, indebærer inflationen andre problemer for opsparingen og investeringen og dermed indirekte for valutaen. Det kunne måske være på sin plads her at sige et par ord om, hvorvidt man kunne komme ud over inflationen ved f. eks. med visse mellemrum at foretage en hævnning af kronen. Alle andre foranstaltninger, såsom værdifaste obligationer o. a. l., kunne blive overflødiggjort, dersom man en gang imellem ville hæve kronen, således at resultatet alt i alt blev et nogenlunde konstant prisniveau. En sådan politik vanskeliggøres imidlertid i Danmark af flere forhold. Først kan man skride til noget så ekstraordinært som at hæve kronen, må man have sikkerhed for, at denne kronehævnning virkelig er berettiget under hensyntagen til prisstigningernes omfang. Man må kort sagt lade udlandspriserne stige, og først, når de er steget i et vist omfang, foretage kronehævningen. Skal denne da ikke få katastrofale følger for ens muligheder for at konkurrere med udlandet, må lønningerne ikke være steget i løbet af denne prisstigningsperiode. Vor hjemlige

pristalsregulering har måske sin største ulempe derved, at den hindrer, at der kan opstå en tidsafstand mellem prisstigning og lønhævning. Samlede man som i andre lande lønstigningerne sammen til at foregå en gang om året, var der måske noget større muligheder for at anvende kronehævningsmetoden. Iøvrigt må det understreges, at en sådan fremgangsmåde forlanger et nøje samarbejde mellem dem, der fastsætter lønningerne, og dem, der fører pengepolitikken, et samarbejde, som i dag ikke synes at foreligge. Specielt for Danmarks vedkommende gælder det imidlertid, at en kronehævning ofte vil være meget vanskelig at foretage netop i tider med stigende priser, fordi prisstigningsperioder altid synes at have en tendens til for os at blive perioder med stærk forringelse af vore terms of trade.

Før jeg kommer nærmere ind på spørgsmålene omkring inflationen og opsparingen, kan der være grund til et øjeblik at overveje, hvad renten egentlig er, når man lever i en periode med stadigt stigende priser. Vi siger i almindelighed, at man har et højt renteniveau i Danmark; for tiden har man vel nærmest en 7% rente; tager man imidlertid hensyn til, at vi måske gennemsnitligt har 4% prisstigning om året, bliver den reelle rente set såvel med kreditors som debitors øjne kun 3%. Den, der låner for at investere, betaler nok nominelt 7%, men gennemsnitligt stiger de goder, han får, med 4%, så det, han i virkeligheden kommer af med, er kun 3%. Med en vis ret ville man kunne sige, at vi i Danmark er havnet i en meget lav rente, nemlig 3%. Det er iøvrigt påfaldende, at det er den samme rente, man kommer til, dersom man ser på, hvad renten var i tiden før 1914, hvor man i mange år havde ca. 5% nominal rente med gennemsnitlig 2% årlig prisstigning, altså også en reel rente på 3%.

Virkningerne af høj rente + forventninger om prisstigninger er dog ikke i enhver henseende de samme som af en lav rente under konstant prisniveau. Medens man ved, hvilken renteburde man påtager sig, når man indgår på en kontrakt, ved man ikke, hvor store prisstigningerne vil blive i fremtiden; herom kan man højst have formodninger. Erfaringerne fra den sidste menneskealder har lært os, at debitorerne har vundet på kreditorernes bekostning; vi ved, det skyldes, at de i sin tid undervurderede prisstigningerne; vi er imidlertid tilbøjelige til at tro, at dette fortsat vil ske. Endelig er det nu engang svært at komme bort fra at tænke nominelt og regne en krone for lig en krone.

At folk i almindelighed forventer prisstigninger må påvirke en række af deres økonomiske dispositioner, heriblandt dem, hvorved de træffer bestemmelse om, hvor stor deres opsparing skal være. Ved opsparing vil jeg her forstå den del af indkomsten, der i løbet af en periode ikke forbruges. Opsparingen kan man groft dele i to hovedgrupper, nemlig den passive opsparing, hvorved man enten ligger med kasse eller foretager udlån, men ikke selv investerer i realkapital, og den aktive opsparing, hvor folk i stedet

anbringer det indtjente i realkapital. At man har inflation vil have en tilbøjelighed til at hæmme den passive opsparing og sandsynligvis til at fremme den aktive. Det behøver ikke nogen nærmere påvisning, at den almindelige passive opsparing vil blive mindre tillokkende for den, der frygter pengenes faldende værdi. Han må nødvendigvis komme ind på at overveje, om ikke det kan betale sig bedre at forbruge pengene straks, i alt fald vil han ofte fristes til at bruge pengene til varige forbrugsgoder og i denne form overføre nutids indkomst til fremtids forbrug. Derimod vil der være fordele forbundet med straks at investere, for jo tidligere man når at investere, desto lavere prisniveau kan det foregå i; man kan næppe se bort fra, at en del mennesker sparer noget ekstra for allerede nu at kunne investere i stedet for at vente, til priserne er blevet højere. At inflationen således svækker opsparingsmotivet for dem, der ikke selv kan investere, men måske ligefrem fremmer det for dem, der har mulighed for dette, må betyde, at de tendenser til selvfinansiering, der i forvejen foreligger, forstærkes.

Medens en inflationsproces af den type, vi har kendt i den sidste halve snes år, ikke bevirker store forskydninger mellem aflønningen af de forskellige former for produktion, har den forringet de passive kapitalisters stilling stærkt. Alle, der har lånt penge ud og altså er passive sparere, har bundet sig til stadigt at modtage samme beløb i kr. og øre som hidtil uden hensyntagen til prisstigningerne. Den ulempe, som herved er opstået for landets kreditorer, opvejes af de fordele, landets debitorer har opnået. Således som vor økonomiske struktur nu engang er, bliver den reelle købekraft, man berøver kreditorerne, ikke noget, der på en eller anden mystisk måde bliver til fordel for alle os andre, men derimod noget, der tilfalder dem, der har gæld.

Vore landbrugere har stærkt delte interesser i inflationen, idet de på den ene side sagtens er den større gruppe, der lider størst skade ved prisstigninger. Så godt som alle de varer, de køber, hvad enten det er til investering eller til forbrug, køber de på hjemmemarkedet, og priserne herpå er bestemt af hjemmemarkedets omkostningsniveau. Derimod foregår deres salg til et udland, hvor priserne bestemmes uden hensyntagen til de hjemlige omkostninger. Men på den anden side er der næppe nogen samfundsgruppe, der i løbet af den sidste menneskealder har haft større gavn af verdens almindelige inflation, idet denne i løbet af den sidste snes år har reduceret deres reale gældsbyrde til mindre end det halve.

Omend mindre udpræget vil industrien i mange henseender være stillet på lignende måde. Takket være huslejereguleringen er husejerne ikke stillet fuldt på samme måde, idet deres indkomster kun i begrænset omfang er fulgt med priserne opad.

De forskydninger, som her har fundet sted til ugunst for de passive

grupper i samfundet og til gunst for de aktive, må, som nævnt, nødvendigvis forstærke de eksisterende tendenser til selvfinansiering.

Nu kan man selvsagt stille sig det spørgsmål, om selvfinansiering er et onde. Nogle har hævdet, at det tværtimod måtte være en fordel, at de økonomiske områder, der gik godt, fik adgang til at foretage store investeringer og de andre små.

Imidlertid må man ikke glemme, at det er en vigtig opgave for at skabe fornyelse i det økonomiske liv, for at hindre monopoldannelser og for at muliggøre det for ungdommen at komme i gang, at man giver mulighed for optagelse af lån. Medens de penge, der er opsparet gennem en selvfinansiering, på forhånd er bundet til at blive anvendt på et begrænset antal måder, vil de penge, der lånes ud, søge hen, hvor de kan finde mest profitabel anvendelse, og hvor man — i overensstemmelse med liberale tankebaner — må regne med, at der er størst brug for dem, således at de bedst kan tjene til at opfylde målet: den størst mulige produktion.

Det sidste par menneskealder har præsenteret os for nogle forskydninger i det økonomiske liv, der har måttet øve deres indflydelse på ikke mindst de passive gruppers sparemotiv. For det første må det nævnes, at disse grupper er blevet talstærke og gennemsnitligt har fået betydeligt større indkomster end før. Det sidste moment skulle forventes at føre til, at de ville spare mere. Derimod må det forhold, at deres indkomst udgør en større andel i den samlede, trække i retning af, at den samlede opsparing må blive mindre, thi med samme indkomst synes alle erfaringer at vise, at opsparingen er større blandt selvstændige næringsdrivende end blandt lønmodtagere. Men hertil kommer, at den moderne sociallovgivning har løst en række af de spørgsmål, som folk før i tiden søgte at løse ved at have en egen opsparing.

Men det er klart, at der også foreligger andre motiver for, at folk, der er henvist til passive opsparingsformer, vil spare, såsom opsparing til køb af ejendom, bil, udenlandsrejser o. a. l. Denne opsparing holder sig kun forholdsvis kort tid i passiv form, og spørgsmålet om prisstigninger spiller derfor kun en mindre rolle.

Den lette adgang i Danmark til at belåne ejendom fører vel iøvrigt til, at den passive opsparing, der må foregå forud for køb af fast ejendom, er mere beskeden end de fleste steder.

Der er således en række forhold, der peger i retning af, at passiv opsparing må blive forholdsvis mindre end før, dog må i denne forbindelse erindres om, at den stærke indkomstilvækst må trække den modsatte vej.

En inflationsproces må bevirke en tendens til, at investeringerne bliver stærkere end før. Det må gælde om at investere, førend investeringsgoderne er blevet endnu dyrere. Endvidere må man regne med, at visse typer men-

nesker, der i normale tider ville foretrække at være passive kapitalister, under inflationen foretrækker at blive aktive for at komme ud over problemerne ved den passive kapitals decimering. Endelig foreligger den nævnte tilbøjelighed til, at forbrugere foretager investeringer i varige forbrugsgoder.

De forhold, der her er omtalt, foreligger i næsten alle lande og må her føre til et forøget aktivitetsniveau. Det skulle i og for sig ikke behøve at bevirke, at landene kommer i valutariske vanskeligheder; når Danmark ret permanent kommer i valutavanskeligheder, skyldes det næppe så meget inflationen som andre forhold; men misforholdet mellem vore investeringer og opsparingers størrelse bliver selvsagt ikke mindre aktuelt af, at vi lever i en inflationsperiode.

Den aktivitet, der foregår her i landet, anvendes stort set til tre forskellige formål. En del af produktionen investeres, en anden del forbruges, og en tredje eksporteres. Gennemfører man en større opsparing, d. v. s. en begrænsning af forbruget, må følgen blive, at der enten sker en nedgang i aktiviteten eller en forøgelse af eksporten. Under afsætningsvanskelighederne i 30'erne måtte en sådan politik først og fremmest føre til en formindsket aktivitet, men under de nu rådende forhold, hvor der hersker stor aktivitet i udlandet og ofte er lange ventetider på købet af investeringsgoder, vil en formindsket aktivitet i Danmark forholdsvis hurtigt kunne omsætte sig i større eksport til udlandet.

II. VÆRDIFASTE OBLIGATIONER

I de senere år har der gentagne gange været tanker fremme om, hvorvidt man kunne klare nogle af de vanskeligheder, der følger med inflationen, ved at indføre værdifaste obligationer¹. Man har hermed på den ene side tænkt på, at man skulle kunne komme ud over de sociale problemer, der er knyttet til, at kreditorerne stadig ser deres indkomsters købekraft blive formindsket. Det er klart, at en lang række mennesker hermed kommer i vanskeligheder, og forøvrigt også, at det sandsynligvis i en række tilfælde fører til uønskede forandringer i folks levemåde, f. eks. at ældre landbrugere undlader at sælge deres gårde o. l. På den anden side har man også været inde på tanken om, at eksistensen af værdifaste obligationer skulle resultere i en større opsparing, og at denne skulle medføre, at man fik en større eksport og dermed gav et bidrag til løsning af valutaspørgsmålet.

1. Jfr. Betænkning om værdifaste obligationer m. v., Betænkning nr. 146, København 1956.

At obligationerne gøres værdifaste vil sige, at renter og/eller afdrag gøres svingende med indkomsterne eller priserne. Jeg vil ikke her gå nærmere ind på de metoder, man tidligere har overvejet, f. eks. at gøre obligationerne indløselige med guld eller i en bestemt fremmed valuta. For at det første skal have nogen mening, måtte guld have en konstant pris, hvad det ikke har og har i mindre grad end før. At vælge en fremmed valuta til grundlag måtte forudsætte en tillid til, at der ikke vil finde prisforandringer sted i pågældende land; men hvor finder man et sådant land. Ville man endelig søge viden i tidligere tiders forslag, skulle man snarere fæstne sig ved Marshalls plan om betaling efter et bestemt indeks.

Vil man i nutiden søge efter kriterier, man kunne anvende, vil der være grund til at se på sagen fra kreditors og debitors synsvinkel hver for sig.

Hvad kreditor vil ønske, er først og fremmest, at de penge, han anbringer i obligationerne, skal give ham samme mulighed for at gøre indkøb, når han engang sælger obligationerne, som dem, han afstår fra nu, da han køber obligationer. Man kunne drøfte, om man i stedet for at sikre kreditor en konstant real købekraft skulle stile imod at sikre ham en bestemt andel i nationalproduktet. Forsåvidt man gjorde det sidste, ville det betyde, at i tider med voksende nationalindkomst pr. individ skulle han, når han engang realiserer sine obligationer, få stillet en større købekraft til rådighed end den, han i sin tid afstod fra. Så længe man ikke for andre samfundsgrupper er kommet videre med reguleringer af denne karakter, vil det næppe forekomme rimeligt at indføre den specielt for de passive kapitalister; men skulle man engang komme over til at regulere betydende gruppers indkomster efter et såkaldt velstandstal, måtte konsekvensen blive, at også de passive kapitalister skulle følge med. I øjeblikket er det kun visse kategorier af socialnydere, hvis indkomster i realiteten reguleres på denne måde.

Vil man sikre kreditorerne en fast indkomst engang i fremtiden, må man formentlig i praksis vælge imellem en af følgende fremgangsmåder. Man kan regulere indkomsten på samme måde, som man nu regulerer arbejdslønningerne, nemlig ved et detailprisindeks. Ville man i stedet vælge et engrosprisindeks, ville man få stærkere stigning, således at kreditorerne fremtidig blev i stand til at købe mere, end de nu afstår fra. Formentlig takket være bl. a. større effektivitet synes vi i den sidste menneskealder at have været inde i en periode, hvor engrospriserne stiger stærkere end detailpriserne. Ville man i stedet finde det rigtigt at lade de passive kapitalister følge med op i den almindelige velstand, måtte man formentlig mest praktisk regulere deres indkomster på tilsvarende måde, som man vil regulere grundbeløbet i folkepensionen, nemlig ved et udtryk for den gennemsnitlige indkomst. Denne metode har imidlertid den vanskelighed, at man først efter ret lang tids ventetid kan konstatere, hvor stor indkom-

sten er. I praksis måtte man derfor nok erstatte den med et indeks for den gennemsnitlige arbejds løn.

Går man derefter over til at se på sagen fra debtors synsvinkel, vil det være praktisk at sondre mellem forskellige grupper af debtorer. Som de vigtigste skal nævnes landbrugerne, husejerne, kommunerne, de koncessionerede selskaber og staten.

Hvis man vil se det som et mål, at betalingen skal tilpasse sig debtors evne til at betale, måtte man sagtens for landbrugets vedkommende vælge betaling efter nettoudbytte pr. ha. Bl. a. på grund af variationer i høsten vil denne størrelse i de enkelte år kunne afvige ret væsentligt fra reguleringen af detailprisen. Imidlertid må man regne med, at i det noget længere løb skulle nettoudbyttet pr. ha komme til at variere nogenlunde i takt med detailpristallet. Dog må man se i øjnene, at der meget vel kan være nogle halvlange perioder f. eks. på 5—10 år, hvori der kan finde afvigelser sted. Jeg tænker hermed på perioder som 30'ernes landbrugskrise og krigsårenes særlig gunstige konjunkturer for landbruget. Ville man foretage en regulering efter detailprisen, ville det næppe føles som særlig urimeligt af landbrugerne. Et sådant indeks vil i alt fald nok betyde en bedre tilpasning til betalingsevnen end betalingen af et beløb, fast i kroner og øre. Derimod er det vel næppe sandsynligt, at obligationer, der blev reguleret efter nettoudbyttet pr. ha, ville få let ved at finde afsætning.

For husejeres vedkommende kunne man vel bedst tænke sig en regulering ved et indeks for huslejen. For denne kategori ville en regulering efter detailprisen kunne komme til at volde en del vanskeligheder. Takket være at man i prisstigningsperioder har indført huslejustilpasning, ville husejerne næppe uden ændringer i denne regulering være i stand til at betale renter og afdrag reguleret efter detailpriserne. På den anden side vil kreditorerne næppe være særlig villige til at købe obligationer, der skulle variere efter huslejen, når man ved, at huslejerne er noget af det første, der bliver reguleret, når trusel om virkelige prisstigninger sætter ind.

For de koncessionerede selskaber, herunder også gas- og elektricitetsværker, kunne man tænke sig reguleringer efter priserne på de varer, de sælger. Fra Frankrig kendes således eksempler på obligationer, der reguleres efter prisen på elektricitet eller efter kilometertaksten på 3. kl. jernbane. Erfaringen viser, at der ikke behøver at være nogen nøje forbindelse mellem prisen på et sådant produkt og det almindelige prisniveau. F. eks. er i Danmark elektricitetsprisen slet ikke fulgt med i den almindelige prisstigning i efterkrigsårene. Det er vel iøvrigt sandsynligt, at kreditorerne vil være yderst betænkelige ved at give lån på sådanne vilkår, når vilkårene, som tilfældet er i Danmark, i den grad er afhængig af den til enhver tid gældende lovgivning. Selskaber af denne art ville utvivlsomt godt kunne yde rente af lånene, selv om disse varierede i forhold til detailpristallet,

men konsekvensen vil ofte med den takstpolitik, der nu engang føres af sådanne selskaber, blive, at priserne på de leverede goder måtte blive noget højere.

Takket være, at staten og kommunerne har mulighederne for at supplere indkomsterne for de virksomheder, hvortil de har lånt, med skatter, vil staten og kommunerne selvsagt bedre end nogen af de foregående kunne vælge hvilket som helst kriterium at yde rente og afdrag efter og følgelig bedre end nogen af de foregående kunne acceptere en regulering efter detailpristallet.

I de overvejelser, der har været fremme om at indføre værdifaste obligationer, har det først og fremmest været diskuteret at indføre sådanne for statsgældens vedkommende. Imidlertid finder jeg det rimeligt først at sige et par ord om mulighederne for at nå målet uden statens mellemkomst.

Først må det fremhæves, at der rent faktisk nu og da indgås værdifaste kontrakter. Det forekommer, at der i en gældskontrakt eller lejekontrakt er indsat bestemmelser om regulering efter et eller andet indeks e. l. Imidlertid sker det kun sjældent, og betydning for landets store mængde af kreditorer og for landets økonomiske politik vil det selvsagt først få den dag, da der udstedes værdifaste obligationer, eller pengeinstitutterne begynder at modtage penge på indeksregulerede konti.

Sagtens kunne man bedst tænke sig, at en af vore kreditforeninger begyndte med at udstede værdifaste obligationer, f. eks. obligationer, hvor renten og tilbagebetalingsbeløbet altid skulle ganges med et udtryk for detailpristallet. Afgørende for, om sådanne obligationer fandt købere og låntagere måtte være den effektive rente, hvortil obligationerne kunne afsættes.

For bedre at kunne studere virkningerne af, at obligationerne er gjort værdifaste, ses der foreløbig bort fra virkningerne af ændringer i landets almindelige renteniveau og fra ændringer i forventningerne til ændringer i landets almindelige prisniveau. Der regnes således med, at man stadig har forventninger om samme årlige stigning i det almindelige prisniveau.

Den kurs, hvortil værdifaste obligationer under disse forhold vil kunne finde afsætning, må formodes først og fremmest at være afhængig af den kurs, en almindelig obligation afsættes til og forventningerne til den fremtidige prisudvikling. Sætter vi i dag renten til 7% og forventningerne til prisstigningerne til 4%, skulle man rent umiddelbart vente, at en sådan værdifast obligation skulle kunne afsættes til en kurs svarende til en rente på knap 3%. Imidlertid er forholdet noget mere kompliceret. Prisforventningerne er ikke de samme hos alle mennesker. Man må regne med, at de, der først og fremmest vil søge over til de værdifaste papirer, vil være de mest pessimistiske kreditorer, d. v. s. dem, der tror, at priserne vil stige

med mere end 4% om året. Fra begge sider vil man stå over for en udbuds- og efterspørgselskurve efter disse obligationer, bestemt af de forskellige forventninger til den fremtidige prisudvikling.

Blandt debitorerne vil det også være de mest pessimistiske, der vil være mest interesserede i at optage et indeksreguleret lån. Er forskellen mellem renten på et almindeligt lån og et indeksreguleret f. eks. 4%, vil låntageren, der »kun« venter 2% prisstigning, optage et indeksreguleret lån.

Bliver resultatet af dette sammenspil mellem de mest pessimistiske kreditorer og mest pessimistiske debitorer, at en sådan obligation kan afsættes til en rente på 3%, må man spørge sig selv om, hvem der er bedst stillet, den kreditor, der har udlånt sine penge til nominelt 7%, eller den kreditor, der låner dem ud til reelt 3%. Dette afhænger ganske af, hvorvidt prisforventningerne opfyldes.

Viser det sig f. eks., at forventningerne bliver opfyldt, vil følgen blive, at de to parter er blevet lige godt stillet. Begge har da f. eks. udlånt 100 kr., og begge har de, for så vidt der ingen ændringer i mellemtiden er sket i de almindelige forventninger til den fremtidige prisudvikling, efter at et år er gået, 107 kr. til rådighed. Ejeren af den sædvanlige obligation får 7 kr. i rente, medens indehaveren af den værdifaste obligation får hovedstolen opskrevet med 4 kr. og får derudover 3% af den således opskrevne hovedstol eller sammenlagt en bagatel over 7 kr. Viser det sig derimod, at priserne er steget langt stærkere, end man på forhånd ventede, f. eks. således at de er steget med 10%, vil følgen blive, at den mand, der har placeret sine penge værdifast, vil være bedre stillet. Han vil efter et års forløb have ca. 113 kr. til disposition, medens kollegaen, der har købt en traditionel obligation, kun vil have 107 kr. Endelig kan det nævnes, at undlader priserne at stige eller stiger de mindre end de forventede 4%, vil den mand, der har placeret sine penge på traditionel vis, være bedst stillet. Er f. eks. priserne steget med kun 2%, vil manden, der har placeret pengene værdifast, kun have ca. 105 kr. til rådighed, medens kollegaen vil have 107 kr. Det afhænger således ganske af, om den faktiske prisudvikling svarer til prisforventningerne eller ikke, om det er en fordel at have sine penge placeret værdifast.

Det ovenfor anførte er af størst betydning for den, der køber obligationer som anlægspapir. Køber man imidlertid obligationer for atter at sælge dem, må man tage hensyn til de kursforandringer, der kan indtræde.

Disse kan dels skyldes ændringer i det almindelige renteniveau; de heraf forårsagede ændringer må være ens for begge slags papirer. Men forskydninger i kursniveauet kan også skyldes, at folks prisforventninger bliver anderledes. Forventes der således større prisstigninger end tidligere, vil forskellen mellem de to slags obligationers effektive rente blive større end før. Hvis man ved et års begyndelse har forventninger om, at priserne vil stige

med 4 % årlig, men er denne forventning ved årets slutning ændret til en forventning om en fremtidig årlige prisstigning på f. eks. 6 %, vil renteforskellen mellem de to slags obligationer nu udgøre ca 6 % i stedet for ca. 4 %. Forskydes nutidens forventninger til fremtidens priser i samme retning som den just allerede afsluttede fortids priser er afvejet fra fortidens forventninger til prisudviklingen, må kurserne komme til at variere således, at indehaverne af de værdifaste obligationer i tider, hvor de faktiske prisstigninger bliver større end de forventede, får en kursgevinst, medens de, når prisforventningerne viser sig at have været overdrevet, må konstatere et kurstab.

At det afgørende for gevinst eller tab ikke er selve prisudviklingen, men denne sat i forhold til den forventede prisudvikling, skulle ikke behøve at forhindre, at folk fandt hinanden, og at de værdifaste obligationer fandt afsætning. Som foran nævnt er folks forventninger til prisudviklingen forskellige, og det er klart, at er markedet indrettet således, at forskellen mellem den værdifaste og den nominelle obligation bliver 4 % og har kreditor den tro, priserne vil stige 6 %, vil han selvsagt købe en sådan værdifast obligation; og den debitor, der tror, at priserne nok vil stige et par procent, vil ikke betænke sig på at optage lån i den værdifaste serie. Hertil kommer, at mange mennesker slet ikke har nogen egentlig forestilling om, hvordan priserne vil udvikle sig i fremtiden, men bare en almindelig usikkerhedsfølelse over for fremtiden. Det kan følgelig være en fordel at have sikret sig nogle værdifaste obligationer for det tilfælde, at det værste skulle hænde. Omvendt vil der kunne være debitorer, der er ligeså usikre, men føler sig trygge ved at vide, at den byrde, de påtager sig, altid målt i reale goder, vil være den samme. Den almindelige tendens til at sprede sig over papirer af forskellig type vil trække i retning af, at folk også vil have nogle af disse obligationer.

Der er således næppe grund til at betvivle, at åbne en kreditforening en sådan værdifast serie, skulle den nok finde både låntagere og långivere. Om det ville blive til fordel for långiverne er ikke til at vide på forhånd, idet det ganske vil afhænge af, hvordan de faktiske prisstigninger vil forholde sig til de forventede.

Efter den gældende lovgivning er der visse forhold, der står hindrende i vejen for, at kreditforeninger vil kunne begynde en sådan virksomhed. Det drejer sig imidlertid blot om nogle småændringer i kreditforeningsloven og i tinglysningsloven; der er næppe nogen tvivl om, at, dersom en kreditforening ville ønske at starte en sådan virksomhed, ville det være let for denne at få de nødvendige lovændringer igennem folketinget. Jeg er tilbøjelig til at tro, at man i folketinget ville blive i den grad forbløffede over at se et initiativ til noget nyt udgå fra kreditforeningernes side, at man ville gå med til hvad som helst. Kreditforeningerne er jo kendt

for at mangle det, Agnes Henningsen skal eje i så rigt mål, »letsindighedens nådegave«.

Den type institutioner, der ved siden af kredit- og hypotekforeninger bedst kunne tænkes at ville kunne gå ind i en virksomhed med indeksregulerede lån, måtte formentlig blive sparekasserne. De låner i et vist omfang ud til tilsvarende formål og måtte formodentlig kunne få debitorer og kreditorer til at mødes på et tilstrækkeligt lavt renteniveau.

Et særligt problem dukker op for de institutioner, der er indstillet på at være mellemmand imellem publikum og kreditforeningernes låntagere. Jeg tænker her først og fremmest på livsforsikringsselskaberne, men også på den del af sparekassernes virksomhed, som bruger obligationer som anbringelsesmåde for indskydernes midler. Man kunne tænke sig, at livsforsikringsselskaberne begyndte at udstede indeksregulerede policer. For at selskaberne skulle kunne påtage sig noget sådant, måtte de være sikre på, at de, så længe forsikringsforholdet løb — og det kan jo være i op til et halvt hundrede år — til stadighed skal kunne købe indeksregulerede obligationer. Det er klart, at livsforsikringsselskaberne ikke tør vove sig igang med at udstede indeksregulerede livsforsikringspolicer, medmindre staten på en eller anden måde kommer ind i billedet. Ganske vist løber selskaberne samme risiko i dag, idet selskabernes virksomhed i dag er baseret på, at der også fremtidig vil komme obligationer frem på markedet, men det er dog helt anderledes sikkert, at der fremtidig vil være almindelige obligationer at købe, end at der vil være indeksregulerede. Førend de indeksregulerede har eksisteret i en længere årrække, er det næppe sandsynligt, at livsforsikringsselskaberne uden statens garanti vil vove sig i lag med at udstede indeksregulerede policer.

Indtil nu er intet pengeinstitut i Danmark gået i gang hermed. I Finland har sparekasserne forsøgt sig med noget sådant, men der har man jo også haft en inflation af et helt andet omfang end vor.

Da der ikke er nogen udsigt til, at private pengeinstitutter vil tage fat på denne opgave, er det nærliggende at stille spørgsmålet, om man kan vente, at staten vil påtage sig den. Førend man besvarer dette spørgsmål, vil der være grund til at spørge om, hvorfor den skulle gøre det. Dersom staten ville udstede indeksregulerede obligationer, der blev solgt til den kurs, som markedet ville betinge bestemt af den forventede prisudvikling, ville staten hverken komme til at vinde eller tabe, dersom de forventede prisforventninger slog til. Staten ville formodentlig kunne få opsparingen til at blive noget større. Det er vel ikke udelukket, at den sikkerhed, der knytter sig til indeksregulerede obligationer, vil kunne få en og anden til at afstå fra at købe varige forbrugsgoder. Derimod er det ikke sikkert, at de værdifaste obligationer, hvis de sælges til markedets vilkår, vil løse det sociale problem, der er knyttet til den faldende pengeværdi.

Imidlertid er staten ikke på samme måde som kreditforeningerne bundet til at sælge obligationerne til den kurs, man kan få på markedet. Man kan jo meget vel tænke sig, at staten ville holde udsalg af dem til en lavere kurs end markedskursen. Resultatet ville blive, at det ville være en direkte fordel at købe sådanne obligationer. Der er ingen tvivl om, at i vide kredse ville man da foretrække at placere sine penge i værdifaste obligationer fremfor i obligationer med nominel rente. Virkningerne på den samlede opsparing må nærmest blive den samme som virkningerne af en noget højere rente. Selvom de fleste penge, der vil finde anvendelse til køb af værdifaste obligationer, ville være blevet opsparret alligevel, vil der nok komme en mindre forøgelse i den samlede opsparing, takket være den sikrere fremtid og den højere rente.

Forsåvidt indførelse af værdifaste obligationer fører til større statsudgifter, opstår problemet om, hvad der har størst virkning på opsparingen, nemlig den negative virkning, der udgår fra skatteydernes større skattebetaling, eller den positive virkning, der udgår fra rentenydernes større renteindkomster. Uden nærmere redegørelse for, hvilke skatter det drejer sig om, vil man ikke kunne udtale sig herom.

Dersom man tænker sig de værdifaste obligationer solgt på Børsen og under fri prisdannelse, er der grund til at antage, at folk alt efter de varierende forventninger til den fremtidige prisudvikling vil søge over fra den ene gruppe obligationer til den anden. Får folk forventninger om stærkere prisstigninger, vil forskellen mellem de to obligationstyper blive større. Skulle folk pludselig begynde at vente prisfald, vil man kunne opleve, at kursen på de værdifaste obligationer bliver lavere end på de almindelige obligationer, her forudsat samme rente og øvrige vilkår. Disse voldsomme svingninger har man fra nogle sider haft betænkeligheder ved at introducere på kapitalmarkedet. Mig forekommer det, at de ikke er af forskellig karakter fra dem, der allerede foregår på kapitalmarkedet. Man kan blot tænke på de betydelige omplaceringer mellem obligationsmarkedet og aktiemarkedet, der har fundet sted de senere år. Man kan vel også tilføje, at netop takket være, at man i Danmark har et ualmindeligt smidigt kapitalmarked, vil sådanne forskydninger kunne foregå hurtigt og uden at bringe for store forstyrrelser. På den anden side er det selvsagt klart, at det i mange henseender vil virke med til at skabe uro i det økonomiske liv, at man ligefrem på Børsen skulle give sig til at notere forventningerne til den fremtidige prisudvikling. Ganske pudsigt ville det være, om man fra statens side begyndte at sælge værdifaste serielån. Af forskellen mellem udbudspriserne for de to typer serielån ville man da uden vanskelighed kunne aflæse finansministeriets forventninger til den fremtidige prisudvikling. Det ville i alt fald være en størrelse, der kunne bruges til meget i tiden op til et valg.

I stedet for sådanne store foranstaltninger som dem, jeg hidtil har nævnt, kan man tænke sig mere specielle og mere socialt betonedes til fordel for enkelte samfundsgrupper. Man kan i den forbindelse nævne den lov, vi har fået gennemført her i landet, hvorved der som et led i folkepensionen kan foretages værdifast opsparing. Man kan også nævne det forslag, der er stillet af det radikale parti om værdifast opsparing af forholdsvis små beløb.

Introduktionen af værdifaste obligationer skulle ikke umiddelbart formodes at kunne påvirke kurserne for de almindelige obligationer. At der kommer til at cirkulere sådanne obligationer i stedet for nogle af de almindelige skulle ikke kunne påvirke den samlede likviditet i samfundet.

Skulle den nye obligationstype føre til noget større opsparing i samfundet, vil resultatet, takket være opsparingsens virkning på valutasituationen, kunne blive en noget lempeligere kreditpolitik og dermed noget lavere rente for begge slags papirer; afstanden mellem renterne for de to slags papirer må fortsat formodes at blive bestemt af forventningerne til prisudviklingen.

Eksistensen af papirer af denne art vil sikkert af mange passive kapitalister blive opfattet som en fordel; den vil fritage en del af dem fra af forsigtighedshensyn at søge over i de aktives rækker og vil sagtens afholde dem fra en del køb af varige forbrugsgoder. Selvfinansieringstendenserne vil således blive noget svækket.

Mange vil sikkert mene, at man i stedet for at forsøge sig med sådanne foranstaltninger skulle gøre en kraftanstrengelse og sørge for fremtidig at holde mere konstant prisniveau. Imidlertid er en sådan fremgangsmåde, således som jeg nævnte foran, næppe gennemførlig under vore nuværende institutionelle forhold. Tænker man sig, at en værdifast opsparing ville vinde stor udbredelse, er det jo iøvrigt et spørgsmål, om ikke forholdene i mange henseender ville blive de samme som under konstant prisniveau. Såvel under konstant prisniveau som under værdifast opsparing vil kreditorer og debitorer vide, at de henholdsvis får tilbage og må tilbagebetale samme mængde i reale goder, som de i sin tid henholdsvis lånte ud og lånte. Man skulle derfor vente, at de to grupper skulle opføre sig ganske, som om de havde konstant prisniveau. Nu vil der jo altid, når man går i enkelthederne, vise sig alligevel at være forskelle, men stort set må denne konklusion vist være rigtig.

Et særligt spørgsmål er det, om værdifast opsparing vil ændre inflationens forløb. I og for sig skulle man ikke tro det, idet initiativet til prisforhøjelser først og fremmest udgår fra udlandet og arbejdsmarkedet; men med til at bestemme vore hjemlige organisationers stilling til dette spørgsmål er vel, at man har regnet med, at organisationerne vandt noget ved et stigende prisniveau. En af de måder, hvorpå man har ment at

vinde, er ved, at de passive kapitalister taber. Det er ganske vist først og fremmest debitorerne, der får gevinsten, men mange organisationer har sikkert haft en fornemmelse af, at noget af den gevinst tilfalder dem. Efterhånden som alle er blevet organiseret, og som tilpasningen til nye initiativ foregår hurtigere og hurtigere, opstår spørgsmålet, om man kan vinde noget, når alle deltager i kapløbet om højere indkomster. Indtil nu har i det mindste debitorerne vundet på kreditorernes bekostning, og de mange, der er ansat under debitorerne, har måske følt, at de på en eller anden måde selv fik en andel heraf; bliver imidlertid også kreditorernes indkomster indeksregulerede, er der ligesom ikke længere nogen tilbage, der kan snydes.

At kreditorernes tilgodehavender bliver indeksregulerede, kunne man vente både ville forstærke og formindske inflationen. Inflationen kunne blive stærkere, fordi nu forsvandt den sidste part, der virkelig havde en interesse i at holde igen. Det er imidlertid næppe sandsynligt, at denne virkning er særlig stærk, for ingen part er vel svagere repræsenteret end sparerne.

Det forekommer mig fuldt så sandsynligt, at det skulle føre til, at kampen om større nominelle indkomster blev svækket, fordi det nu bliver klart, at der ingen er tilbage, man kan tage noget fra. Imidlertid må man gøre sig klart, at en standsning af kampen forlanger en aftale, og den, der bryder aftalen, har en fordel, indtil alle de andre er fulgt med op. Der vil derfor være en fare for, at aftaler kun holder en vis tid, og at et initiativ til at bryde dem takket være kraftige organisationer og gennemført indeksregulering omgående vil give anledning til en stærk og hurtig bevægelse opad.

Det er selvsagt meget vanskeligt at have nogen bestemt mening om, hvad der vil blive dominerende, interessen for at standse kampen eller kræfterne, der bevirker, at kampen, hvis den bryder ud, bliver stærkere end nogensinde før, fordi den sidste part nu også er blevet sikret sin andel af nationalproduktet. Begge dele kan ske; sandsynligvis vil de ske skiftevis.

NOGLE BEMÆRKNINGER OM DEN DIREKTE FORBRUGSSKAT SOM ERSTATNING FOR INDKOMSTSKATTEN¹

AF JØRGEN S. DICH²

For ca. 30 år siden var spørgsmålet om gennemførelse af en direkte forbrugsskat til hel eller delvis erstatning for indkomstskatten en del diskuteret blandt nationaløkonomer her i landet³. I 1948 dukkede spørgsmålet op påny i Skattelovskommissionens betænkning I og er i den allersidste tid igen blevet aktuelt⁴, idet finansministeren på foranledning af samordningsudvalget nu har nedsat et sagkyndigt udvalg, der skal tage stilling til de med en forbrugsskat forbundne spørgsmål. Dette kan virke ejendommeligt, når man erindrer, at Skattelovskommissionen i sin betænkning i 1948 — ganske vist ud fra en række meget summariske betragtninger — enstemmigt forkastede omlægningen af vort skattesystem fra indkomstskat til skat på forbruget⁵.

Grundene til den stigende interesse for spørgsmålet er antageligvis, at man ønsker at få vurderet mulighederne for at stimulere den *private* opsparing gennem mere rationelt og generelt virkende midler end dem, der findes efter gældende lovgivning (særlig skattefrihed for pensionspræmier, gunstige afskrivningsregler o. l.), og derved undgå de uheldige konsekvenser af økonomisk og skatteetisk art, der ligger i, at der gives forskellige begunstigelser til forskellige former for opsparing. Derimod har tanken om gennem forbrugsskatten at ramme et stort formueforbrug i visse befolkningsklasser næppe, således som tilfældet er i England⁶,

1. Foredrag i »Jydsk Nationaløkonomisk Forening« 14. jan. 1957.

2. Professor ved Aarhus Universitet.

3. Se F. Zeuthen: Direkte Forbrugsskat. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1924, s. 278 ff.

4. Det samme gælder i England, se Nicholas Kaldor: An Expenditure Tax. London, 1955.

5. Betænkning om beskatning af indkomst og formue m.v., afgivet af Skattelovskommissionen. I del. København 1948, pag. 55—56.

6. Et af Kaldors hovedargumenter for at erstatte indkomstskatten for de mest velhavende (»surtax«) med en forbrugsskat er netop at ramme det store formueforbrug hos de velhavende.

spillet nogen stor rolle for overvejelserne. Formueforbrug hos en velhavende overklasse er sikkert også af langt ringere betydning her i landet end i England.

I det følgende skal anføres nogle bemærkninger om *muligheden for den direkte forbrugsskats administration, om de økonomiske virkninger af en sådan skat, om dens forhold til forskellige skatteidealer, og endelig skal visse alternative muligheder påpeges.*

Først når man har belyst disse fire problemer, har den enkelte forudsætning for at træffe sit valg på et mere rationelt grundlag end det, der normalt ligger til grund for politiske afgørelser. Selve valget ligger naturligvis uden for videnskabernes grænser, men meningen med mange samfundsanalyser er vel den at tilrettelægge præmisserne således, at en konklusion bliver rationel i subjektiv forstand. Det er særlig som vejledning for politiske afgørelser af denne art, at det efterfølgende er skrevet.

Indledningsvis skal bemærkes, at den direkte forbrugsbeskatning hører til samme type skatter som indkomstskatten, idet den lignedes på summen af en nærmere bestemt del af en persons positive og negative nettoindkomster af forskellig art. Skatten er altså personlig, således at det er muligt — omend kun til en vis grad — at gennemføre det såkaldte evneprincip, dels derved, at man i ligningsgrundlaget kan tage hensyn til sådanne personlige forhold, der ikke fuldt ud kan tages i betragtning ved et af indkomstens størrelse uafhængigt beløb, dels derved, at man kan gennemføre progressiv beskatning af det samlede skattepligtige beløb (forbruget). Den direkte forbrugsbeskatning adskiller sig fra indkomstskatten derved, at nettoindkomsten skal reduceres med det opsparede beløb og tillægges det i indkomstperioden stedfundne formueforbrug. Deraf følger, at reformen, hvis den skal gennemføres konsekvent som erstatning for indkomstskatten, må betyde, at beskatning af selskaber, der jo ikke har noget forbrug, bortfalder. Ligeledes vil formueskatten bortfalde¹.

Hvad *indtægtsansættelsen* angår, gør sig dog to principielle forskelligheder gældende i forhold til indkomstskatten, nemlig vedrørende afskrivninger og vedligeholdelser. Undladte afskrivninger på et aktiv er udtryk for et formueforbrug. Deraf følger, at der til indtægten må lægges visse afskrivningsbeløb. Der må altså i analogi med, hvad der allerede findes nu, administrativt fastsættes afskrivningsprocenter for de enkelte aktiver. Hvis man henlægger beløb svarende til afskrivningen, kan denne henlæggelse naturligvis fradrages indkomsten. Medens man i henhold til den

1. Formueskatten kan dog opretholdes som et supplement til forbrugsskatten. Derimod kan aktieselskabsskatten ikke opretholdes, idet dette ville føre til, at aktieselskaber ville overgå til ansvarlige fysiske personer.

nuværende lovgivning er interesseret i at få så hurtige afskrivninger som muligt, vil man ved indførelsen af den direkte forbrugsbeskatning naturligvis være interesseret i lave afskrivninger, idet tillæget til indkomsten derved bliver mindre. Af disse afskrivningsregler under forbrugsskatten følger, at de forskellige økonomiske virkninger af de gunstige afskrivningsregler og af beskatningen af den dermed følgende realisationsgevinst under indkomstskatteloven vil falde væk (se herom senere).

Vedligeholdelsesomkostninger er de omkostninger, der er nødvendige for at opretholde aktivets værdi. Deraf følger, at undladte vedligeholdelsesomkostninger på samme måde som undladte afskrivninger må betragtes som et formueforbrug og derfor må beskattes. Heri ligger, at man for de forskellige aktiver må fastsætte visse vedligeholdelsesprocenter, der må lægges til indtægten. Fra denne sum trækkes de faktiske vedligeholdelsesomkostninger. Først i det omfang, de faktiske vedligeholdelsesudgifter overstiger de »tilregnede«, kommer de til fradrag i indtægten. Såfremt visse investeringer til personlig brug skal holdes udenfor de investeringer, som kan fradrages i indtægten (det skal omtales senere), bør der for ejere af huse til egen beboelse sættes et vist maksimum for de fradragsberettigede vedligeholdelsesomkostninger og omkostninger til forbedringer, der vanskeligt kan udskilles fra vedligeholdelsesomkostninger. Hvis ikke omkostninger til visse forbedringer undtages og/eller et maximum fastsættes, ville villaejere have en særlig adgang til skattefrit at skaffe sig visse personlige aktiver, som ikke ville eksistere for andre befolkningsgrupper.

1. Mulighederne for forbrugsskattens administration.

Spørgsmålet om mulighederne for at administrere den direkte forbrugsskat er dels et spørgsmål om, hvorvidt skatten kan gennemføres på en sådan måde, at den ikke kommer til at stride imod en af de få generelle skattemoraler, der eksisterer, nemlig lighedsidealet, der siger, at personer inden for samme erhvervsmæssige (og dermed politiske) gruppe skal rammes nogenlunde ligeligt, dels et spørgsmål om de omkostninger og det besvær, der vil være forbundet med administrationen.

Indtil fornylig har man ment, at en direkte forbrugsskat ikke kunne administreres. Grunden dertil er formentlig, at man i alt for høj grad har bygget på engelske og amerikanske forfattere, der væsentlig har skrevet ud fra disse landes skatteforhold, der er karakteriseret ved, at en formueskat ikke eksisterer. Denne mangel på formueskat har været politisk bestemt, men er også resultat af en forestilling om, at en formueskat ikke kan administreres uden at stride imod lighedsidealet. Nu har vi imidlertid en formueskat her i landet, der også omfatter værdipapirer, og den har efter den almindelige opfattelse kunnet administreres retfærdigt.

Engelske erfaringer kan altså ikke benyttes, men man må tage spørgsmålet op på basis af de skatteforudsætninger, som findes her i landet.

Der er fire forskellige områder, hvor en undersøgelse over mulighederne for skattesnyderi må sættes ind: 1) indtægtsansættelsen, 2) formueansættelsen, 3) forholdet mellem forbrug og opsparing, 4) vanskeligheder i forbindelse med overgangen fra det ene system til det andet.

1) Når bortses fra afskrivning og vedligeholdelse, bliver *ansættelsesprincipperne for indkomsten* ved direkte forbrugsskat de samme som ved indkomstbeskatningen. Ingen af de utallige vanskelige juridiske og administrative problemer, der er knyttet til indkomstskatten, kan derfor undgås. Forbrugsskatten betyder derfor på ingen måde en forenkling — tværtimod. Der findes derfor også de samme rent tekniske muligheder for at holde indtægt udenfor indtægtsopgørelsen og samme interesse i at sætte omkostningerne for højt som efter den gældende lovgivning.

På grund af den betydelige stigning af skatten på grænseindtægten, der indtræder for større indtægter med ingen eller lille opsparing, vil incitamentet til skatteunddragelse derimod stige stærkt. Den bevægelse, der allerede er godt i gang, hvorefter visse dele af lønnen betales som driftsomkostninger af firmaet: bil, fingerede forretningsrejser, diæter og skattefrie pensionsydelse, vil stige. Man vil også søge at konvertere dele af den normale løn til gratialer, tantiemer etc., som man lettere kan undgå at opføre på lønningsstrimlerne. De lønmodtagere (navnlig tjenestemænd), der kun i begrænset omfang kan opnå disse begunstigelser, vil få en stigende interesse i at skaffe sig ekstraindtægter udenfor tjenesten, der lettere kan skjules. Motivet hertil kan også være at skaffe sig midler til at betale de forøgede skatter.

I de tilfælde, hvor erhvervsdrivende ikke har regnskabs- eller bogholderipligt, og hvor man derfor ved indkomstansættelsen må bygge på den såkaldte indirekte metode, hvorved man på basis af forskellige oplysninger af noget tilfældig karakter skønner sig til forbrugets størrelse, er ansættelsen ofte så usikker, at det kan stride imod visse lighedsidealere at basere en væsentlig større skat på dette grundlag. Forudsætningen for en forbrugsskats gennemførelse må derfor være en udvidelse af regnskabspligten og en mere effektiv gennemførelse og udvidelse af de erhvervsdrivendes oplysningspligt i henhold til kontrollovens¹ paragraf 8, stk. 4. Hvor den indirekte ansættelsesmetode benyttes, medfører den direkte forbrugsskat den lettelse, at man ikke behøver at beskæftige sig med en nøjagtig ansættelse af formuestigningen, medens på den anden side formueforbruget nu må ansættes nøjagtigt.

1. Lov Nr. 392 af 12. Juli 1946 om Selvangivelse af Indkomst og Formue, om Foranstaltninger til Kontrol med Selvangivelse og om Straffen for Skattesvig m. v.

2) Hovedproblemet ligger dog ved *formueopgørelsen*. Ved forbrugsskatten må således formueforbruget, der hidtil ikke har haft nogen direkte skattemæssig betydning, opgøres. Også formuetilvæksten må konstateres. Opgørelse heraf kan ved den direkte opgørelsesmetode have betydning ved ansættelse af indtægten, mens adskillelsen mellem formuetilvækst og forbrug hidtil normalt ingen virkninger har haft på skatten.

For at finde formueforbrug og formuetilvækst må man udskille de ændringer i formuen, der skyldes enten ændret vurdering eller kurs i besiddelsestiden eller formuetransaktioner. Ved opgørelse af værdien af fast ejendom må der således helt ses bort fra ejendomsskylden, hvis forhold til købsprisen eller senere ændringer er uden interesse for den for forbrugsskatten relevante formueopgørelse. Fast ejendom ansættes derfor til købsværdi. Det samme må gælde værdipapirer. Der er ingen grund til under besiddelsestiden at redegøre for kursændringer, og sælges disse aktiver til højere pris end købspris, rejser dette ingen skattemæssige problemer. Afhændes de til lavere pris eller kurs, kan tabet ikke betragtes som skattemæssig formueforbrug, og skattefri nedskrivning må finde sted. Afhændes aktiver under den bogførte værdi, må tabet ligeledes udelades ved indkomstbeskatningen¹.

Når herefter de forstyrrende ændringer i formuen, der skyldes ændringer i kurser eller formuetransaktioner, er bortelimineret, skulle de resterende formueændringer skyldes enten opsparing eller forbrug.

Det må ved forbrugsskatten være meget vigtigt at få konstateret købsprisen nøjagtigt, idet denne jo har en direkte betydning ved beregning af den skattepligtige indtægt. For aktier og obligationer eller tilsvarende værdipapirer, må man uden tvivl indføre en særlig kontrol. Man kunne således tænke sig en almindelig regel om, at omsætningskursen altid skulle anføres på aktier og obligationer, og at denne skulle godtgøres eller attesteres ved køberens og sælgerens underskrift eller ved underskrift fra disses repræsentanter, bank, veksellerer eller lignende. Men desforuden må der uden tvivl indføres, hvad man kunne kalde en *automatisk omsætningskontrol* baseret på en slags omsætningskontrolsedler, der ved hver kapitalomsætning udstedes in duplo, og hvori kursen eller prisen angives. Disse underskrives af køber og sælger og vedlægges selvangivelserne for de to partnere. Når selvangivelsens rigtighed er konstateret, sendes kontrolsedlen til sælgerens resp. køberens skattemyndighed til kontrol med, at den tilsvarende postering har fundet sted. Dette skulle ikke være uoverkommeligt i betragtning af, at indsendelse af de såkaldte »lønstrimler« er gennemført for ca. 7—800.000 arbejders vedkommende. En til-

1. Aktiver, hvorpå der finder afskrivninger sted, må naturligvis opføres til den bogførte værdi, og differencen i forhold til forrige år som ovenfor anført beskattes.

svarende kontrol findes ved køb af biler og fjernsynsapparater. Det må derfor anses for muligt at gennemføre en tilstrækkelig effektiv kontrol med anskaffelsespris og salgspris for alle de her nævnte aktiver.

Ved aktier, der ikke erhverves ved køb, men ved produktion, f. eks. en ejendom, der opføres, må de virkelige omkostninger formentlig findes ved en særlig vurdering, hvor man bygger på regnskaber, som bygherren er pligtig til at føre. Ved forbedring af fast ejendom kan man kun regnskabsmæssigt konstatere investeringer, der har medført køb af materiale og udbetaling af arbejdsløn til fremmed arbejdskraft. Kontrol med anvendelse af egen arbejdskraft eller virksomhedens faste folk vil normalt være umulig. Omkostningerne hertil kan derfor kun medtages, hvis de kan godtgøres ved en vurdering.

De fra år til år varierende udestående fordringer og tilgodehavender hos forretningsfolk skulle fremgå af de autoriserede bøger, der ligger til grund for indtægtsopgørelsen, og næppe rejse særlige problemer.

Tilbage står endnu den mulighed for skatteunddragelse, der kan ligge i, at man under forbrugsskatten *opfører fiktive aktier*. Den derved tilvejebragte formuestigning vil jo kunne fradrages i indkomsten. Til gengæld kan skatteyderen senere blive nødt til at ansætte et forbrug af fiktive indtægter af det fiktive aktiv og muligvis — for at undgå opdagelse — ansætte et skattepligtigt fiktivt formueforbrug. Ikke des mindre kan der på denne måde opnås en udsættelse med skattebetalingen og derved vindes en renteindtægt, ligesom man kan henlægge det fiktive formueforbrug til år, hvor man har små indtægter, og derved opnå en skattebesparelse, når skatten er progressiv. Hvis imidlertid intet aktiv kan optages på selvangivelsen, med mindre der som bilag medfølger den tidligere omtalte af sælgere og købere underskrevne kontrolseddel eller anden bekræftelse, skulle man gennem denne automatiske omsætningskontrol have garanti imod optagelse af fiktive aktiver. Denne kontrol garanterer også imod, at man *undlader at anføre formuenedgang*, idet køberen jo ikke kan optage afhændede aktiver på sin selvangivelse, med mindre den omtalte kontrolseddel eller anden dertil svarende bekræftelse foreligger. For indskud i banker og sparekasser kan der gennemføres en stikprøvevis undersøgelse. Hjemmel hertil haves i kontrollovens paragraf 8, stk. 1, og paragraf 11, der dog kun kan få fuld virkning efter finansministerens nærmere bestemmelse, hvilket hidtil ikke er sket endnu.

3) En særlig gruppe af vanskeligheder dukker op, når man skal træffe afgørelse af, *hvor grænsen skal trækkes imellem opsparing og forbrug*. Kan køb af personlige aktiver såsom fjernsynsapparater og møbler o. s. v. betragtes som aktiver, der kan fradrages i indtægten, eller hvorledes skal man forholde sig? Hvis erhvervelse af disse aktiver ikke anerkendes som opsparing, får man den vanskelighed, at en person, der har sparet op på

en konto og derved har fået fradrag i indkomsten for det opsparede beløb, bliver indtægtsbeskattet, når købet finder sted, og hans skat vil derfor, hvis indtægten beskattes progressivt, i mange tilfælde blive større end den skattebegunstigelse, han har fået under opsparingsperioden. Dette ville stimulere til køb i perioder med små indtægter (depressionsperioder) og derfor virke aktivitetsudjævnende. Disse gunstige virkninger kan muligvis opveje den skattemæssige ulempe ved denne ordning. Nogen særlig grund til at indføre en ordning, hvorefter sådanne anskaffelser optages som aktiver og afskrives f. eks. over 3 år, findes ikke. Rent bortset fra, at kontrollen er uigennemførlig, strider en sådan ordning mod selve forbrugsskattens begrundelse. Når man ønsker at stimulere den private opsparing gennem direkte forbrugsbeskatning, må formålet formentlig være noget samfundsmæssigt, d. v. s., at man ønsker at begunstige en opsparing, der anvendes erhvervsmæssigt, d. v. s. en opsparing, der bidrager til, at erhvervslivet forsynes med mere og billigere kapital. Men der kan næppe siges at være nogen grund til at begunstige en mand, der køber et fjernsynsapparat, fremfor en mand, der anvender pengene til rejse eller køb af bøger eller til at dyrke sine musikinteresser. Der må derfor udarbejdes lister over aktiver, der unddrages reglen om, at de kan fradrages i indtægten.

Et tilsvarende problem dukker op i forbindelse med formueforbrug i tilfælde af forøget behov eller formindsket indtægt, f. eks. som følge af sygdom, arbejdsløshed eller lignende. Formueforbrug til disse formål vil bevirke en forøget skat $\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ år efter forbruget. Hvis dette forekommer urimeligt, må der laves undtagelser, således at sygdomsudgifter eller udgifter til arbejdsløshed må kunne opføres som et aktiv, der da skal afskrives med virkninger i positiv retning på indtægten over en vis periode. Det siger sig selv, at dette vil medføre administrativt besvær. Kontrol med gældsstiftelse gennem køb på afbetaling eller oprettelse af kundekonti ville ligeledes være administrativt meget besværligt.

Man kan imidlertid reducere disse administrative vanskeligheder ved at gøre det muligt at foretage beskattet opsparing på særlige konti i banker og sparekasser og tillade en vis skattefri gæld ved kundekonti eller ved afbetalingskontrakter. Det første vil næppe blive meget almindeligt, men det afgørende er vel blot, at man har stillet skatteyderne frit med hensyn til, hvornår de ønsker at betale skatten. Oprettelse af konti og afbetalingskontrakter vil finde en naturlig begrænsning i forretningsernes egen interesse.

4) Ved overgangen til det ny system rejser *forbrug af allerede på skærpingspunktet eksisterende formuer*, der har været beskattet ved deres tilvejebringelse, et særligt problem. Såfremt man ud fra skatteetiske betragtninger kræver, at disse formuer ikke bliver genstand for ny beskat-

ning, når de forbruges, kan bestemmelserne om skat af formueforbrug kun bringes i anvendelse overfor den formuetilvækst, der finder sted efter skæringsdagen. Efter at formuer er gået i arv, må de formentlig blive underkastet skattepligt, hvis de forbruges.

Konklusionen af disse betragtninger over de administrative problemer bliver, at man ikke kan undgå, at der bliver stærkere motiver end efter gældende lov for ikke sparende til at holde indtægter udenfor selvangivelsen. Lønudgifter vil i stigende grad blive opført som driftsudgifter hos firmaet, ligesom lysten til at søge supplerende indtægt, der ikke kan kontrolleres, vil stige. Usynlige former for forbrug vil, hvor der anvendes indirekte indkomstansættelse, forøges.

Den nødvendige kontrol må udbygges med

1. indførelse af en automatisk kapitalomsætningskontrol gennem kontrolsedler svarende til lønningsstrimlerne,
2. skattefrihed for gæld på kundekonti og afbetalingskontrakter og ret til at oprette skattepligtige opsparingskonti,
3. fuld ikraftsættelse af kontrollovens paragraf 8, 10 og 11.
4. Endvidere må skattefriheden ikke udstrækkes til at gælde køb af varige goder til personligt brug.

Den almindelige opfattelse, at den direkte forbrugsskat ikke kan administreres, er altså for summarisk. Men et udvidet kontrolsystem, hvor til hjemmel i alt væsentlig allerede findes, bliver nødvendigt.

II. De økonomiske virkninger af forbrugsskatten.

En økonomisk og statisk analyse af forbrugsskatten vedrører virkninger på opsparingen, arbejdsudbudet, lysten og evnen til at overtage risiko, omsætningen af aktiver og driftsherrernes øvrige dispositioner. I en dynamisk analyse, som kun mere periferisk skal anlægges her, kommer man ind på forbrugsskattens betydning for den økonomiske udvikling overhovedet og herunder på konjunkturforløbet.

1. *Virkninger på opsparingen.* Under spørgsmålet om den direkte forbrugsskats virkninger på opsparingen plejer man gerne at anføre, at indkomstskatten ved at beskatte både det opsparede beløb og renteindtægten heraf dobbeltbeskatte opsparingen — hvilket tilsyneladende opfattes som stridende imod en vis skatteetik — og dermed diskriminerer imod opsparing¹. Da forbrugsskatten kun beskatte renteindtægten (hvis den forbruges), ophæves dobbeltbeskatningen, og forbrugsskatten er derfor neutral med hensyn til virkningerne på indkomstens fordeling mellem forbrug og opsparing. Det — fra et økonomisk synspunkt — afgørende spørgsmål er

1. Se f. eks. Kaldor anf. st. s. 79 ff.

imidlertid, hvor meget denne ophævelse af dobbeltbeskatningen kan tænkes at indvirke på forbruget og derigennem på opsparingen. Hvis vi forudsætter, at en skattefritagelse for det opsparede beløb i sine virkninger er ligestillet med en tilsvarende skattefritagelse for renteindtægterne, bliver hele spørgsmålet om virkningerne af den direkte forbrugsskat på opsparingen jo ført ind i den gamle diskussion om virkningerne af renteændringen på opsparingen; og i denne diskussion er man hidtil ikke nået særlig langt¹. Hovedresultatet er, at renteændringer inden for ret vide spillerum formentlig næppe har nogen væsentlig indflydelse på opsparingen. Kapitaludbudet er altså meget uelastisk i forhold til ændringer i prisen. Hvor renteforhøjelserne derimod er meget store, er det mere sandsynligt, at man får positive virkninger på kapitaludbudet — i hvert fald i en overgangsperiode. For de større indkomstskatters vedkommende, hvor der jo bliver tale om en »rente-forhøjelse« på ca. 100%, er det — også som et mere varigt fænomen — muligt, at tendensen til i denne anledning at nedsætte forbruget for at forøge opsparingen er stærkere end tilbøjeligheden til at begrænse opsparingen, fordi man hurtigere når et bestemt tilsigtet opsparingsformål. Men som sagt er det meste af dette kun gætteri.

Det er muligt, at en skattefritagelse for det opsparede beløb vil virke stærkere end en tilsvarende skattefritagelse for renteindtægterne, idet kapitalen har en værdi udover at være den kapitaliserede værdi af fremtidigt udbytte, men noget sikkert herom kan man heller ikke sige. Den rimeligste konklusion, for så vidt angår forbrugsskattens virkning på opsparingen via forskydningerne i prisrelationerne, der indtræder ved ophævelsen af dobbeltbeskatningen, er derfor, at virkningen på opsparingen er usikker.

Man plejer imidlertid i spørgsmålet om opsparingseffekten gerne at overse en anden vigtig side af spørgsmålet, nemlig de med gennemførelsen af den direkte forbrugsbeskatning indtrædende skatte- og indkomstforskydninger. I de efterfølgende betragtninger vil jeg gå ud fra, at indkomstskatten og forbrugsskatten skal være ekvivalente, d. v. s. indbringe samme beløb, og at denne ekvivalens skal gennemføres for hver indtægtsgruppe for sig, således at der ikke ved forbrugsskattens gennemførelse indtræder en forskydning i den vertikale indkomstfordeling mellem indtægtsklasserne. Under disse forudsætninger vil der for hver indtægtsklasse finde en horisontal skatteforskydning sted, således at alle indtægter med en opsparingsrate over gennemsnittet vil få skattelettelse, og alle med en opsparingsrate under gennemsnittet vil få skatteforøgelse. Den skattelettelse eller stigning i nettoindtægten, der indtræder for den mest opsparende halvdel (med uforandret opsparingsrate), vil være lig med forskellen

1. Se den seneste behandling af spørgsmålet, *Bent Hansen: Finanspolitikens økonomiske teori*, Stockholm, 1955, s. 141 ff.

mellem den oprindelige skatteprocent taget på den samlede indkomst og den højere skatteprocent taget på det samlede forbrug. Hvis f. eks. en indtægtsgruppe består af en halvdel, der ikke opsparer, og en anden halvdel, der opsparer, og begge har lige store indtægter, vil mindst halvdelen af skattebesparelsen på opsparingen blive betalt af de ikke sparende (når skatten ikke kan fradrages indtægten). Er grænseskatten 50%, vil et beløb svarende til mindst 25 % af opsparingen blive pålagt de ikke sparende, og skattelettelsen — nettoindtægtsforøgelsen for den sparende halvdel — vil være steget med mindst 25 % af opsparingen. Når nettoindtægten hos den mere sparende del af befolkningen er blevet forøget, skulle dette jo automatisk føre til en større opsparing ud fra den betragtning, at der er en positiv afhængighed mellem nettoindtægten og opsparingsraten. Selv med uforandret opsparingsrate for hvert indtægtsinterval skulle altså forbrugsskatten medføre en stigning i opsparingen, der ikke opvejes af mulig nedgang i opsparingen for de personer, hvis nettoindtægt er gået ned. Til nærmere belysning af dette spørgsmål foreligger der desværre ikke særlig omfattende undersøgelser, idet der her i landet kun findes *Kjeld Bjerkes* opgørelse for københavnske formueejere for 1949¹. Undersøgelsen vedrører altså kun et enkelt år, medens man burde følge hver enkelt skatteyder over en vis årrække. I undersøgelsen indgår ikke selskaber. Afdrag på gæld er medtaget, medmindre pågældende ved årets slutning ikke havde positiv formue. I mangel af et mere omfattende materiale kan resultaterne af denne undersøgelse dog i nogen grad være vejledende. Nedenstående tabel er et uddrag af undersøgelsens tabel X (s. 24—25).

Formueejeres nettoopsparing i procent af ansat indkomst

Erhverv	Indkomstgrupper							Til- sammen
	0-2999	3000- 4999	5000- 6999	7000- 9999	10000- 14999	15000- 29999	30000 og derover	
Selvstændige								
erhvervsdriv.	÷ 110,3	÷ 72,3	÷ 5,1	3,1	9,0	23,2	53,6	12,8
Funktionærer og								
tjenestemænd	÷ 47,0	0,8	÷ 0,1	4,7	3,6	9,2	—	3,9
Arbejdere *)	÷ 4,2	6,0	1,7	5,2	4,7	—	—	4,4
Andre og uan-								
givne erhverv	÷ 29,5	3,8	—	—	—	—	—	4,2
Personer ude								
af erhverv	÷ 29,7	÷ 5,1	÷ 7,4	÷ 2,1	÷ 1,5	27	—	÷ 7,7
Tilsammen	÷ 35,5	÷ 4,0	1,6	4,1	5,4	15,9	49,6	5,1

*) incl. husassistenter o. l. samt lærlinge og elever.

1. *Kjeld Bjerke*: Opsparing, kapitalbevægelse og formuernes sammensætning i København 1949. Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi. København 1954.

Hvad man mangler i dette materiale er en fordeling af opsparingskvoten indenfor hvert indkomstinterval. Selv i de indkomstgrupper, hvor der findes en stor gennemsnitlig opsparing, er der uden tvivl personer med lille, ingen eller negativ opsparing. Det vil afhænge af disse personers relative antal, hvor meget deres skat vil stige ved en omlægning af skatten på forbruget, og dette vil samtidig bestemme, hvor stor skattelettelse de opsparende ville få. Man kan derfor af tabellen se, at personer med over 15.000 kr.s ansat indtægt med opsparingen 0 vil få en meget betydelig skattestigning, og at personer med små indtægter uden formuestigning omvendt vil få en ikke ringe skattelettelse. De meget store forskelle i opsparingsraten efter indtægt for selvstændige erhvervsdrivende skyldes navnlig, at der i disse gennemsnit findes mange med stigende indtægter og derfor med stor opsparing, og at de erhvervsmæssige indtægter er svingende, med opsparinger koncentreret i årene med stor indtægt og formueforbrug i de dårlige år. Disse forhold belaster personer med stabile og store indtægter, som næppe har stor opsparing, og letter skattebyrden for personer med små stabile indtægter. I overgangsperioden efter forbrugs-skattens indførelse, hvor stigningerne i nettoindtægt indtræder, er det sandsynligt, at opsparingsstigningen er størst, idet der opspares mest af stigende indtægter. Derefter vil opsparingen efterhånden blive bestemt af den opsparingsrate, som gælder for pågældende erhvervsgruppe i pågældende nettoindtægtsgruppe.

De ikke-sparende i hver indtægtsgruppe må altså gennem højere skatter betale hele skattebesparelsen eller nettoindtægtsforøgelsen hos de sparende uden hensyn til, om denne nettoindtægtsforøgelse bliver anvendt til forøget forbrug eller større opsparing. Der ydes altså ikke blot tilskud til forøgelse af opsparing, men også til forøgelse af forbruget. Hvis skattebesparelsen spares, således at den kommer til fradrag i forbruget, vil de sparende dog få en større fordel, og de ikke-sparende en tilsvarende skatteforhøjelse.

Skal man nu undersøge opsparingsreaktionerne i de forskellige befolkningsgrupper, må det blive virkningerne af forskydningen i nettoindtægten indenfor de forskellige indtægtsgrupper, der følger af individuel forskel i opsparingsraten, som må danne udgangspunkt for analysen.

Den varige opsparing hos *lønmodtagere* er for en stor del bestemt af hensyn til alderdommen. Her findes allerede en ret til at fradrage præmierne til livsforsikringerne, hvorfor overgangen til forbrugsbeskatning ikke direkte medfører noget nyt. Man må regne med, at den nuværende ordning kan medføre nogen forhøjelse af præmieudgiften, men formentlig vil skattebesparelsen også bidrage til en forhøjelse af forbruget. Gennemfører man en forbrugsbeskatning med ekvivalent skatteprovenue for hver ind-

lægtssklasse for sig, indføres der nye virkninger, navnlig for de højere indkomstklasser blandt lønmodtagerne. Disse indtægtssklasser omfatter nemlig — som det fremgår af tabellen — også mange erhvervsdrivende med stor opsparing. Lønmodtagerne vil derfor få større skatter på deres forbrug, end de havde på deres indtægt før forbrugsskattens gennemførelse. Deres disponible indtægt vil derfor af denne grund blive reduceret, og dette modvirker den af prisrelationerne eventuelt bevirkede højere opsparingslyst. Det er derfor sandsynligt, at opsparingen, d. v. s. udgiften til præmiebetaling, vil gå ned. De eventuelt positive virkninger, den nuværende skattefritagelse alene på livrenteindtægt har, vil derfor blive opvejet af virkningerne af indtægtsforskydningerne ved en fuldt gennemført forbrugsskat.

Unge *vordende landmænd og forretningsmænd*, der ønsker at etablere sig, oparbejde en forretning eller konsolidere sig, har en høj opsparingskvotient. For dem er det fastliggende mere deres forbrug end et bestemt opsparingsmål målt i penge, og da de hører til den gruppe indenfor deres indtægtssklasse, der vil få forøget disponibel indkomst ved forbrugsskattens gennemførelse, vil de sikkert benytte en meget stor del af denne forøgelse i det disponible beløb til en forøgelse af opsparingen. Det er også sandsynligt, at de i højere grad end andre lader sig friste af forskydninger i prisrelationen mellem forbrug og opsparing til forøget opsparing.

Også hos større private *driftsherrer* vil forbruget uden tvivl stige noget, men den forøgelse af den disponible indkomst, som de vil opnå ved forbrugsskatten, vil dog for en stor del give sig udslag i en forøgelse af opsparingen. *Aktieselskaber* vil uden tvivl forøge dividenden¹, men en væsentlig del af skattebesparelsen vil blive benyttet til forøgelse af henlæggelserne.

Den samlede private opsparing vil derfor stige, ikke så meget på grund af forskydninger i prisrelationen mellem forbrug og opsparing, som på grund af den stigning i nettoindtægten hos mange opsparende, der skyldes skattefradrag for opsparingen. Da det er forudsat, at provenuet af forbrugsskatten skulle være det samme som af indkomstskatten, kan den offentlige opsparing opretholdes, og den samlede opsparing i samfundet er derfor forøget.

Forudsætter vi, at rentepolitiken tilpasses stigningen i opsparingen, vil denne give sig udslag i en større beskæftigelse i investeringsindustrien.

Indenfor industri og håndværk vil der blive større konkurrence for firmaer, der arbejder sig op, og det vil være lettere for de bestående firmaer at skaffe kapital både til udvidelser og forøget produktivitet. Den af den lavere rentefod og rigeligere kapitalforsyning bevirkede produktion

1. Udbetaling af større udbytte vil bevirke store kursstigninger.

tivitetsstigning vil forøge ekspansionen indenfor industrien og derigennem forøge efterspørgslen efter arbejdskraft, således at lønningerne stiger. Da renten muligvis vil falde proportionalt med forøgelsen af kapitaludbudet, vil den samlede indkomst til den kapitaldannende del af befolkningen ikke blive forøget trods den forøgede opsparing. Fordelen ved den forøgede kapitaldannelse vil derfor hovedsagelig tilfalde arbejderne.

Virkningen af unge landmænds forøgede opsparing er dog ikke så produktivitsfremmende som opsparingen i industrien. Prisen på landejendomme vil nemlig stige. Hvis udbudet er uafhængigt af den større efterspørgsel, vil prisen stige noget mindre end med grænseefterspørgerens forøgede opsparing, idet en del af den større kapital, som efterspørgeren er i besiddelse af, vil afsætte sig i en større udbetaling¹. Unge landmænds nettoindtægt er lig med lønnen for tilsvarende arbejde i andre erhverv plus betaling for knapheden på kombination af dygtighed og risikovillig egenkapital. Da knapheden på denne kombination bliver mindre ved gennemførelsen af forbrugsskatten, betyder dette, at nettoindtægten efter brugets overtagelse vil blive mindre end under indkomstskatten. Fordelen ved den forøgede opsparing tilfalder derfor sælgeren (jordejeren). Hvis de høje priser på landejendomme derimod fører til, at de gamle landmænd opgiver landbruget tidligere (hvilket også kan være en følge af den større formue, som de skattefri afdrag har kunnet medføre), vil det årlige udbud af ejendomme forøges, og en større del af fordelene ved den større opsparing vil da tilfalde den unge landmand, som får en forøgelse af driftskapitalen.

2. *Virkninger på arbejdsindsatsen.* Da beskattningen af forbruget som tidligere anført vil blive forøget, vil nettoindtægten efter skat for personer, der ikke opsparer eller opsparer lidt, blive formindsket. Hvor meget formindskelsen andrager, er som tidligere nævnt bl. a. afhængig af forskellene i opsparingsraten indenfor indtægtsgruppen. Den er derfor mindst for ikke sparende lønmodtagere i de lavere indkomstklasser og størst i de højere indkomstklasser. Denne nedgang skulle forøge lysten til større arbejdsindsats og mest i de højere indkomstklasser. På den anden side vil skatten af grænseindtægten stige — ligeledes mest i de højere indtægtsklasser — og dette vil hæmme lysten til ekstraarbejde, f. eks. overarbejde eller udearbejde for hustruen. Man ved ikke noget om, hvorvidt disse to modgående tendenser opvejer hinanden.

Medens de fleste formentlig påtager sig ekstraarbejde for at forøge forbruget, findes der imidlertid også personer, som påtager sig en ekstraindsats for at forøge deres opsparing. Det kan f. eks. være opsparing til eget hus eller opsparing indenfor erhvervslivet. For disse personers ved-

1. Det forudsættes, at der kun er ringe tilbøjelighed for unge landmænd til at investere udenfor landbruget, og at investeringen fra ikke-landmænd kun har lille betydning.

kommende bliver den opsparing, som resulterer af deres ekstrainsats, skattefri, og der vil derfor i den direkte forbrugsbeskatning ligge et incitament til en forøget indsats fra disse personers side. Virkningerne heraf er dog begrænsede, idet personer af denne type er mennesker, der i forvejen som regel arbejder hårdt, og virkningen af, at de kan opspare skattefrit, vil derfor formentlig snarere blive den, at de hurtigere kan nå deres mål, end tilfældet ville være med den gældende beskatning. Hvordan dette så virker på deres aktivitet senere hen, er naturligvis svært at skønne over.

Det samlede resultat af forbrugsbeskatningen på arbejdsindsatsen må derfor formentlig blive, at den ikke skulle have heldigere virkninger end den bestående beskatning.

3. *Virkninger på overtagelse af risiko.* Det drejer sig her både om den risiko, der overtages af dem, der stiller midler til rådighed for erhvervslivet og om den egentlige driftsherrisiko. Den førstnævnte løber en »kapitalyderrisiko« (risikoen for, at »kapitalmodtageren« (låntageren eller direktøren i aktieselskaber) er bedragerisk eller på anden måde misligholder sine forpligtelser), en likviditetsrisiko samt en større eller mindre del af driftsherrisikoen (der omfatter markedsrisikoen, den produktionsorganisatoriske risiko, den teknisk-økonomiske risiko og låntagerrisikoen).

Efterspørgslen efter disse »kapitalyderrisici« er bestemt af den enkelte kapitalists likviditetssønsker, hans egen formodede evne til at bedømme eller øve indflydelse på risikoen, af hans lyst til at overtage risiko og for institutioners pengeanbringelser af lovbestemmelser og vedtægter. Der danner sig herudfra en række forskellige rentesatser, der ikke behøver at stå i samme forhold som en eller anden tænkt objektiv ex ante bedømmelse af risikoens forskellighed. Groft taget kan man i Danmark vælge mellem at få $\frac{1}{2}$ eller 15—20 % af sine udlån, der dels indtjenes som en løbende renteindtægt (der indtægtsbeskattes), dels som kursstigninger (der beskattes i visse tilfælde som indtægter, i andre tilfælde er ubeskattet, se nedenfor).

Hvis vi nu foreløbig ser på de tilfælde, hvor *udbyttet af risikoovertagelsen betragtes som indtægt*, så vil valget imellem disse forskellige kapitalanbringelser normalt ikke blive påvirket af en *proportional* indkomstskat. Denne er neutral i forhold til risikoovertagelsen, mens den som tidligere anført diskriminerer imod opsparing. Begrundelsen for denne konklusion bygger på, at en proportional indtægtsskat ikke vil medføre nogen ændring i forholdet mellem udbytterne efter skat af de forskellige anbringelser¹.

1. Denne betragtning kræver dog en kvalifikation. Hvis der ved sammenligning mellem to risikoovertagelser, hvor man i begge tilfælde forventer det samme udbytte, i den ene indgår mulighed for, at der i visse år indgår tab, der medfører negativ ind-

Hvor den tilladte afskrivning overskrider den virkelige værdiforringelse, således at der indtræder en realisationsgevinst, vil man med nugældende regler både på grund af den hurtige afskrivning og på grund af realisationsgevinsten udskifte maskiner og driftsmidler tidligere, end man ellers ville have gjort. Da imidlertid realisationsgevinsten er beskattet, nærmer udskiftningspunktet sig i nogen grad til det, man ville få, hvis afskrivningen svarede til den normale værdiforringelse, således at en realisationsgevinst ikke kunne indtræde.

Ved forbrugsskatten vil der ikke opnås nogen tilskyndelse til hurtigere udskiftning på grund af gunstige afskrivningsregler. Forbrugsskatten vil derfor i mindre grad end de gældende skatteregler øve indflydelse på udskiftningspunktet, der altså mere vil nærme sig det rationelle. Selv i de tilfælde, hvor aktiver, på hvilke der er indtrådt en værdistigning, omsættes med det formål at forbruge gevinsten, vil der ikke indtræde virkninger på omsætning eller priser som følge af beskattningen; thi såfremt man ønskede at forbruge konjunkturgevinsten uden at realisere denne gennem salg, nemlig ved at optage lån på aktivet, ville dette jo have samme konsekvenser på beskattningen som forbrug af formue efter dens realisation ved salg. Skatten er altså i modsætning til skatten på kapitalvinding neutral med hensyn til omsætning og priser.

5. *Virkning på driftsherrens dispositioner iøvrigt.* Valget mellem investering eller opsparing i pengeform påvirkes som bekendt af indkomstskatten. De ulemper, indkomstskatten har for denne fordeling, skyldes dog ikke skatten som sådan, men de til indkomstskatten knyttede afskrivninger. Jo gunstigere disse afskrivninger er, i desto højere grad fristes driftsherren til at foretrække realinvestering fremfor andre pengeanbringelser, idet de dermed får en skattenedsættelse og opnår de dermed forbundne rentebesparelser. I tider med gode driftsindtægter vil investeringerne derfor forøges, hvilket forstærker konjunkturudsvinget. En forbrugsskat stiller derimod opsparing i pengeform og realinvestering lige, hvorfor den virker konjunkturudlignende. Tilsvarende virkninger kunne dog opnås under indkomstskatten ved strengere afskrivningsregler, skattefri henlæggelsesfond eller varierende investeringsafgifter.

6. *Skattefradragsretten.* Der kan være grund til at berøre skattefradragsrettens stilling ved den direkte forbrugsskat. Man har prøvet at løse dette spørgsmål ud fra »forholdets natur«, f. eks. ved at bygge sine betragtninger på det forhold, at skatterne ikke henhører under skatteydernes personlige forbrug, hvoraf det ud fra principperne for forbrugsbeskattningen skulle følge, at betalte skatter skal fradrages for at finde det skattepligtige grundlag. Man kan imidlertid ligesåvel betragte skatterne som betaling for kollektiv og socialt forbrug, og da de yderligere ikke er udtryk for en opsparing, kommer man til den konklusion, at skatterne ikke skal

fradrages. Ved ræsonnementer af denne art når man altså ingen vegne.

Afgørende for spørgsmålet må derfor være en vurdering af de virkninger, som de to muligheder medfører.

Medens opretholdelse af skattefradragsretten under en indkomstskat som bekendt medfører en højere beskatning af stærkt svingende indtægter end af konstante indtægter, så er det naturligvis ikke tilfældet under en direkte forbrugsskat, idet forbruget er mere stabilt og i hvert fald let kan gøres stabilt uden hensyn til svingninger i indtægten. Under hensyn hertil kan skattefradragsretten bedre knyttes til en forbrugsskat end en indkomstskat.

Derimod får skattefradragsretten, også under den direkte forbrugsskat, virkninger på den gennemsnitlige virkelige skatteprocents størrelse i forhold til den formede skatteprocent. Maksimum for den virkelige skatteprocent ved en proportional skat er ved en formel skatteprocent på 50, 60, 70, 80, 90 og 100 henholdsvis 34,4, 38,9, 42,2, 48,8 og 50 % (som gennemsnit af 10 år). Overstiger den formelle skatteprocent 100 vil den gennemsnitlige virkelige beskatning ligeledes blive 50, forudsat at det *endelige* maksimum for et års pålignet skat er 100 % af indtægten, således at skat derudover bortfalder. Er denne maksimumprocent under 100 af indtægten, vil man altid med tilstrækkelige høje formelle skatteprocenter få en virkelig beskatning, der svarer til denne maksimumprocent. Eksempelvis vil en proportional skat på 200 % med et endeligt maksimum på 80 % af indtægten give en virkelig gennemsnitlig beskatning på 60 %, med 300 % skat bliver det tilsvarende gennemsnit 70 %, med 400 % 80 % osv. Hvis der intet maksimum findes for skatten, således at skat, der overstiger indtægten eller en vis procent af indtægten (årligt maksimum), betales næste år, vil den gennemsnitlige faktiske skatteprocent overskride 50, såfremt den formelle skatteprocent er over 100, og en vis formel skatteprocent over 100 vil føre til en større overskridelse af de 50 % end i de lige nævnte tilfælde. Med en proportional skat på 200 % og et årligt men ikke endeligt maksimum på 80 % bliver den gennemsnitlige skatteprocent for de første 11 år 70 %. Den beskyttelse mod høje skatter, der ligger i fradragsretten bygger altså på, at man skal op på skatter på flere hundrede procent (der ikke blot psykologisk er utænkelige men også af anden grund uanvendelige) før den virkelige under visse forudsætninger skatteprocent overstiger ca. 50.

De samme betragtninger gælder, når skatten beregnes på basis af forbruget. Man kan dog ved forbrugsskatten unddrage sig en del af skatten ved at forøge sin opsparing. Såfremt der ikke findes nogen skattefradragsret, vil man derved spare skatteprocenten af nedgangen i forbruget. Jo større skatteprocenten er, desto mere vil man blive fristet til at opspare i stedet for at betale beløbet i skat. Med en virkelig skatteprocent på 100

vil der ikke blive betalt skat, men al indtægten opsparet; en sådan skatteprocent er dog ikke mulig, idet forbruget ikke kan gå ned til 0, jvf. nedenfor. Hvis derimod skattefradragsretten gælder, bliver skattebesparelsen ved forøgelse af opsparingen betydelig mindre. Hvis udskrivningsprocenten eksempelvis er 80, vil man ved at opspare 20 % (og derved indskrænke forbruget til 80) spare en skat på 10 % = halvdelen af forbrugsnedgangen; indskrænker man forbruget til 60 %, bliver besparelsen 23 %, altså lidt over halvdelen af forbrugsnedgangen. Det følger altså af skattefradragsrettens bevarelse, at personer, der ikke opsparer og som følge deraf rammes af en højere skat, bliver hårdere ramt i den forstand, at de vil have vanskeligere ved at befri sig for skatten ved en forøget opsparing. Skattefradragsretten bevirker altså på dette punkt en ringere stimulans til ny opsparing end en ordning uden fradragsret.

En anden virkning af skattefradragsretten er den, at det ikke er muligt — med formelle skatteprocenter under 100 — at gennemføre en sådan virkelig beskatning af forbruget i de højere indkomstklasser, som måtte være nødvendig, hvis skatten skal ækvivalere indkomstskatten for de enkelte indtægtsgrupper. Dette måtte nemlig kræve virkelige udskrivninger over 50 %, hvilket som anført forudsætter skatteprocenter langt over 200. Først med disse meget høje procenter, og kun under de nævnte forudsætninger, vil man få en mærkbar stigning af den gennemsnitlige virkelige skatteprocent over 50. Virkelige procenter over 50 vil også blive konsekvensen, såfremt de hidtil opsparende i højere indkomstklasser som følge af forbrugsskatten skulle opspare så væsentligt, at de kommer ned på samme forbrug som de opsparende.

Konklusion af disse betragtninger bliver, at forbrugsskatten forudsætter ophævelse af skattefradragsretten.

I tilknytning hertil skal anføres nogle betragtninger over virkningerne af meget høje skatteprocenter for de enkelte skatteydere henholdsvis under forbrugsskat og indkomstskat. Forskellen mellem de to skatter ligger på dette punkt væsentlig i, at man med høje indkomstskatter, navnlig når disse ikke er varige, har en mulighed for at opretholde forbruget ved at reducere den løbende opsparing eller ved formueforbrug eller gældsstiftelse. Disse dispositioner påvirker ikke selve skattebeløbet. Ved forbrugsskatten kan man derimod ikke opretholde forbruget ved formueforbrug eller gældsstiftelse uden at pådrage sig en ny skat, idet den forbrugsforøgelse, der opnås ad disse veje, reduceres med skatten på beløbet. På tilsvarende måde vil et forsøg på at forøge forbruget ved at formindske opsparingen medføre, at forbruget kun kan stige med $100 \div \text{skatteprocenten af nedgangen i opsparingen (hvis skattefradragsretten ophæves)}$. Jo højere skatten er, desto mindre fristende er disse frem-

gangsmåder. På den anden side kan det netop ved store skatteforhøjelser for personer med store og stabile indtægter og derfor lille opsparing være meget påtrængende at forsøge at undgå forbrugsnedgangen ved formueforbrug. Disse personer med høje, stabile indtægter vil derfor i modsætning til andre, der på grund af stigende eller svingende indtægter har stor opsparing, komme i en hård skatteklekke. For små indtægter, hvor opsparingen kun er lille, hvor der ingen formue findes, og hvor mulighederne for at optage lån er stærkt begrænset, vil derimod høj indkomstskat og høj forbrugsskat i det store og hele være lige tyngende.

III. Skatteetisk vurdering af den direkte forbrugsskat.

Når man sammenligner skatteregler med eksisterende skatteetiske normer, plejer man gerne, når det drejer sig om personlige skatter, at gå ud fra, at evneprincippet (*«equal sacrifice»*) er almindelig anerkendt. Dette er også groft taget rigtigt, da alle indkomstskatter i det mindste er proportionale; om også stærkt progressive skatter stemmer med evneprincippet, ved man næppe meget om.

På enkelte punkter finder der dog afvigelser sted fra evneprincippet, uden at dette i alle lande har medført stærke reaktioner. Dette er således tilfældet ved den progressive beskatning af stærkt svingende indtægter, der indtræder, når princippet om regnskabsårets ukrænkelighed opretholdes. På dette punkt vil forbrugsskatten ramme mere i overensstemmelse med evneprincippet.

Da en persons evne til at betale skat er en funktion af indtægtens størrelse og ikke af den anvendelse (evt. bortset fra udgifter til forsørgede), vil en ordning, der fritager opsparing for skat, stride imod evneprincippet på dette punkt.

Heroverfor har man anført, at den dobbeltbeskatning af opsparing, som finder sted ved indkomstskatten, ophæves ved den direkte forbrugsskat, og at der deri ligger et skatteetisk argument til fordel for forbrugsskatten. Det er nok sandsynligt, at denne skattemoral findes i visse kredse, men de kan ikke være særlig omfattende, da kendskabet til dobbeltbeskatningen i de anførte tilfælde ikke er meget udbredt. Det er også af betydning ved vurdering af denne skatteetik at erindre, at megen opsparing finder sted uden egentlig opsparingsoffer, f. eks. henlæggelserne i aktieselskabsbeskatningen i selskaber, hvor aktionærerne har ringe eller ingen indflydelse på dividendepolitikken. Den stigende beskatning af selskaber siden før krigen har ikke formindsket henlæggelserne, idet disse — i hvert fald for Englands vedkommende — både nominelt og reelt er større end før

krigen¹, men er båret af aktionærene og forbrugerne, idet aktieudbytterne ikke er steget med prisniveauet, og bruttoprofiten er højere end før krigen. Selskabsskatten, der lignedes på henlæggelserne, er altså ikke betalt af henlæggelserne, og det må forekomme tvivlsomt, om der i så fald kan være tale om en skatteetisk forkastelig dobbeltbeskatning.

Som en slags trøst for, at forbrugsskatten bryder mere med evneprincippet end indkomstskatten, har *Irving Fisher* forsøgt at give en begrundelse for den direkte forbrugsskat ud fra samfundets interesse i, at indkomst opspares, fremfor at den forbruges. Han indfører altså en vis samfundsmoral som modvægt for den afvigelse fra det på individualmoral byggende evneprincip, som forbrugsbeskatningen indebærer. Hans betragtning har imidlertid kun nogen værdi, hvis man går ud fra den forudsætning, at opsparingen i samfundet skal være en funktion af de enkelte individers økonomiske overvejelser (i et samfund med fast pengeværdi). Så snart man tager hensyn til den »afledede opsparing«, der dukker op hos driftsherren under en inflation, eller til muligheden for offentlig opsparing, falder hans samfundsmoralske begrundelse for forbrugsskatten bort. Hans begrundelse er derfor helt et barn af forrige århundredes liberalisme og har ingen slagkraft i moderne tider.

Man kan derfor trods dobbeltbeskatningsargumentet og *Irving Fishers* betragtninger meget vel tage evneprincippet som udgangspunkt for en skatteetisk vurdering af en skattefritagelse af opsparingen. Dette gælder imidlertid ikke blot ved en vurdering af forbrugsskatten men også af allerede gældende regler, der fritager visse opsparingsformer for skat.

Allerede ved skatteloven af 1903 blev det bestemt, at beløb, der anvendes til pensions- og enkeforsørgelse, livsforsikring, ulykkes- og sygeforsikring, invaliditets-, alderdoms- og arbejdsløshedsforsikring, kunne fradrages indtægten — dog kun med et samlet beløb af indtil 400 kr. årligt. Nu er denne bestemmelse ved ligningslovene bl. a. ændret derhen, at præmier vedrørende livrente, overlevelserente, invaliderente, pensionsforsikring og lignende forsikringer eller pensionsordninger til fordel for den skattepligtige eller hans pårørende nu kan fradrages i indtægten uden nogen overgrænse. Men der er dog bevaret den begrænsning i afvigelsen fra evneprincippet, der ligger i, at begunstigelsen normalt kun omfatter en del af opsparingen. Denne begrænsning opgives helt ved forbrugsbeskatningen.

Afvisninger fra evneprincippet er imidlertid ikke den eneste skatteetiske

1. Selskabsskatter i England er fra 1938 til 1951—53 steget til det 6 dobbelte, henlæggelserne er steget 9 gange (6 gange, når afskrivninger og henlæggelser lægges sammen), medens dividenden kun er steget 33 % og er faldet fra at udgøre 75 % til 25 % af nettoindtægten (efter afskrivninger), se *Kaldor* anf. st. s. 149 ff. Se også *Eugene M. Lerner and Eldon S. Hendriksen: Federal Taxes on Corporate Income and the Rate of Return on Investment in Manufacturing, 1927 to 1952*, i *National Tax Journal* Vol. IX No. 3, September 1956, page 193—202.

indvending, der kan anføres mod forbrugsskatten eller andre begunstigelser af opsparingen, der bygger på retten til at fradrage opsparing i indtægten. Også det heraf følgende tilskudsprincip kan diskuteres. Svarende til skatteprincipper i skattelovgivningen drøfter man i sociallovgivningen tilskudsprincipper. Disse tilskud er enten neutrale i forhold til indtægten, idet de ydes med samme beløb til alle personer uanset indtægt, f. eks. de billige hospitaler, eller de er faldende med indtægten. Disse neutrale og indtægtsnivellerende tilskud har man hidtil klassificeret under betegnelsen sociale tilskud. Hvis derimod tilskud ydes således, at de stiger med indtægtens størrelse, evt. progressivt på indtægten, kan man tale om anti-sociale tilskud. Sådanne tilskud har man tidligere kendt med hensyn til børnefradraget, der betød, at det gennem fradraget ydede tilskud — på grund af progressionen i indtægtsskatten — blev stigende med indtægtens størrelse. I en række lande har man under hensyntagen til det urimelige i at yde antisociale tilskud ændret børnefradragsreglerne således, at de er blevet erstattet af børnetilskud, der er indtægtsneutrale. Her har vi en kombination af begge ordninger, således at der kun for de meget store indtægters vedkommende bliver tale om tilskud, der stiger progressivt på indtægten. Medens kritikken af det antisociale tilskudsprincip altså har ført til ændringer i børnefradragsreglerne har man ikke kritiseret anvendelsen af det antisociale tilskudsprincip ved andre fradragsregler, f. eks. ved retten til fradrag af de forskellige forsikringspræmier.

Man kommer derfor til den psykologisk interessante konklusion, at vurderingen af principperne for statens tilskud afhænger af måden, hvorpå tilskudet gives. Stærke politiske kræfter kræver, at direkte tilskud skal være indtægtsnivellerende (tilskud til arbejdsløsheds-kasser, fradragsregler ved aldersrente og invaliderente, sygekassegrænser m. v.) eller indtægtsneutrale (folkepensionens mindstebeløb, invaliderentens trediedel, skoler, en række hygiejniske foranstaltninger m. v.), medens det på visse områder godkendes, at tilskud, der ydes gennem fradrag i den skattepligtige indtægt, er antisociale, på andre områder (børnetilskud) ikke. Man finder det ikke ejendommeligt, at tilskud til forsikring imod arbejdsløshed i de fag, hvor indtægten ligger over 10.000, i hovedforsikringen kun er 15 %, medens enhver med en indtægt på ca. 50.000 eller derover, får 50 % tilskud til sin pension eller livrenteforsikring.

En del af forklaringen på denne interessante politisk-psykologisk holdning må sikkert findes i den historiske udvikling. Forholdet har jo været det, at pensionsbidrag, som arbejdsgiverne betaler, kan fradrages fuldt ud i arbejdsgiverens skattepligtige indtægt, idet disse bidrag betragtes som en del af lønnen. Når dette er tilfældet, skulle man mene, at pensionspræmierne også blev betragtet som en lønindtægt hos lønmodtageren og beskattet som sådan. Men dette skete mærkelig nok ikke! Hvis derfor

de ansatte selv tegnede en pensionsforsikring kunne der foretages fradrag indenfor en nærmere begrænset del af indtægten. Der kom derfor en forskel frem mellem forsikrede alene på det rent formelle og tilfældige grundlag: hvorledes deres kontrakt med arbejdsgiveren var affattet. Efterhånden fandt der så en forskydning sted, således at kontrakter i stigende grad blev oprettet på en sådan måde, at pensionsbidragene blev betalt af arbejdsgiverne. Derved fik personer, der var beskæftiget hos en arbejdsgiver, den fulde fordel af skattefradragene for disse præmier, medens andre personer ikke kunne opnå tilsvarende fordele. Da dette stred mod lighedsidealet, gjorde man fradragsreglen generel, endogså for præmier, der overstiger, hvad der normalt betales som pensionspræmier for personer ansat hos arbejdsgivere, altså mere vidtgående end hvad selve lighedsprincippet ville medføre. Da man imidlertid derved indførte en ny ulighed, nemlig imellem personer, der opsparer gennem livsforsikring, og personer, der indsætter penge i bank og sparekasse med det samme formål, har man nu udvidet fradragsreglerne til også i et vist omfang at gælde for opsparingsbeløb for bunden opsparing i sparekasser eller banker. Men der er stadig en ulighed imellem folk, der opsparer igennem forsikringsordninger eller gennem bundne opsparingsordninger, og andre personer, der f. eks. opsparer ved investering i deres erhverv. Konsekvens af lighedsidealet på dette område er, at man nu har fremsat tanken om en generel fritagelse for al form for opsparing¹. Nu kunne man naturligvis have løst spørgsmålet om arbejdsgiverbidragets skattefrihed ved en ordning, der ikke har disse vidtrækkende konsekvenser, ganske simpelt ved at indføre den næsten selvfølgelig bestemmelse, at pensionsbidrag, der betales af arbejdsgiverne, skal betragtes som tillæg til lønnen og opføres som indtægt for den ansatte. I så fald kunne man på dette område have indført samme neutrale eller indtægtsnivellerende tilskudsprincipper, der normalt benyttes indenfor socialpolitikken. Man måtte da blot indføre en bestemmelse om, at en vis procent af præmien: 10, 15, 20, 25 %, kunne fradrages, ikke i indtægterne, men i skatterne. Under disse forhold ville tilskudene blive proportionale med præmiernes størrelse og derfor i mindre grad progressiv på indtægten. Hvis man yderligere indførte en bestemmelse om, at den procent af præmien, der kunne fradrages i skatterne, var faldende med indtægtens størrelse, ville man få en ordning, hvorefter tilskudet aftog med indtægtens størrelse.

Når de antisociale tilskudsprincipper har fået så stor udbredelse, er grunden sikkert, at selve fradragsformen skjuler tilskudsprincippet. I

1. Det er dog nok tvivlsomt, om denne yderste konsekvens af lighedsidealet på dette område har været bestemmende for forslagene om forbrugsskatten. Det ser — som tidligere anført — snarere ud til, at et mere samfundsmæssigt hensyn til at forege den private opsparing har været afgørende.

dette som i mange andre tilfælde er det ikke res sed modus rerum gerundum, der bestemmer folks reaktioner.

Ved gennemførelse af den direkte forbrugsskat lyses nu det antisociale tilskudsprincip i køn og kuld ved al opsparing. Samtidig kommer tilskudet til at stå i forhold til den samlede opsparings størrelse, medens der efter de gældende regler om tilskud til livrentepremier ydes tilskud, selv om der kun har fundet en ændring sted i opsparingens anbringelse. Det er sandsynligt, at en sådan yderligere udvidelse af det antisociale tilskudsprincip vil rejse den kritik, der hidtil ikke er kommet frem på de mere specielle områder, hvor princippet er i anvendelse.

På den anden side kunne man anføre en særlig begrundelse for de antisociale tilskud i disse tilfælde, hvor det drejer sig om tilskud til opsparing som led i en almindelig, direkte forbrugsbeskatning, fremfor de antisociale tilskud, der finder sted i henhold til den gældende lovgivning til livsforsikring. Denne forskel ligger i, at man, såfremt den direkte forbrugsbeskatning tænkes gennemført, vil skærpe progressionen for den forbrugte del af indkomsten på en sådan måde, at der for hver indtægtsgruppe vil blive det samme skatteprovenue som før. Det vil altså sige, at de progressive tilskud, som gennemføres for de høje indtægters vedkommende, under denne forudsætning bliver betalt af den del af indkomsten, der forbruges i den samme befolkningsklasse. I forbindelse med de allerede gennemførte foranstaltninger er der ikke gennemført en lignende kompenserende omlægning af beskatningen for de høje indtægters vedkommende, og tilskudet betales derfor af statens almindelige indtægter. Vurderingen af disse antisociale tilskud får derfor en noget anden karakter, end hvis en generel tilskudsordning efter antisociale principper gennemføres i forbindelse med en almindelig direkte forbrugsbeskatning.

Hele spørgsmålet om en særlig begunstigelse af opsparingen har dog også andre skatteetiske perspektiver end de her anførte. I en periode, hvor priserne er stigende som følge af en større investeringsvirksomhed end den, der svarer til den planlagte opsparing under konstant prisniveau, vil denne forskel mellem planlagt opsparing og investering afsætte sig som ekstraordinære gevinster hos driftsherrerne, og det vil ikke for dem være muligt ved forøgelse af deres forbrug at formindske denne såkaldte afledede opsparing. Forøges forbruget hos driftsherrerne, vil priserne stige tilsvarende, og den af investeringsvirksomheden afledede opsparing vil være konstant. Man er altså i den mærkelige situation, at forbrug og opsparing under disse betingelser for en gruppe personer bevæger sig parallelt. Dette betyder, at det individualistiske opsparingsbegreb, hvor opsparing er $= \text{indtægt} \div \text{forbrug}$, ikke kan anvendes for gruppen af driftsherrer i denne situation. Der er ikke i litteraturen anført nogen etisk begrundelse for, at disse særlige fortjenester og den dermed nødvendigt

følgende forøgelse af formuen skal tilfalde enkeltpersoner. Hele liberalismens etiske begrundelse for privat ejendomsret til kapital, der hviler på, at man underkaster sig et opsparingsoffer, falder altså bort i disse tilfælde. Ved at fritage denne afledede »opsparing« fra en beskatning stiller man altså denne del af befolkningen endnu gunstigere. Nu er det jo klart, at virkningerne af beskatning, hvis provenu benyttes til forbrug, blot vil blive, at priserne yderligere ville stige, således at den afledede »opsparing« hos driftsherrerne ville stige tilsvarende. Det er altså kun muligt gennem en beskatning at reducere denne afledede opsparing hos privatpersoner, hvis provenuet benyttes til forøgelse af statens formue. I så fald vil en del af de aktiver, som er tilvejebragt ved forbrugsindskrænkning hos den del af befolkningen, hvis pengeindtægter ikke kan følge med prisstigningen, i stedet for at tilfalde private personer blive overført til det offentlige.

En sådan overførelse finder faktisk sted ved den gældende progressive indkomstbeskatning i forbindelse med den stedfindende offentlige opsparing. Ved den direkte forbrugsbeskatning bliver denne skatteetisk set rimelige fordeling af de hos visse befolkningsgrupper under inflation skabte formuer ikke mulig.

IV.

Konklusion og alternative muligheder.

Efter denne redegørelse for den direkte forbrugsskats problemer føler jeg trang til for mit vedkommende at drage nogle politiske konklusioner.

1) De fordele af økonomisk art — ud over den større private opsparing — der kan opnås, er meget begrænsede og kan opnås ad anden vej (jvf. bl. a. nedenfor). Dertil kommer, at ordningen også har økonomiske ulemper navnlig ved at formindske lysten til ekstraarbejde for den, der ikke ønsker at opspare udbyttet heraf.

2) Den forøgelse af opsparingen, der indtræder, vil i hovedsagen skyldes, at en del af skattebesparelsen hos de opsparende opspares, og behøver ikke at betyde en indskrænkning af de meropsparendes forbrug. Deres forbrug kan endog stige trods større opsparing. Den til den forøgede opsparing svarende forbrugsindskrænkning lægges tvangsmæssigt på dem, der får højere skatter. At tvinge personer til at indskrænke deres forbrug, medens andre får fordel heraf gennem større formue, forekommer mig uretfærdigt.

3) Gennem den afledede opsparing, der indtræder hos driftsherrerne under en inflation, indtræder en lignende forskydning, idet driftsherren får en formueforhøjelse som andre gennem højere priser har »betalt for«, men dette modvirkes dog i nogen grad af den gældende indkomstskat i

forbindelse med offentlig opsparing, medens dette korrigerende element falder væk ved forbrugsskatten.

4) Det antisociale tilskudsprincip, der allerede er indført for præmie til pensions- og livrenteforsikringer, bør afskaffes og ikke udvides ved at begunstige al opsparing på denne måde. Skal livrentepremier eller overhovedet al privat opsparing begunstiges, må det i hvert fald ske efter et socialt tilskudsprincip (f. eks. ved fradrag af en vis procent af opsparingen i skatten).

Når jeg for mit vedkommende ikke kan tilslutte mig princippet om direkte beskatning af forbruget som erstatning for indkomstskatten, skyldes det også, at man gennem en forøgelse af og mere produktiv anvendelse af den offentlige opsparing kan nå en væsentlig del af de fordele for samfundet, som tilsigtes gennem en forøgelse af den private opsparing. Den offentlige opsparing kan forøges uden at indføre regler, der strider mod hævdevundne skatte- og tilskudsprincipper, og uden at benytte en så molboagtig fremgangsmåde som den at lade visse skatteborgere yde skattebegunstigelse til andre i håb om, at disse sidste vil opspare en del deraf og derved få ejendomsretten til det, andre har betalt for. Hvis en forøgelse af opsparingen er en »samfundssag«, så må byrden, der er forbundet hermed, fordeles på samfundets medlemmer efter de for byrdefordelingen anerkendte principper, men ikke ved at lægge en særlig byrde på tilfældige medlemmer — en byrde, der endog vil overstige den, der ville indtræde ved en samfundsmæssig byrdefordeling — og som berører dem, der kommer til at bære byrden, den fordel, som de som samfundsborgere ville få ved en fordeling af byrden med staten som opsparende mellemlid.

Stiler man på denne måde imod en forøgelse af den offentlige opsparing, står man overfor problemet om, hvorledes man herigennem kan forøge de midler, der står til erhvervslivets rådighed. Dette kan ske ved en ændring af statens investeringspolitik, f. eks. ved en begrænsning af statsinvesteringer i lidet produktive investeringer for derved at frigøre midler til anden og mere produktiv anvendelse. Det drejer sig her i første række om en væsentlig indskrænkning i vort vejbyggeri, hvor udbyttet af de sidste hundrede millioner årlig er langt ringere end i de fleste andre investeringer. Når bruttoinvesteringen i veje er 350 mill. kroner, men nyanlæg og -byggeri i private erhverv kun er 425 mill. kr., så er dette fra et produktivt synspunkt udtryk for en åbenbar fejlinvestering. Midler fra vejbyggeriet kunne overføres til finansiering af boligbyggeri og til køb af kredit- og hypotekforeningsobligationer, således at private midler i stigende grad søger over i erhvervslivet. Livsforsikringsselskaber bør have større muligheder for at erhverve aktier.

Når staten — som tilfældet er — bidrager til opsparingen, og man samtidig ønsker større midler til det private erhvervsliv, er det nærliggende

at give driftsherrer adgang til at betale dele af deres skatter ved overdragelse af gældsbeviser, således at midlerne kan blive indestående i virksomheden. Dette skattelån må naturligvis forrentes og afbetales efter særlige regler. På denne måde kan de offentlige på en forholdsvis enkelt måde bidrage til finansiering af den mere risikoprægede »grænseinvestering«. Sikkerheden, der ydes, må dog være efter andre lån.

Dette fører imidlertid ind på problemer, der ikke skal behandles i denne artikel. Foranstaltninger på de her nævnte områder vil være en langt mere rationel politik og mere i kontakt med demokratiske kræfter end en almindelig overgang til den direkte forbrugsskat, der kun er et dilettantisk — og under moderne forhold forældet — forsøg på at løse økonomisk-politisk vanskelighed i et land som Danmark.

LANDBRUGETS TILPASNING TIL SKIFTENDE ØKONOMISKE VILKÅR¹

AF K. SKOVGAARD²

I de senere år har der som bekendt fundet en afsvækkelse sted i den gode konjunktur, der indlededes i dansk landbrug ved krigsudbrudet i 1939. Denne tilbagegang har ganske vist foreløbig kun givet sig udtryk i en ret moderat nedgang i landbrugsindtægten siden 1952, hvor landbrugskonjunktoren nåede sit højdepunkt, men da pengeindtægten for størstedelen af den øvrige befolkning og prisniveauet er steget ret stærkt i samme periode, er der tale om en temmelig betydelig relativ tilbagegang i landmændenes indtægter og realindkomst. Denne udvikling har vakt betænkelighed og naturligvis i særdeleshed i landbruget, bl. a. fordi den bringer indledningen til landbrugets vanskelige år i mellemkrigstiden i erindring, og dermed rejser sig to spørgsmål, dels om den konstaterede tilbagegang i landbrugskonjunktoren er af foreløbig eller mere varig karakter, dels om hvilke muligheder der foreligger, for at landbruget kan tilpasse sig en mere eller mindre kontrær konjunktur uden at blive bragt i for store økonomiske vanskeligheder. Det er disse to spørgsmål, der skal behandles i det følgende og således, at for det første spørgsmål, udviklingstendensen i landbrugskonjunktoren, vil de foreliggende problemer blive belyst i deres internationale sammenhæng, da dansk landbrugs økonomiske vilkår i så høj grad bestemmes af vilkårene for landbrugseksporten, hvorimod behandlingen af det sidste spørgsmål, tilpasning til landbrugskonjunktoren, vil tage mere direkte sigt på dansk landbrug.

I fremstillingen er de nu så højaktuelle planer om et europæisk fællesmarked helt ladet ude af betragtning. Alle er klare over, at virkeliggørelsen af disse planer kan blive af vidtrækkende og helt afgørende betydning for vort lands og i særdeleshed for landbrugets fremtid, men når de ikke desto mindre lades uomtalt, er det for det første, fordi Danmarks stilling til planerne er ganske uafgjort, og for det andet fordi landbruget inden for planerne synes at skulle indtage en særstilling, så vidt man kan bedømme det

1. Foredrag i Nationalekonomisk Forening tirsdag d. 26. februar 1957.

2. Professor ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.

efter de foreliggende sparsomme oplysninger, således at den nuværende tilstand med beskyttelse og begrænsning af samhandelen med landbrugsprodukter videreføres i en længere årrække. Idet det er tilfældet, må man ved bedømmelsen af landbrugets stilling gå ud fra, at de nu gældende forhold ikke ændres i adskillige år, selv om Danmark optages i det ene eller andet fællesmarked.

Det skal endvidere bemærkes, at fremstillingen i alt væsentligt bygger på forholdene i den vestlige verden, vort land tilhører, fordi de økonomisk højere udviklede lande i vesten danner et ret afsluttet område med hensyn til afsætning og prisdannelse på landbrugsprodukter. Dette område tilføres betydelige mængder landbrugsråstoffer fra de økonomisk mindre udviklede lande, men da en overførsel i modsat retning ikke er mulig i et omfang af væsentlig og blivende betydning, vil det tryk på landbrugskonjunkturen, der har udviklet sig i de senere år i den vestlige verden, ikke kunne afsvækkes ved en forøget eksport til men kun ved en formindsket import fra de mindre udviklede lande, og da sandsynligheden for det sidste alternativ af flere grunde ikke er stor, bliver landbrugsproblemet til et vestligt anliggende, der må løses inden for vestens område.

Den besvarelse, der kan gives på det første spørgsmål, bestandigheden i nedgangen i landbrugskonjunkturen, må naturligvis bero på, om de årsager, der har fremkaldt tilbageslaget, må skønnes at være af forbigående eller mere kronisk karakter, og ved at gå frem i baglæns orden kan man da først konstatere, at de umiddelbare årsager til tilbagegangen har været en forringelse af landbrugets bytteforhold og en dermed i forbindelse stående stagnation eller endda begrænsning i produktionen, således at erhvervets økonomi er udsat for et pres fra både indtægts- og omkostningssiden. Det bliver derefter spørgsmålet, hvad årsagen er til forringelsen af bytteforholdet, som i de år, det her drejer sig om, har udviklet sig, fordi landbrugspriserne er steget mindre end andre priser, hvilket vil sige, at landbrugsprodukter har været mindre tilgængelige for inflationens virkninger end andre varer og tjenesteydelser.

Ja disse årsager må kunne henføres enten til produktionen eller forbruget af landbrugsvarer eller noget af begge dele, hvilket det skal vises er tilfældet i den nuværende situation. Man ser ganske vist den i nutiden almindeligt udbredte, stærke beskyttelse og understøttelse af landbruget anført som den almindelige årsag til forringelsen af det danske landbrugs bytteforhold, og det er rigtigt, at landbrugsbeskyttelsen har ramt det *danske* landbrug særlig hårdt, fordi den særlig rammer vore hovedeksportvarer, hvorved den måske også øver et særligt tryk på de danske landbrugspriser, men alligevel er landbrugsbeskyttelsen ikke en udtømmende forklaring, fordi forringelsen af landbrugets bytteforhold ikke er en speciel dansk men en i vesten udbredt foreteelse, ligesom den i årsagskæden ligger foran landbrugsbeskyttelsen. Men denne er derefter ubestrideligt selv blevet årsag ved at forstærke

den uligevægt, den skulle afhjælpe, hvorved der har udviklet sig en af de uheldige, vanskeligt afbrydelige cirkelvirkninger, der er så velkendte i den økonomiske virksomhed.

Det må skønnes, at tendensen til forringelse af landbrugets bytteforhold er indledet ret langt tilbage i tiden, men i hvert fald blev den, som man vil erindre, et alvorligt problem fra 1920 og igennem hele mellemkrigsperioden, hvor der udvikledes en voksende afstand imellem de såkaldte to pristal på henholdsvis landbrugsvarer og andre varer, der blev den direkte anledning til den omsiggribende beskyttelse og understøttelse af landbruget. Som under alle store krige fik landbruget under og efter den anden verdenskrig en stabilt stigende konjunktur, og det forløb, den økonomiske udvikling fik i efterkrigstiden, syntes en overgang at skabe forhåbninger om en mere varig stabilisering af landbrugskonjunktoren og en deraf følgende lettelse i samhandelen med landbrugsprodukter, men af de sidste års erfaringer synes det at fremgå, at disse forhåbninger ikke er holdbare, således som forringelsen i landbrugets bytteforhold viser det, og dermed vender man tilbage til forringelsens årsager.

Man kan herom sige, at forringelsen i bytteforholdet må skyldes, at landbrugsproduktionen er for stor til at finde afsætning til relativt konstante priser. Hvis bytteforholdet skal forblive konstant under den for de vestlige lande karakteristiske økonomiske udvikling, må landbrugsproduktionens tilvækst ikke overstige den forbrugsudvidelse af fødevarer, som bestemmes af befolkningstilvæksten samt det merforbrug, som kan absorberes ved en forbedring af ernæringstilstanden til de løbende priser; er tilvæksten mindre, får man relativt stigende landbrugspriser, men er den større, får man relativt faldende landbrugspriser, og det er denne sidste tendens, som i den vestlige verden som helhed har været fremherskende i en længere år-række; i denne udvikling er det, landbrugsbeskyttelsen som en almindelig foreteelse er kommet til som en i høj grad irrationelt virkende eller forstærkende faktor.

Der skal dog her gøres opmærksom på, at man ikke så ensidigt, som det almindeligt er tilfældet, kan tage en forringelse af landbrugets bytteforhold som indicium på en tilbagegang i landbrugets økonomi, da virkningerne af forringelsen må ses i sammenhæng med dens årsager. Noget forenklet kan man sige, at hvis forringelsen beror på, at udvidelser i produktionsapparatet herunder landbrugsarealet har medført for stærk forøgelse af landbrugsproduktionen, så vil forringelsen naturligvis få uheldige virkninger på erhvervets økonomi, men skyldes en produktionsforøgelse produktivitetsfremgang, kan bytteforholdet forringes, uden at landbrugets økonomiske udgangsstilling forringes, ja man kan gå videre og sige, at under visse omstændigheder er en forringelse af bytteforholdet en selvfølgelig konsekvens af en stærk produktivitetsstigning i landbruget som i andre erhverv.

I den vestlige verden har den for den økonomiske vækst nødvendige for-

øgelse af landbrugsproduktionen igennem lange tider haft både en udvidelse af produktionsapparatet og produktivitetsfremgang til forudsætninger, men medens produktivitetsfremgangen oprindelig, ja lige op til mellemkrigstiden var den mindre virksomme faktor, er det omvendte tilfældet i nutiden, således at det er produktivitetsfremgang, der særlig efter krigen har været hovedårsagen til væksten i landbrugsproduktionen. I overensstemmelse hermed har landbruget her i landet som i en række andre lande i en årrække efter krigen ikke alene kunnet opretholde men endda forbedre sin økonomiske stilling relativt under et stadigt aftagende bytteforhold, som har været en konsekvens af den af produktivitetsfremgangen betingede stærke forøgelse af landbrugsproduktionen. Imidlertid har denne udvikling i de senere år nået sin grænse, fordi de af produktivitetsfremgangen betingede positive virkninger er blevet mindre end de negative virkninger af den nedgang i bytteforholdet, som er en betingelse for at afsætte den stigende produktion, og når dette punkt er nået, kan årsagerne som nævnt henføres til både produktions- og forbrugssiden.

Betragter man først den fra forbrugssiden udgående virkning på landbrugspriserne, var det således i efterkrigstiden, at der med det under krigen skabte store hul i fødevarerproduktionen var behov for en hurtig og stærk forøgelse af landbrugsproduktionen, og da den voksende produktion let fandt afsætning til gode priser, fremkaldte det en stærkt stigende produktionstilvækst. Men efterhånden som ernæringstilstanden er blevet bragt i vejret, har der udviklet sig en stigende mæthedfølelse, som tvinger landbrugspriserne ned, eller med andre ord produktionstilvæksten er indstillet for højt i forhold til forbrugsudviklingen, hvilket er blevet særlig mærkbart under de for forbruget i nutidens samfund gældende vilkår.

Igenom mange år har der af en række væsentlige årsager, som ikke skal omtales, i vestens lande været en mærkbar tendens til afsvækkelse af fødeforbruget, men samtidig har den forbedring i ernæringsstandard, som er fulgt med en stigende realindtægt, virket i modsat retning, og da den sidste tendens op til nutiden var den stærkeste, blev resultatet, at fødeforbruget steg betydeligt udover, hvad befolkningstilvæksten betingede. Denne udvikling har imidlertid i de senere år ændret karakter, fordi ernæringsstandard ikke mindst på grund af den nutidige beskæftigelses- og fordelingspolitik er bragt så højt op, at forbrugselasticiteterne for fødevarer både med hensyn til pris og indkomst er blevet meget lave, således som det er karakteristisk for det velstående samfund. Dette understøttes iøvrigt stærkt af de mange adspredelser og varige forbrugsgoder, der i nutiden er bragt inden for også den jævne forbrugers økonomiske muligheder. Ja som ernæringsstandard er i mange af vestens lande, lader et prisfald på fødevarer forbruget ganske upåvirket i stigende befolkningskredse, som betragter det som en gave, der gør det muligt at erhverve andre stærkt attråede goder.

Det følger heraf, at landbrugsmarkedet er blevet endnu mere følsomt end tidligere, hvilket man har gjort en del erfaringer om i de senere år, idet små variationer i udbudet f. eks. af smør og bacon på det engelske marked har fremkaldt drabelige prisudsving. Et udtryk for det samme forhold har man i den kendsgerning, at det gennemsnitlige kalorieforbrug pr. indbygger har været konstant i de senere år i de fleste af vestens lande, skønt realindtægten er steget, og landbrugspriserne er faldet relativt; man kan eller vil altså ikke spise mere, men køber i stedet andre varer.

Der kan dog stadig i vestens lande påvises en stigende udgift til fødevarer med stigende indkomst, men dette kommer i stadig mere begrænset omfang landbruget til gode. Landbruget har nogen fordel af, at forbruget med stigende indkomst forskydes over på dyrere fødevarer som f. eks. husdyrprodukter, men det viser sig, at udgiftsførøgelsen i høj grad er udtryk for en stigende efterspørgsel efter mellemledsproduktion. Det er med andre ord ikke flere fødevarer, der efterspørges med stigende indkomst, men derimod kvalitet samt forarbejdning, emballage og service, en udvikling landmændene har vanskeligt ved at forlige sig med, da den levner dem en aftagende andel af forbrugsudgiften til fødevarer. På den anden side følger det af denne udvikling, at man for at sælge landbrugsprodukterne må føre produktionen så langt frem, som svarer til forbrugernes ønsker om sortering, forarbejdning, emballering og også reklame, en kendsgerning som man efterhånden vel er klar over, men som man alligevel har vanskeligt ved at tage konsekvensen af.

De samlede virkninger af de forhold, der fra forbrugersiden over indflydelse på fødeforbruget i de vestlige lande i nutiden er, at landbrugsproduktionen ikke kan forøges i stort hurtigere tempo end befolkningstilvæksten, hvis landbrugets bytteforhold skal bevares nogenlunde uforandret.

Imidlertid har landbrugsproduktionen traditionelt været indstillet på en hurtigere tilvækst, og da denne i efterkrigstidens mangelperiode har ligget særlig højt, har bytteforholdet de senere år måttet give så stærkt efter, at det er gået ud over landbrugets indkomst. Det eneste hjælpemiddel i denne situation er en begrænsning af landbrugsproduktionens tilvækst, og hermed kommer landbrugsbeskyttelsen atter ind i billedet, fordi den ved i hovedsagen at vælte den påkrævede tilpasnings besværligheder over på eksportlandene danner en væsentlig hindring for tilpasningens frie og mere gnidningsløse forløb, og dermed bliver landbrugskonjunktorens udvikling så stærkt beroende på landbrugsbeskyttelsens mere eller mindre rigoristiske karakter.

Uden at gå nærmere ind på landbrugsbeskyttelsen skal dog visse for det foreliggende emne betydningsfulde træk i dens udvikling og forudsætninger omtales. Beskyttelsens målsætning har været og er af stærkt sammensat karakter såsom bevaring eller styrkelse af landbrugsbefolkningens antal,

sikring af levnedsmiddelforsyningen, beskæftigelsesforøgelse, valutabesparing, forbedring af landbrugsbefolkningens sociale kår m. v. Flere af disse målsætninger har sædvanligvis gjort sig gældende samtidig, og selvom en eller flere er blevet trængt tilbage eller helt faldet bort i tidens løb i de enkelte lande, har andre til gengæld fået tillagt større vægt eller helt nye er kommet til, og i denne henseende er det af særlig betydning, at forbedring af landbefolkningens sociale stilling er kommet stærkt i forgrunden eller endda blevet hovedformålet for beskyttelsen.

Det er en selvfølge, at en støtte eller forbedring af landbrugets økonomiske stilling altid er et centralt led i beskyttelsen enten som formål i sig selv eller som omkostning for anden målsætning, men i mellemkrigsårene formulerede landbruget et særligt krav om økonomisk ligestilling med de andre erhverv, et krav som efterhånden er blevet almindeligt akcepteret som et socialt problem i nutidens samfund. Imidlertid viser det sig, at netop dette mål ikke har kunnet nås, thi uanset beskyttelse eller understøttelse, ligger landbrugets andel af nationalindkomsten så meget lavere end landbefolkningens andel af den samlede befolkning, at landbefolkningen i langt de fleste lande er forblevet den dårligst stillede større erhvervsgruppe. Undtagelser herfra er, så vidt man kan se, kun Danmark, New Zealand, Australien samt England; i disse lande har landbefolkningen i en årrække haft økonomisk paritet med den øvrige befolkning, men medens dette resultat i de tre sidstnævnte lande er opnået ved beskyttelse og subsidier, har de danske landmænd selv arbejdet sig frem til den tilstræbte ligestilling ved effektivitet og udnyttelse af de under de givne forudsætninger foreliggende muligheder.

Den kendsgerning, at der trods landbrugsbeskyttelse og understøttelse findes dette sociale landbrugsproblem i vore konkurrent- og aftagerlande, er blevet et af de forhold, der suppleret med en eller flere andre målsætninger taler mest imod sandsynligheden for lettelser i den nu bestående landbrugsbeskyttelse, således som det f. eks. kommer til udtryk i vore nabolandes, Sveriges og Norges landbrugspolitik, men desuden må det tages i betragtning, at selv om landbrugsgruppen udgør en stærkt aftagende del af befolkningen, er den dog stor nok til ved hjælp af sin indflydelse på den politiske magtbalance at opnå væsentlige økonomiske indrømmelser ud over, hvad der ellers ville være blevet ydet.

I denne forbindelse er det af betydning, at det i det moderne samfund er blevet stadig lettere at bære landbrugsbeskyttelsen på grund af landbrugets stærkt formindskede og stadig aftagende andel af nationalindkomsten, lige som beskyttelsens form gør den mere tålsom for den almindelige forbruger, da den i høj grad ydes i form af tilskud over statsbudgettet. Det skal nævnes, at i England er understøttelsen til landbruget beregnet til 300 millioner £, hvilket iøvrigt omtrent svarer til landbrugets indkomst

på ca. 325 millioner £; dette beløb, 300 millioner £, der afholdtes over statsbudgettet, udgør ca. 25 pct. af landbrugsproduktionens værdi, men kun 2 pct. af nationalindkomsten. I en række lande, Sverige, Norge, Vesttyskland, U. S. A., er forholdet omtrent det samme, og dermed er byrden af landbrugsbeskyttelsen ingen væsentlig hindring for dens fortsættelse, lige som den på grund af sin almindelige udbredelse heller ikke forrykker de enkelte landes indbyrdes industrielle konkurrenceevne.

Selv om man nu må skønne, at der ingen sandsynlighed er for lettelser i landbrugsbeskyttelsen, er der ikke desto mindre visse muligheder for forøgelse af samhandelen med landbrugsprodukter så at sige oven på den bestående beskyttelse. Disse muligheder ligger i selve nutidens økonomiske og sociale politik, og er dels afhængige af udviklingen af den økonomiske aktivitet, dels beror de på den fundamentale ændring, der har fundet sted i landbrugets stilling i løbet af den sidste halve snes år i forhold til fortiden.

For at omtale det sidste forhold først kan man sige, at når landbrugsproblemet gik i hårdknude i mellemkrigstiden og førte til den rigoristiske landbrugsbeskyttelse, man ikke siden har kunnet slippe af med, så skyldtes det dels manglende forståelse af årsag og virkninger i den førte landbrugspolitik og dels svigtende muligheder for at løse de tilstedeværende vanskeligheder. Det var en i forhold til et noget svigtende forbrug for stor landbrugsproduktion, der ved at tvinge landbrugets bytteforhold ned forringede landmændenes stilling, og det eneste middel, der kunne hjælpe i den daværende situation, var en begrænsning af produktionen. Under normale forhold ville den også være kommet efterhånden ved, at den aftagende indtægt i landbruget havde tvunget arbejdskraft og kapital ud af erhvervet, men de forvirrede økonomiske forhold og især den store arbejdsløshed i mellemkrigsårene blokerede for denne selvsanering, og dermed kom den førte landbrugspolitik til at virke inkonsekvent, fordi den i stedet for at begrænse tværtimod fremkaldte en forøgelse eller i hvert fald stabilisering af den allerede for store produktion. Man havde ikke forståelsen af sammenhængen mellem priserne og produktionens størrelse, og også i nutiden kniber det med denne forståelse.

Det skal tilføjes, at landbrugspolitikken i fortiden som i nutiden foruden ved hjælp af beskyttelse som bekendt også søger at forbedre landbrugets økonomi ved foranstaltninger, der forøger landbrugets produktivitet, en indsats som er blevet mere og mere intensiveret igennem tiden, og som har givet mærkbare resultater. Men man har ikke været opmærksom på konsekvensen af denne produktivitetsfremgang, som må være en forøget reduktion i produktionsressourcerne, hvis den produktionsforøgelse, der regelmæssigt følger med forbedring af produktiviteten ikke før eller siden skal forringe landbrugets økonomiske stilling. Det er ikke mindst i nedgangstider, under forringelsen af landbrugets bytteforhold, som f. eks. i mellem-

krigstiden og nu igen i de senere år, at man bestræber sig for at forbedre landbrugets økonomi ved forbedring af produktiviteten, og som den enkelte landmand ser problemet, er det en udmærket hjælp, men for erhvervet som helhed har det tendens til at forøge allerede tilstedeværende vanskeligheder. Dette var ganske iøjnefaldende i mellemkrigstiden, hvor produktionsressourcerne, især arbejdskraften, ikke kunne flyttes, og hvor der derfor opstod en cirkelvirkning imellem produktivitetsfremgang og aftagende bytteforhold, men noget af det samme er i gang nu igen. Man kan ikke standse bestræbelserne for at øge produktiviteten, men så må man også tage konsekvenserne, som må være, at man begrænser produktionsstigninger ved hjælp af reduktion af produktionsressourcerne.

Mellemkrigsårenes kroniske depression bragtes til ophør med krigsuddbruddet, men det var den samtidig indledede økonomiske og sociale politik, der kom til at betyde den store forandring til det bedre i landbrugets økonomiske stilling, ja det er den for landbruget mest virkningsfulde og fordelagtige politik, der er gennemført og har kunnet gennemføres i nyere tid.

Det kan først anføres, at beskæftigelsespolitiken og den sociale politik, der er fulgt efter krigen, har skabt basis for en betydelig udvidelse og stabilisering af afsætningen af landbrugsprodukter, fordi den har medført en forhøjelse og stabilisering af realindtægten i befolkningens brede lag, der er de store aftagere af landbrugsprodukter, men det er af endnu mere afgørende betydning, at der med den høje beskæftigelse og gode indtjening i byerhvervene er åbnet for den fri afvandring af arbejdskraft fra landbruget, da det er det eneste middel, som kan skabe en holdbar ligevægt imellem indtægten i landbruget og i de andre erhverv.

Den afvandring fra landbruget, som den høje beskæftigelse har udløst, har som bekendt været af et meget stort omfang, og det er kommet som en overraskelse og noget bag på beskæftigelsespolitiken, at der var så store latente arbejdsreserver i landbruget. Men da afvandringens årsag, forskellen i realløn ved beskæftigelse i landbruget og i andre erhverv, stadig er virksom, vil afvandringen fortsætte, til forskellen er nogenlunde udlignet, ja reallønnen ved landbrugsarbejde må måske i det længere løb komme til at ligge højest for at fastholde befolkningen ved landbrugsarbejdet.

Med denne fortsatte afvandring, som trods landbrugsbeskyttelsen gør sig stærkt gældende i alle vestens lande, bortfalder eller formindskes flere af de problemer, man har villet løse ved landbrugsbeskyttelsen. Således er ønsket om bevaring af landbrugsbefolkningen allerede enten helt taget af programmet eller reduceret stærkt i betydning, og hvis afvandringen kan fortsætte, vil også efterhånden det sociale landbrugsproblem, underbetalingen af landbrugsbefolkningen, efterhånden kunne løses.

Med hensyn til landbrugsproduktionens størrelse har afvandringen fore-

løbig virket på den måde, at den har afsvækket tempoet i produktionsstigningen så mærkbart, at trykket på landbrugspriserne er blevet formindsket, og der inden for den bestående beskyttelses rammer er blevet åbnet adgang for en større samhandel med landbrugsprodukter end der ellers ville være blevet tilladt.

Men landbrugsproduktionen er dog steget trods den meget kraftige afvandring, hvilket skyldes de store muligheder for produktivitetsforøgelse i landbruget, der findes i nutiden, og som afvandringen bidrager til at udløse, i særdeleshed ved at tvinge arbejdslønnen i vejret. En særlig mærkbar virkning har mekaniseringen af trækraften som bekendt, da den gør det muligt at forøge produktionen så meget pr. arbejder, at totalproduktionen kan stige betydeligt, samtidig med at arbejdsstyrken formindskes. Mekaniseringen virker i sig selv mere eller mindre produktivitetsforøgende, men da den muliggør en stærkt stigende produktion pr. arbejder, forøger den arbejdsproduktiviteten særlig stærkt.

Det må erkendes, at der ikke mindst i vore aftagerlande stadig er meget store latente muligheder for produktivetsforbedring, således at produktionen stadig vil kunne forøges og vil blive forøget også under en fortsat afvandring, men tempoet i denne forøgelse vil afhænge af afvandringen, som på sin side vil bero på væksten i den økonomiske aktivitet. Det er imidlertid i denne henseende af væsentlig betydning, at der trods landbrugsbeskyttelsen stadig i de fleste lande findes den nævnte store afstand mellem realindtægten i landbruget og de andre erhverv, og kan opgangslinien i den økonomiske aktivitet fortsættes, og reallønnen i byerhvervene fortsat forhøjes, vil det derfor virke stærkt fremskyndende på afvandringen og dermed bremsende på tilvæksten i landbrugsproduktionen. Lettelsen kommer dog ikke hurtigt, dels fordi der findes de nævnte store muligheder for produktivetsfremgang, dels fordi der er så store uudnyttede arbejdsreserver i landbruget især i det i Vesteuropa udbredte småbrug. Det kan dog tilføjes, at en fortsat opgang i den økonomiske aktivitet og i realløn har den virkning, at forbruget af fødevarer i nogen grad forskydes over på de dyrere produkter, en tendens man i det sidste par år har kunnet konstatere under den stærke ekspansion i den tyske økonomi, og som i høj grad er kommet vor afsætning til gode.

Man kan dermed slutte, at det bliver tempoet i fremgangen i den økonomiske aktivitet, der ved sin indflydelse på både landbrugsproduktionen og forbruget af fødevarer bliver afgørende for samhandelen med og prisniveauet for landbrugsprodukter, men dermed lades spørgsmålet om landbrugskonjunkturs udvikling ubesvaret, da de økonomiske fremtidsudsigter i særdeleshed for Vesteuropa er så usikre. Går man imidlertid ud fra, at der ikke sker væsentlige ændringer i den nuværende opadgående tendens i den økonomiske virksomhed, må skønnet nærmest blive, at der ikke skulle

være udsigt til forringelser, men snarere til en langsom forbedring, hvis tendensen i den nuværende økonomiske aktivitet ikke forandres.

Når man må se med forbehold på mulighederne for forbedringer, ligger det som omtalt i, at landbruget i det store og hele har udnyttet de ekspansionsmuligheder for fødeforbruget, der efter krigen har været i de vestlige lande. Man har herved nået en vis mæthedstilstand, og da importlandene ved hjælp af produktivitetsfremgang er i stand til at forøge landbrugsproduktionen i nogenlunde takt med befolkningstilvæksten, er der ikke brug for større forøgelser i importen. Dermed kommer man så til det andet opstillede spørgsmål, om hvilke muligheder der foreligger, for at dansk landbrug uden for store økonomiske genvordigheder kan tilpasse sig inden for de af eksportmulighederne ret skarpt trukne grænser.

Man kan først konstatere, at dansk landbrugs produktion og afsætning som helhed fortsat må foregå efter det nu bestående mønster, da der ikke foreligger muligheder for ændringer hverken i produktion eller afsætning, der kan give relativt væsentlige forbedringer, hvilket vil sige, at den aldeles dominerende faktor i landbrugets økonomi fortsat må blive en produktion af husdyrprodukter, der overvejende skal afsættes på de vesteuropæiske markeder. Det er ikke med denne slutning tilsigtet at reducere betydningen af det arbejde, der udfoldes for at udvikle nye markeder for danske landbrugsvarer, og som har givet og fremdeles vil kunne give gode resultater i absolute eksportindtægter, men denne afsætning vil alligevel fortsat blive af relativ mindre størrelse.

At den danske landbrugseksport består af husdyrprodukter har sine fordele, men også sine svagheder. Fordelene består væsentligst i, at forbruget af husdyrprodukter har forholdsvis høje elasticiteter både med hensyn til pris og indkomst, selv om det som tidligere omtalt ser ud til, at det totale fødeforbrug pr. indbygger i de vestlige lande er nået til en grænse, hvor det ikke vil absorbere mere. Det må imidlertid bemærkes, at det er øjensynligt, at forbrugselasticiteten på de enkelte husdyrprodukter har ændret sig, således at de er faldende for fedtstoffer, men stigende for kød og æg, en tendens som er ganske almindelig i de vestlige lande under de nuværende indtægtsforhold og forbrugsvaner, og som også kommer til udtryk i de danske priser på husdyrprodukter; for smørrets vedkommende gør endvidere konkurrencen fra den billigere margarine sig gældende, som ganske vist giver smørret en ret stor elasticitet med hensyn til prisen, men samtidig holder dets prisniveau nede.

Det svage punkt for vor eksport af husdyrprodukter i nutiden ligger i den store ensartethed i landbrugsproduktionens sammensætning i det økonomiske område, der har den store betydning for vor afsætning. I alle de vestlige lande er husdyrproduktionen lige som her i landet landbrugets hovedproduktion både efter værdi og som grundlag for landbrugsbeskæf-

tigelsen, hvoraf følger, at landbrugsbeskyttelsen særlig omfatter husdyr-produkter og dermed rammer vor afsætning relativt hårdt. Og da der ingen udsigt er til ændringer til det bedre i dette forhold trækkes grænsen så skarpt for størrelsen af det danske landbrugs eksportproduktion. Det er naturligvis ikke til at afgøre, om størrelsen af den nuværende produktion er den optimale, men da erfaringen synes at gå ud på, at det er vanskeligt at opretholde priserne, må man skønne, at produktionen ikke tåler at forøges, og det er under disse vilkår, landbruget skal tilpasse sig.

Når man derefter med de givne vilkår for afsætningen skal bedømme land-brugets muligheder for at opretholde sin relative økonomiske stilling, må man tage sit udgangspunkt i landbrugets økonomiske udvikling i de sidste 10—15 år. Denne periode vil senere i historien blive betegnet som land-brugets 2. store teknisk-økonomiske revolution i nyere tid og antagelig som værende af mere fundamental betydning end den første revolution i '80 og '90, fordi den i så høj grad berører den centrale kerne i landbrugssamfundet, befolknings- og beskæftigelsesstrukturen. Denne side af sagen skal ikke uddybes nærmere, hvor vigtig den end er, her er det den økonomiske ud-vikling, det drejer sig om, og som var kendetegnet ved, at landbruget kunne forøge produktivitet og produktion så meget, at erhvervet kunne forbedre sin økonomiske stilling også efter, at forringelsen i bytteforholdet begyndte at gøre sig gældende. Det vil sige, at landbruget kunne rationalisere sig fra virkningerne af de relativt faldende landbrugspriser, da den af produktivi-tetsfremgang og produktionsforøgelse skabte vinding var større end tabet ved nedgangen i bytteforholdet. Det må dog tilføjes, at den i perioden stadig fortsatte inflation har bidraget betydeligt til forbedringen af landbrugets økonomi ved, bortset fra dens virkninger på ejendomsværdien, at reducere den reale tyngde af gældsrenter til en brøkdel i forhold til førkrigstiden.

For landbruget som helhed var det mest karakteristiske og betydnings-fulde, at man i periodens løb ved hjælp af mekaniseringen kunne frigøre sig for så stor en del af arbejdsstyrken, som tilfældet var, og da den totale produktivitet forbedredes kendeligt, blev resultatet en meget stærk stig-ning i nettoproduktiviteten pr. arbejder og dermed en stigning i landmænde-nes egen arbejdsindtægt. Da mulighederne for besparelse og bortrationali-sering af arbejdskraft naturligvis er stigende med voksende bedriftsstørrelse, har forøgelsen i arbejdsproduktivitet og i landmændenes indtægter været relativt stigende fra de små til de større brug, da man i de mindre brug i alt væsentlig kun har haft fordel af den almindelige produktivitetssstigning, medens man i de større brug desuden har haft særlig fordel af mekanise-ringen.

Det er dermed spørgsmålet, om landbruget fortsat ved rationalisering og produktivitetsforbedring kan frigøre sig for virkningerne af et aftagende bytteforhold. Ja det vil hovedsagelig bero på, hvorledes tempoet i produk-

tivitetsforbedringen vil forholde sig til tempoet i forringelsen i bytteforholdet. Der kan herom siges, at det ikke er sandsynligt, at produktivitsfremgangen fortsat kan holdes på samme tempo som i efterkrigstiden, og omvendt må man vel sige, at det er sandsynligt, at bytteforholdet yderligere vil forringes især på grund af hjemlige omkostningsstigninger. Forringelsen i bytteforholdet er som fremhævet fremkommet ved, at landbrugspriserne er steget mindre end omkostningerne, og det er de hjemlandsprægede omkostninger, der er steget og fortsat ser ud til at ville stige mest, et forhold som landmændene naturligvis ser på med særlig betænkelighed, fordi deres økonomi udhules så stærkt af prisstigninger på hjemmefronten, som de ikke eller kun delvis vil få kompenseret ved prisstigninger på eksporten.

Når produktivitsfremgangen må antages at aftage i tempo, hænger det sammen med, at man i efterkrigstiden har udnyttet de umiddelbart foreliggende store og lettest tilgængelige muligheder for rationalisering, og allerede af denne grund må rationaliseringen blive langsommere, men hertil kommer, at de vilkår, hvorunder der fremtidig skal rationaliseres, er betydelig vanskeligere end for 10 år siden. Dengang rationaliserede man, forøgede produktiviteten og produktionen, der var altså nogenlunde fri tilpasning, men nu er produktionen en omtrentlig given størrelse, som ikke tåler væsentlige forøgelser, og inden for dennes rammer skal rationalisering og produktivitsforbedring foregå, hvilket gør det hele så meget vanskeligere i det store flertal af bedrifter.

Når produktionen ikke kan forøges, skal den produktivitsfremgang, der er nødvendig, for at landmændene kan bevare deres relative realindkomst, fremkomme ved besparelser i den nu anvendte bestand af produktionsmidler. I denne henseende foreligger der muligheder for at gøre produktionsprocesserne i planteproduktionen og husdyrproduktion i sig selv mere produktive, således at der spares råstoffer, og dette gælder navnlig husdyrproduktionen. Efter *P. Døssings* beregninger er produktiviteten i husdyrholdet steget meget mindre end i planteproduktionen, et forhold som man iøvrigt genfinder i alle andre lande og oftest i mere udtalt grad end her i landet, og det hænger sammen med, at husdyrproduktionen af en række tekniske årsager i sig selv er meget mindre tilgængelig for rationalisering, bl. a. med hensyn til besparelser i arbejdskraft, end planteproduktionen. Men husdyrproduktionens ydre vilkår spiller også en stor rolle, og da især landbrugsbygningerne, inden for hvilke så stor en del af denne produktion skal foregå, og disse landbrugsbygninger er her i landet som i andre lande ganske overvejende irrationelle som arbejdsplads og for husdyrenes trivsel, således at der er besparelser mulig i arbejdskraft og foder ved forbedringer og fornyelser. Dette vil imidlertid blive en meget kostbar og dermed langvarig proces, lige som den forudsætter, at der stilles den tilstrækkelige låne-

kapital til rådighed til de længe varende kostbare investeringer, der her er tale om. Også ved ændringer i fodringstekniken er der yderligere besparelser i omkostninger mulig ved erstatning af kraftfoder med grovfoder, en fremgangsmåde som forøvrigt i høj grad forudsætter forbedringer af bygningerne, men selv om man anlægger et optimistisk skøn, vil disse produktivetsforbedringer i selve produktionsprocesserne ikke give tilstrækkelige besparelser til at opveje de forringelser af bytteforholdet, som for tiden betinges af de indenlandske omkostningsstigninger, og man vil — og må — derfor søge at opnå produktivetsforbedringer ved at spare andre produktionsmidler, hvilket især vil sige en mere intensiv udnyttelse af arbejdskraft og inventar. Dette kan for landbruget som helhed kun finde sted ved, at jordarealet pr. arbejder forøges, og dette må erkendes at være en vanskelig proces, således som forudsætningerne nu engang er i landbruget for tilpasning af jordarealet, der møder modstand ikke alene fra den faktiske fordeling af jordarealet imellem de bestående bedrifter, men også fra lovgivningen, som efter de i 1949 gennemførte skærpede regler til dels forbyder samdrift og sammenlægning af landejendomme samt forøgelse af bedriftsstørrelsen.

Disse lovregler må siges at være gennemført på et mærkeligt tidspunkt, da man i 1949 kunne se, at i hvert fald mekaniseringen af trækraften og anskaffelse af andre kostbare maskiner måtte medføre omfattende tilpasningsproblemer i landbrugsbedrifterne, for at de dyre og store maskiner kunne blive udnyttet. Som det er nu, påtvinger mekaniseringen ofte de enkelte brug alt for store omkostninger, og den overkapacitet, der allerede er til stede, forøges stadig, efterhånden som mekaniseringen trænger længere og længere igennem, og det er en dårlig trøst, at det i andre lande ofte er værre end her i landet, især da der ved beskyttelsen gives dækning for denne mekaniseringsomkostning.

Som forholdene er, er mulighederne for at forbedre produktiviteten ved en mere intensiv udnyttelse af arbejdskraften igennem besparelse af arbejdskraft kun til stede i de brug, der endnu beskæftiger fremmed arbejdskraft, ligesom disse muligheder er større, hvor der beskæftiges flere, end hvor der kun beskæftiges een medhjælper. Men i alle familiebrugene vil produktiviteten ikke kunne forbedres ved besparelse i arbejdskraft inden for de bestående brugs rammer, det vil kun kunne lade sig gøre, hvis jordarealet forøges.

Imidlertid har selve udviklingens forløb lettet og vil fremdeles kunne lette stillingen for de mindre brug igennem den ekstensivering af produktionen, som gennemtvinges i de større brug på grund af stigningen i arbejdslønnen. Dette har givet sig udtryk i en indskrænkning af husdyrproduktionen især af kvægholdet i mange brug, og da der med den stadige forringelse af bytteforholdet og stigning i arbejdsløn ikke er udsigt til, at denne tendens vil

standse, åbnes der derfor muligheder for, at de mindre brug kan forøge husdyrproduktionen inden for den foreliggende afsætnings rammer, uden at det trykker priserne.

Denne indskrænkning i kvægbestanden og især forøgelsen i antallet af såkaldte kvægløse brug mødes ofte med megen betænkelighed, ja åben kritik, fordi kvægholdet altid har været rygraden i landbrugets økonomi og landbrugseksporten, men det er ganske uberettiget, da denne reduktion er til fordel for de kvægholdende landbrug og erhvervets økonomi som helhed, fordi den har lettet trykket på markedet for husdyrprodukter, og som sagt har gjort det muligt for de mindre brug at opretholde eller forøge husdyrproduktionen. Der er på denne måde ved at udvikle sig en arbejdsdeling eller et symbiotisk forhold imellem de mindre og større brug, og hvis dette skal kunne fortsættes til gavn for alle parter, må man ikke alene ikke svække de større brug, der med fordel fortsat kan afgive husdyrproduktion til de mindre brug, men åbne muligheder for lette tilpasning af bedriftsstørrelsen.

I hvilken udstrækning landbruget vil være i stand til at holde sig virkningerne af et aftagende bytteforhold fra livet ved hjælp af produktivitetsforbedringer, der forudsætter en fortsat indskrænkning af arbejdsstyrken, vil bl. a. bero på, om afvandringen fra landbruget fortsat vil foregå lige så gnidningsløst som i den foregående årrække, hvilket igen afhænger af, om beskæftigelsen i de andre erhverv kan holdes på et så højt niveau, at der ikke opstår væsentlig arbejdsløshed, da denne vil virke blokerende på afvandringen ligesom i mellemkrigstiden. I denne henseende deler landbruget sig imidlertid i to grupper, de større landbrug, der beskæftiger organiseret arbejdskraft, der aflønnes efter de kollektive aftaler, og bondebruget, der beskæftiger unge ugifte medhjælpere efter frie lønaftaler. For de større gårde vil arbejdsløn og arbejdsvilkår stort set følge forholdene i de andre erhverv, og med en fortsat almindelig lønstigning vil de uanset arbejdsløshed under alle omstændigheder frigøre sig for så megen arbejdskraft, som det anses for hensigtsmæssigt, men for bondebruget forholder det sig anderledes, da arbejdsløshed i de andre erhverv vil holde de unge og i særdeleshed landmændenes egne børn tilbage i bedrifterne og dermed forhale tilpasningen af arbejdsstyrken; allerede den i det sidste års tid noget større arbejdsløshed har, som det hedder, gjort det lettere for landmændene at få medhjælp, hvilket ikke er noget godt tegn.

En forudsætning for den fortsatte forbedring af produktiviteten i landbruget er det naturligvis, at landmændene kan finansiere de foranstaltninger, som er grundlaget for rationaliseringen. Der er nævnt det særlige finansieringsbehov, der foreligger med hensyn til landbrugsbygningerne, men hertil kommer problemet med finansiering af den fortløbende mekanisering og andre rationaliseringsforanstaltninger. I de gode år har landbruget stort set selv klaret de hermed forbundne omkostninger af deres indtægter, men

med vigende indtægter bliver det vanskeligere, og da det for den enkelte landmand, især i de mindre og middelstore brug, drejer sig om relativt store investeringer, er der her et andet område, hvor der er et behov for lånekapital på sådanne vilkår, som svarer til formålet og betalingsevnen.

Da den rationaliseringsproces, der fortsat må gå sin gang under trykket af det aftagende bytteforhold, er vanskelig og bliver stadig vanskeligere, især hvad arbejdskraftbesparelser angår inden for de mange mindre og middelstore bedrifters stive rammer, føler landmændene den som en stigende ulempe, og derfor ser de sig om efter udveje, der mere smertefrit kan lette på situationen, og blandt disse har man som bekendt særlig samlet sig om forhøjelse af hjemmemarkedspriserne på landbrugsprodukter og nedsættelse af ejendomsskatterne.

Hvad den første fremgangsmåde, forhøjelse af hjemmemarkedspriserne, angår, er motiveringen, at da forringelsen af bytteforholdet særlig stammer fra indenlandske omkostningsstigninger, må landbruget have et krav på at få forhøjet hjemmemarkedspriserne i samme tempo, som andre priser stiger. En sådan ordning, der iøvrigt er grundlaget for landbrugsbeskyttelsen i nutiden i alle andre lande, kan næppe afvises ud fra principielle synspunkter, men man kan alligevel have visse tvivl om dens hensigtsmæssighed, særligt fordi det er problematisk, hvor meget det vil give i kontanter, da der ved forhøjelse af hjemmemarkedspriserne opstår tilbøjelighed til at vælte pristilpasningen over på de i forvejen følsomme eksportmarkeder. Desuden er det af betydning, selv om man måske ikke kan tillægge det afgørende vægt, at man ved at indføre prishævende foranstaltninger slår sig selv for munden i argumentationen for større liberalisering af handelen med landbrugsprodukter.

En sådan forhøjelse af hjemmemarkedsprisen må naturligvis forudsætte offentlig godkendelse og antagelig offentlige foranstaltninger, da solidaritetsfølelsen mellem landmændene næppe kan bære den belastning, som differenterede priser vil medføre; det er erfaringen fra alle andre lande og også her fra landet, men det skulle i og for sig ikke kunne hindre ordningens gennemførelse, derom har vi jo adskillige erfaringer. Men skønnet må blive, at man set fra landbrugets synspunkt, hellere end at påvirke priserne må påvirke omkostningerne, hvis erhvervet skal have kompensation for de indenlandske omkostningsstigninger, og i denne henseende er bl. a. lettelser af ejendomsskatterne unægtelig et diskret middel, som der ikke ude fra kan indvindes noget imod.

Det skal i denne forbindelse nævnes, at man ser anført, at landbruget i form af inflationsgevinst på ejendomsværdierne vil få nogen kompensation for den forringelse af bytteforholdet, som de hjemlige omkostningsstigninger medfører. Dette gælder dog kun under forbehold af, at også landbrugspriserne inflateres, og da prisstigningen på landbrugsprodukter i en årrække

har ligget så langt bag efter stigningen i andre priser, hvilket er hele landbrugsproblemets kerne, kan der kun ventes en ringe, måske ingen fordel af den fortsatte inflation.

Til slut skal der gøres et par bemærkninger om organiseringen af landbrugets afsætning og regulering af produktionen, to problemer, der blev særdeles aktuelle i mellemkrigstiden, og som efter at have ændret karakter under og efter krigen er dukket op igen med fornyet styrke. I alle lande i den vestlige verden er der gennemført afsætningsregulerende ordninger for landbrugsprodukter med henblik på at stabilisere landbrugspriserne; det er ganske overvejende offentlige monopoler og karteller eller ved særlig lovgivning hjemlede ordninger. Her i landet havde vi som bekendt til for nogle år siden lignende ordninger, men landbruget fandt det mest hensigtsmæssigt at frigøre sig fra statens medvirken og dermed indflydelse på dette område og organiserede derfor sine egne eksportkontorer og udvalg. Der har stået en del blæst om disse organisationer, men med urette, fordi det ikke alene for landbruget, men for landets eksportindtægter er af største betydning at kunne regulere afsætningen i overensstemmelse med markedets tilstand, i særdeleshed på grund af den forøgede følsomhed, der som omtalt har udviklet sig på fødevaremarkedet. Et andet lige så afgørende hensyn er kontrol med de eksporterede varers kvalitet, og det er derfor påkrævet at styrke denne centralisering eller kartellisering af afsætningen, men en konsekvens af disse foranstaltninger er det unægteligt, at de foruden at centralisere også effektiviserer salget ved alle dertil egnede midler.

En anden side af sagen er, at man, så vidt det er muligt, søger at tilpasse produktionen i overensstemmelse med de forudseelige afsætningsmuligheder. Dette er unægteligt et meget vanskeligt område, da man under de gældende forhold kun har landmændenes selvdisciplin at henholde sig til, og selv om der er en stærkt voksende forståelse af sammenhængen imellem produktionens størrelse og priserne, har det vanskeligt ved at slå til netop i en situation, hvor indtægterne falder, og man kunne derfor anse det for ønskeligt eller endda påkrævet, at der blev givet skarpere direktiver om produktionens størrelse.

I denne fremstilling er landbrugets problem betragtet ganske ensidigt ud fra det synspunkt, at landbruget selv skal klare dagen og vejen i den nuværende økonomiske situation, og det er søgt belyst, hvilke midler og fremgangsmåder erhvervet må og vil anvende for at forsvare sin økonomiske position under de gældende afsætningsmuligheder samt under presset af et stadigt aftagende bytteforhold. Derimod er de virkninger, landbrugets tilpasning vil få på den samlede samfundsøkonomi, ladet ude af betragtning. I en årrække har dette problem ikke foreligget, da landbruget med sin stigende produktivitet og produktion forbedrede sin egen stilling relativt samtidig med, at det tilførte samfundet en stigende indtægt og da navnlig

en stigende eksportindtægt. Det må imidlertid erkendes, at denne ekspansion er bragt til ophør, og endvidere, at den nuværende stagnation i produktionen let vil få tilbøjelighed til at gå over i en indskrænkning af produktionen, fordi en ekstensivering under de gældende vilkår er landbrugets sidste væsentlige økonomiske forsvarsmiddel, hvis produktivetsforbedring i den nuværende produktion ikke er tilstrækkelig til at opveje virkningerne af en fortsat forringelse af bytteforholdet. Om en sådan udvikling vil fremkalde særlige foranstaltninger med henblik på landbruget, vil naturligvis bero på de muligheder, man skønner er til stede for landets økonomiske udvikling som helhed, men det er en anden historie.

KREDITRATIONERINGENS TEORI

AF JOHN VIBE-PEDERSEN¹

1. En realistisk og differentieret rente- og kreditteori må kunne give en tilfredsstillende forklaring på kreditrationeringen og dennes sammenhæng med andre forhold. Formålet med denne artikel er at give et bidrag til en sådan teori, specielt for så vidt angår sammenhængen mellem kreditrationering og likviditets- og renteforhold, hvorimod spørgsmålet om kreditrationeringens virkninger ikke behandles udførligt.

Udgangspunktet for de følgende overvejelser er opstillingen af forskellige forudsætninger m. h. t. bankernes handle måde, hvor det imidlertid hele tiden forudsættes, at bankerne først og fremmest handler ud fra hensynet til deres gevinst. Det skal ikke benægtes, at bankerne i praksis også vil tage en række andre hensyn, men det forekommer rimeligt at gå ud fra, at bankerne som private virksomheder må have det primære formål at indtjene et overskud, og at andre hensyn må være af mere sekundær karakter.

Det bør måske fremhæves, at der i denne artikel er tale om en teoretisk model, der nok lige så lidt som andre sådanne modeller kan anvendes på konkrete forhold uden væsentlige modifikationer. Nogle af de modifikationer, som må foretages ved anvendelsen på aktuelle danske forhold, er antydnet i artiklen.

2. Hvis man tænkte sig, at bankerne i udpræget grad drev gevinstmaksimerings-politik på kort sigt, ville kreditrationering ikke kunne forekomme. Bankerne ville da sætte deres udlånsrente op for korte lån², når efterspørgslen oversteg, hvad man ved eksisterende rentesatser og given likviditet mente at kunne effektuere. Derved ville det blive fordelagtigt for bankerne at sælge ud af deres obligationsbeholdning for at skaffe forøget likviditet som basis for forøgede udlån, som ved de højere udlåns-satser ville være mere fordelagtige.

Under disse omstændigheder ville forholdet mellem den korte rente (ban-

1. Lektor ved Københavns Universitet.

2. I bankernes udlånsbetingelser forudsættes fastsat en bestemmelse om, at udlånsrenten kan varieres op og ned under lånets løbetid, hvorved bankernes udlån uanset løbetiden bliver at betragte som korte lån.

kernes udlånsrente) og den lange rente være bestemt af den velkendte regel, at 1 kr., der anbringes på rente og rentes rente, skal vokse til samme beløb, hvis den anbringes i lange lån, og hvis den anbringes i successive korte lån til den rente, som forventes i de enkelte perioder. Under sådanne forhold ville altså sammenhængen mellem lang og kort rente være bestemt af formelen:

$$(1 + R)^n = (1 + r_1)(1 + r_2)(1 + r_3) \dots (1 + r_n)$$

hvor R er den lange rente og r_1, r_2, \dots, r_n er den *forventede* korte rente i hver af de fremtidige n perioder.

Forholdet mellem den lange og den korte rente afhænger således af forventningerne med hensyn til den fremtidige renteudvikling, og i de tilfælde, hvor en stigning i den lange rente forventes at blive af kortere varighed, skulle den korte rente stige meget kraftigt¹.

Kreditrationering ville derfor åbenbart være udelukket, hvis bankerne faktisk drev gevinstmaksimeringspolitik på kort sigt. I en situation, hvor bankernes likviditet formindskedes, ville vi få stigninger i både den lange og den korte rente, og den korte rente ville få en sådan højde, at det kunne betale sig for bankerne at tage et kurstab på deres obligationer, når de sælger disse for at tilfredsstille efterspørgslen efter korte lån.

Ganske vist vil bankernes obligationssalg ikke direkte forøge banksystemets nettotilgodehavender i Nationalbanken, når stat og Nationalbank ikke optræder i markedet og derved ændrer forsyningen med betalingsmidler. En banks salg af obligationer må svare til et køb enten fra en anden bank eller fra en bankkunde. Den eneste forøgelse af banksystemets nettotilgodehavender i Nationalbanken, der kan opstå, når bankerne sælger ud af deres obligationer, kommer på følgende måde: Obligationssalget medfører et stigende renteniveau. Dette må formodes at bevirke lavere økonomisk aktivitet, og dermed formindskes den mængde sedler, publikum ønsker at ligge med til transaktionsformål; da den overflødiggjorte seddelmængde afgives til bankerne, forøges banksystemets likviditet med beløbet. Denne virkning vil imidlertid næppe være kraftig².

1. En stigning i den lange rente — for et evigtvarende lån — fra 4 til 5 % skulle f. eks. give en stigning i den korte rente fra 4 til 30 %, hvis den lange rente forventes at falde til det oprindelige niveau på 4 % i løbet af eet år. I så fald vil nemlig anbringelse af 80 kr. i et sådant 4 % evigtvarende lån ved kurs 80 ($R = 0,05$) forventes at indbringe en kursgevinst på 20 kr. + renteindtægten på 4 kr. = ialt 24 kr. i løbet af eet år, svarende til 30 % af købesummen på 80 kr.

2. Sammenligner man seddelomløbet og nettonationalindkomsten her i landet, finder man et gennemsnitligt forhold på omkr. 0,08 imellem disse to størrelser. Hvis det marginale forhold mellem seddelomløb og nationalindkomst er omtrent som det gennemsnitlige, hvilket forekommer sandsynligt, følger at en nedgang i nettonationalindkomsten på 100 mill. kr. kun vil frigøre ca. 8 mill. kr. sedler.

Yderligere kan banksystemets likviditetsstilling forbedres derved, at bankkunder ombytter likvide tilgodehavender i bankerne med obligationer, som de køber fra bankerne, hvorved bankernes likviditetsbehov formindskes. Der kan også forekomme en indbyrdes udligning mellem de enkelte bankers likviditet.

Den væsentligste virkning af en likviditetsnedgang (eller en forøget efterspørgsel efter banklån) ville imidlertid blive stigningen i renteniveauet, der vil begrænse efterspørgslen efter lån i bankerne. Når den korte rente sættes op i et sådant omfang, at det for bankerne kan ækvalere kurstabet på det obligationssalg, som foretages for at tilfredsstille efterspørgslen, så er der ikke nogen bremse på bankernes obligationssalg. Derfor vil også den lange rente stige og fortsætte med at stige, indtil renteniveauets højde alene er tilstrækkelig til at bremse efterspørgslen efter lån tilstrækkeligt.

Det højere renteniveau vil nemlig virke bremsende på aktiviteten, hvilket især gælder for den lange rentes vedkommende, og derved mindskes ikke blot publikums seddelbehov, men også deres behov for banklån.

3. Hvor kraftig en virkning på den lange og den korte rente, man under de nævnte forudsætninger ville få ved en given formindskelse af likviditeten (defineret som bankernes nettotilgodehavender på folio i Nationalbanken), vil afhænge af en række faktorer. Således vil likviditeten i udgangssituationen spille ind, idet bankernes mulighed for at forøge udlånene uden salg af obligationer ikke vil blive formindsket så stærkt, hvis de i forvejen har rigelig likviditet. Ligeledes vil likviditetsnedgangen naturligvis virke desto kraftigere, jo større bankernes traditionsbestemte likviditetskrav er i forhold til deres forpligtelser. Et tredje væsentligt forhold er spørgsmålet om, hvilken virkning det stigende renteniveau vil have på forventningerne m. h. t. det fremtidige renteniveaus udvikling over tiden. Og som et fjerde forhold kan nævnes spørgsmålet om, hvilken virkning en given rentestigning vil have m. h. t. at begrænse låntagernes ønske om lån, hvilket også vil være afhængig af forventningerne, idet låneønskerne vil blive begrænset stærkere af en rentestigning, som forventes at blive kortvarig, end af en, som forventes at blive af længere varighed (muligheden for at udsætte investeringerne vil spille større rolle ved forventet kortvarig rentestigning). Heroverfor står dog, at en forventet langvarig høj rente også kan påvirke de erhvervsdrivendes forventninger om de fremtidige afsætningsmuligheder og dermed investeringernes grænseeffektivitet.

Som det ses, kan disse faktorer opfattes som en dynamisering af de almindelige rentebestemmende faktorer, likviditetsfunktionen, likviditeten og investeringernes grænseeffektivitet. En mere formel matematisk opstilling af et sådant dynamisk system lønner sig næppe, men et eksempel kan illustrere denne analysemetode.

Lad os tænke os, at vi får en given nedgang i likviditeten fra en situation,

hvor bankernes likviditet i forvejen var ret stram. Denne likviditetsnedgang kan f. eks. hidrøre fra et valutaunderskud, hvis likviditetsvirkning ikke neutraliseres af stat og Nationalbank. Hvis nu både bankerne og publikum forventer, at denne tilstand vil blive af kort varighed, f. eks. på grund af tillid til, at der vil blive truffet andre foranstaltninger, som vil genoprette valutastillingen, så vil den korte rente stige langt kraftigere end den lange rente, fordi rentestigningen forventes at blive af kort varighed. Forholdet r_1/R vil vokse stærkt. Hvis derimod tilstanden forventes at blive af længere varighed, vil både den korte og den lange rente stige, men r_1/R vil ikke ændre sig så kraftigt, både fordi der skal en mindre stigning i den korte rente til at ækvivalere et givet kurstab på lange papirer, når stigningen i den korte rente ventes at blive af længere varighed, og også fordi en stigning i den korte rente vil være mindre effektiv til at gennemtvinge udsættelse af investeringerne og dermed mindre låneønsker, når rentestigningen ventes at blive af længere varighed. Kun en stigning i den lange rente vil derfor være effektiv til at begrænse låneønskerne.

4. Under den hidtil opstillede forudsætning, at bankerne søgte gevinstmaksimering på kort sigt, kunne kreditrationering ikke forekomme, ganske uanset Nationalbankens politik. Denne situation danner derfor et naturligt udgangspunkt og sammenligningsgrundlag for diskussionen af kreditrationeringen.

Ved en analyse af kreditrationeringen rejser der sig især fire spørgsmål:

- a) Hvad skal man forstå ved kreditrationering?
- b) Hvorfor rationerer bankerne kreditten?
- c) I hvilket omfang og efter hvilke kriterier sker denne rationering under forskellige forhold?
- d) Hvilke virkninger har denne rationering?

Afgrænsningen af begrebet kreditrationering volder visse vanskeligheder, fordi kredit ikke er nogen homogen »vare«, og en kreditydelse vil derfor være afhængig af låntagerens forhold, især ud fra hensynet til risikoen for misligholdelse m. h. t. rente og tilbagebetaling.

Ikke desto mindre kan man opstille følgende definition på kreditrationering:

Kreditrationering forekommer, hvor en bank af hensyn til sin likviditetsposition afslår at tilfredsstille låneanmodninger, som iøvrigt m. h. t. sikkerhedsstillelse og andre forhold tilfredsstiller bankens normale krav for lån af den pågældende type.

Denne definition volder imidlertid visse vanskeligheder. Der kan således foreligge den mulighed, at bankens opfattelse af, hvad der udgør normal sikkerhedsstillelse, vil være afhængig af likviditetssituationen. Ganske vist vil man formelt let kunne klare dette problem ved en præcisering af oven-

stående definition, men i praksis vil det medføre, at kreditrationeringsbegrebet bliver uskarpt. Det bliver vanskeligt at konstatere, om der faktisk foreligger kreditrationering i en bestemt situation. Denne uklarhed forstærkes ved, at bankernes opfattelse af, hvilke sikkerhedskrav man må stille, også kan variere af andre grunde. At begrebet kreditrationering på denne måde i praksis bliver uskarpt, forhindrer dog ikke, at man kan anvende begrebet. For teoretiske formål kan ovenstående definition anvendes uændret, idet man ved bankens normale krav m. h. t. sikkerhedsstillelse m. v. forstår de krav, som banken ville stille, hvis dens likviditetsposition var mere end tilfredsstillende.

Heller ikke i praksis volder denne uskarphed antagelig større vanskeligheder, idet variationer i krav om bankmæssig sikkerhed, som skyldes likviditetspositionen, næppe spiller nogen afgørende rolle (jfr. senere om de kriterier, hvorefter kreditrationeringen sker).

5. Når man søger efter årsagen til, at bankerne foretager kreditrationering i stedet for at tilpasse den korte rente efter det foran fremstillede mønster, vil det være naturligt at spørge, om bankerne altid har foretaget kreditrationering, eller om det er et nyere fænomen, som man kan forklare ved ændringer i bankernes situation.

Der er meget, der tyder på, at kreditrationeringen for alvor har holdt sit indtog, efter at de frie internationale kapitalbevægelser ophørte. Dette er også meget naturligt, idet frie internationale kapitalbevægelser indebærer, at udsvingene i såvel den korte som den lange rente bliver af beskeden størrelsesorden. Når kapitalbevægelser reagerer ret hurtigt og i omfattende grad på renteforskelle mellem forskellige lande, vil den rentestigning, der hidrører fra en nedgang i likviditeten, meget hurtigt medføre kapitalimport, som standser likviditetsnedgangen og evt. endda medfører en fornyet stigning i likviditeten. Derved bliver et frit rentemarked muligt, uden at renteudsvingene bliver af den størrelsesorden, som man må vente under et frit rentemarked *uden* frie kapitalbevægelser.

De internationale kapitalbevægelser er derfor en naturlig forklaring på, at mere omfattende kreditrationering fra de private bankers side ikke fandt sted under guldmøntfoden. Rentestigningerne blev ganske vist ikke tilstrækkelige til at begrænse låneønskerne i fornødent omfang i forhold til likviditeten, men de førte til gengæld til en forøget likviditet, der gjorde en sådan mere omfattende begrænsning af låneønskerne unødvendig.

Men når der ikke længere er frie internationale kapitalbevægelser, kan et frit rentemarked uden kreditrationering vanskeligt undgå at medføre kraftige udsving navnlig i den korte rente. Dette gælder især, hvis stat og Nationalbank ønsker at anvende kreditpolitiken til hyppige og væsentlige påvirkninger af den økonomiske aktivitet. Sådanne voldsomme udsving i rentesatserne strider imidlertid utvivlsomt mod bankernes interesse i ge-

vinstmaksimering på længere sigt. De bringer uro i kundernes dispositioner, kan let skabe modvilje mod bankerne, give anledning til beskyldninger for udnyttelse af monopolstilling (om sådanne beskyldninger ville være berettigede, er i denne forbindelse irrelevant), og vanskeliggør i det hele taget bankernes forhold til publikum. Dette svarer helt til forholdene i andre virksomheder, hvor økonomiske overvejelser af kortsigtet karakter egentlig skulle føre til kraftige prisvariationer, men hvor man af hensyn til kunderne og den offentlige mening søger at undgå disse prisændringer (som eksempel kan nævnes den amerikanske automobilindustri i efterkrigsårene).

Der er derfor al mulig grund til at tro, at selv om kreditrationeringen strider mod gevinstmaksimeringsprincippet på kort sigt, kan denne metode alligevel forekomme bankerne rationel ud fra mere langsigtede overvejelser.

Hvis man på denne måde kan fortolke kreditrationeringen ud fra et ønske om gevinstmaksimering på langt sigt, følger deraf, at det kriterium, bankerne vil anvende, når de afgør, på hvilken måde kreditten skal fordeles blandt lånsøgerne, må blive af privatøkonomisk karakter. De kunder, som får lettest ved at få kredit, bliver dem, der på længere sigt anses for at være af særlig betydning for banken.

Dette kriterium vil dog blive suppleret med andre hensyn, bl. a. vil hensynet til mere personlige tilknytningsforhold mellem banken og bestemte kunder utvivlsomt spille en rolle, og det bliver således bankens gamle kunder, og blandt dem især de store, gode kunder, der bliver gunstigt stillet under en kreditrationering¹.

6. Et vigtigt problem ved den nærmere analyse af kreditrationeringen bliver spørgsmålet om sammenhængen mellem rentens højde (specielt den lange rentes højde) og kreditrationeringens omfang.

De overvejelser, bankerne her må foretage, består i en afvejning af på den ene side fordelene — pekuniære og immaterielle, på kortere og længere sigt — ved at betjene kunderne i bestemt omfang, og på den anden side det direkte tab, der følger med en sådan långivning, derved at banken bliver nødt til at sælge ud af sin obligationsbeholdning (med kurstab) eller bliver forhindret i at forøge sin obligationsbeholdning (med stor sandsynlighed for kursgevinst).

Ved en ren rentepolitik uden kreditrationering er problemet for bankerne at afveje tabet ved salg af obligationer (eller afkald på gevinst ved at undlade køb) imod en stigning i den korte rente. Under kreditrationering drejer det sig om at afveje dette tab imod fordelene ved at betjene sine kunder i lidt større omfang (fordele, som det vil være vanskeligere at tillægge bestemt økonomisk værdi). Men i begge tilfælde bliver forventningerne om den fremtidige renteutvikling af afgørende betydning.

1. Jfr. Jørgen Pedersen og Carl Erik Sørensen: »Hvorledes reagerer bankerne?« *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1950 p. 93—124.

Denne betragtning er helt analog med den almindelige grænsebetragtning, der siger, at grænseomkostningerne skal være lig med grænseindtægten.

Grænseindtægten er her de fordele, der på længere sigt er forbundet med at betjene sine kunder i lidt større omfang, f. eks. ved at udvide kreditgivningen med 100 kr.

Grænseomkostningerne er det beløb, man må give afkald på ved at foretage en sådan udvidelse af kreditgivningen med 100 kr., og kan beregnes som den forrentning og kursgevinst, man venter at kunne opnå ved at anbringe dette beløb i obligationer minus den forrentning, man faktisk opnår, ved udlån af de 100 kr. Man kan betegne dette som den »opportunity cost«, der er forbundet med at tilfredsstille låneønskerne.

Denne »opportunity cost« vil være så meget større, jo lavere obligationskurserne er i forhold til det forventede fremtidige niveau, og jo kortere periode, man forventer vil forløbe, inden denne kursstigning indtræder. Den vil naturligvis også være desto større, jo mindre udlånsrentesatserne er.

Jo højere denne »opportunity cost« bliver, desto kraftigere vil kreditrationeringen blive, idet banken i stigende grad bliver villig til at give afkald på de fordele, der er forbundet med at tilfredsstille låneønskerne, jo større tab der vil være forbundet med at foretage disse udlån.

I praksis vil det dog nok være således, at mere formelle, regnskabsmæssige forhold vil spille en afgørende rolle for bankernes reaktion, således at bankernes adfærd bliver helt forskellig alt efter hvilket alternativ til nægtelse af udlån banken står over for: salg af obligationer eller undladelse af obligationskøb. Selv om disse to tilfælde fra en økonomisk rationel betragtning vil være ækvivalente, vil det regnskabsmæssige forhold, at man ved salg af obligationer må bogføre et kurstab, utvivlsomt i mange tilfælde spille en rolle. Man må derfor nok vente, at kreditrationeringen strammes mærkbart i det øjeblik alternativet til kreditrationering er salg af obligationer med kurstab.

7. Foruden denne sammenhæng mellem renteniveauet og udbudet af bankkredit, er der en sammenhæng mellem den lange rente og efterspørgslen efter bankkredit og andre korte kreditter. Hvis investeringsomfanget er følsomt over for variationer i den lange rente, vil en rentestigning medføre en nedgang i efterspørgslen efter kort kredit til forfinansiering af de investeringer, der normalt finansieres endeligt ved lange lån, og den afledede aktivitetsnedgang vil også begrænse investeringerne på de områder, hvor finansiering normalt sker ved korte lån, såvel som behovet for driftskreditter. Heroverfor står imidlertid, at når stigningen i den korte rente ikke ækvivalerer stigningen i den lange rente, vil der være et forøget ønske om kortfristet finansiering, altså et skift fra langfristet til kortfristet låntagning. Hvis denne sidste virkning er den kraftigste, kan højere obligationsrente således medføre både mindre udbud af korte kreditter og større efterspørgsel efter sådanne korte kreditter.

8. På baggrund af ovenstående må man antage, at der vil være en direkte sammenhæng mellem rentestigningens størrelse og kreditrationeringens omfang. Ganske vist vil dette blive modificeret i det omfang, rentestigningen medfører forventninger om, at det normale renteniveau er ændret. Men i de fleste tilfælde vil det gælde, at jo større rentestigningen er, des større er afstanden mellem den faktiske rente og den forventede fremtidige normalrente, i hvert fald hvis man har vænnet sig til, at kreditpolitikken varieres hyppigt (og i begge retninger) som led i den almindelige økonomiske politik.

Virkningerne af en likviditets-formindskelse må derfor under den forudsatte reaktionsmåde hos bankerne antages at blive følgende:

Den korte rente vil ikke stige væsentligt, og i hvert fald ikke tilstrækkeligt til at skabe ligevægt mellem låneønsker og bankernes udlånsmuligheder¹. Bankerne vil i stedet rationere kreditten. Samtidig vil de dog være stærkt interesseret i at undgå at skulle rationere kreditten så meget, at det volder større vanskeligheder for bankernes gamle kunder, og de vil derfor undlade ellers fordelagtige obligationskøb, evt. sælge ud af deres obligationsbeholdning. Da dette salg af obligationer (nedgang i obligationskøb) imidlertid ikke kan forøge bankernes samlede nettotilgodehavender i nationalbanken, bliver den eneste virkning, at kurserne falder, d. v. s. den lange rente stiger, bankernes likviditet forbedres i det (beskedne) omfang, hvori den af rentestigningen fremkaldte aktivitetsbegrænsning begrænser seddelbehovet. Samtidig begrænser den høje obligationsrente evt. låneønskerne hos bankernes kunder. Hvor kraftig denne virkning bliver, afhænger naturligvis af investeringens reaktion på renteændringer. I det omfang nogle investeringer ikke er underkastet den normale markedsrente, formindskes denne virkning og kan opvejes af ønsket om skift til kortfristet finansiering.

Det højere niveau for obligationsrenten betyder, at bankernes »opportunity cost« ved at yde lån til den fastholdte eller kun relativt svagt forhøjede korte rente bliver større, og derfor vil kreditrationeringen blive strammet yderligere. Dette vil efterhånden føre til en ligevægtssituation. Hvor meget af den stedfundne aktivitetsbegrænsning, der hidrører fra rentestigning og hvor meget fra kreditrationeringen, vil afhænge af forventningerne om den fremtidige renteutvikling samt af investeringernes rentelasticitet. Hvis bankerne som følge af rentestigningen venter, at den fremtidige normale lange rente har forskudt sig stærkt opad, vil kreditrationeringen blive af mindre vægt, og den faktiske rentestigning vil blive så meget stærkere ved en given likviditetsformindskelse. Hvis derimod bankerne for-

1. Hvilken spændvidde, der kan opstå mellem den faktiske korte rente og den korte rente, som ved de givne forventninger ækvivalerer den lange rente, afhænger dog naturligvis ikke blot af bankernes reaktion, men også af indskydernes tilbøjelighed til at reagere med omplacering fra bankindskud til obligationer i forventning om senere kursstigninger. Også tendenser til at søge kortfristet anbringelse udenom bankerne kan spille en rolle.

venter, at den fremtidige normale rente ligger på et lavt niveau, og at man hurtigt vil komme ned på dette lavere niveau igen, vil kreditrationeringen blive stærk, og den faktiske rentestigning vil blive forholdsvis svagere.

Hvis investeringernes følsomhed over for den lange rente er stor, bliver rentevirkningen kraftig i forhold til rationeringen, men i det omfang denne følsomhed er ringe, f. eks. fordi de mest rentefølsomme investeringer undrages virkningerne af variationer i markedsrenten, bliver virkningerne af en likviditetsformindskelse en stærkere rationering. Når den lange rente presses opad, virker dette nu kun i ringe grad begrænsende på låneønskerens omfang. Derfor må rentestigningen fortsætte indtil det punkt, hvor bankerne er villige til at gennemføre en kreditrationering, som er tilstrækkelig til at skabe ligevægt mellem deres udlån og likviditeten.

Hvis man forsøger at anvende denne teori på den udvikling, man i de senere år har set for rente- og kreditforholdene i Danmark, forekommer det sandsynligt, at teorien giver et bidrag til forklaring af, at kreditpolitikens virkemåde i dag er så forskellig fra tidligere.

Som et yderligere led i denne forklaring kan det også anføres, at den neutralisering, som er sket m. h. t. den lange rentes virkninger, medvirker til at gøre forventningerne om det fremtidige normal-renteniveau meget usikre. Hvis den lange rente virker kraftigt på en række investeringsområder og dermed på den økonomiske aktivitet, vil dette i sig selv medvirke til at fæstne forestillingen om et bestemt normalrenteniveau. Såfremt renteniveauet ligger så højt, at det giver et aktivitetsniveau, der er lavere, end man anser for holdbart, vil det høje renteniveau blive anset for unormalt, og man vil forvente et snarligt rentefald. Dersom omvendt renten ligger så lavt, at det giver unormalt stor aktivitet på de rentefølsomme områder, vil man formentlig vente en snarlig rentestigning. Det må derfor antages, at forventningerne m. h. t., hvad man anser for det normale renteniveau, afhænger af, hvad man anser for et normalt aktivitetsniveau på de rentefølsomme investeringsområder. Dette er ensbetydende med, at forventningerne bygger på antagelser om en realøkonomisk over- og undergrænse for renteniveauet.

Men når disse realøkonomiske virkninger af renteændringerne neutraliseres i væsentlig grad, mindskes forventningernes fasthed, og det må antages, at forventningselasticiteten bliver væsentligt højere, d. v. s. at højere rente let kan bevirke, at også forventningerne om, hvad der er det normale renteniveau, forskydes opad¹.

Denne udvikling m. h. t. forventningsstrukturen er utvivlsomt en medvirkende årsag til, at vort renteniveau har kunnet nå så højt op, uden at

1. Forventningsstrukturen i de senere år har naturligvis også været præget af, at man efterhånden anser valutaproblemerne for at være af mere permanent karakter og vel også anser det for sandsynligt, at disse valutaproblemer fortsat vil blive bekæmpet med stram kreditpolitik.

kreditrationeringen har antaget et endnu mere drastisk omfang. Man har her en naturlig forklaring på, at gentagen anvendelse af kreditstramning kan føre til, at der til en given grad af kreditrationering efterhånden vil svare et højere og højere renteniveau.

9. Kreditrationeringens virkninger er velkendte og har gentagne gange været udsat for stærk kritik. Hovedsynspunkterne har været følgende: Kreditrationering vil som alle former for rationering give mindre effektivitet, idet lån til investeringer ikke afhænger af disses fordelagtighed, men af hvilke forbindelser man har med en bank. Man kan ganske vist hævde, at prissystemet ikke altid uden forbehold kan siges at give den bedste fordeling, heller ikke f. s. v. angår investeringerne, men en rationering foretaget af private banker må under alle omstændigheder antages at give en ringere fordeling. Specielt kan kreditrationering ventes at føre til vanskeligheder for nye virksomheder, hvorved monopoltendenser kan blive styrkede. Også ud fra almindelige retfærdigheds- og ligelighedssynspunkter er kreditrationeringen utilfredsstillende¹.

Dette spørgsmål om kreditrationeringens virkninger skal ikke tages op til nærmere diskussion. Derimod kan der være grund til at stille det spørgsmål, om der findes noget brugbart alternativ til kreditrationeringen. Svaret er utvivlsomt, at man næppe fuldtud kan undgå kreditrationering, hvis man fortsat vil benytte kreditpolitikken som led i den skiftende økonomiske politik (f. eks. over for cykliske svingninger og betalingsbalancevanskeligheder) i samme omfang som hidtil.

Jørgen Pedersen har foreslået en metode til at undgå kreditrationeringen², nemlig at centralbankens kreditpolitik skulle føres i form af open market operations, kombineret med garantier til bankerne om, at disse under alle omstændigheder kan belåne sikre aktiver i centralbanken til den gældende rente. Samtidig fremhæves imidlertid, at denne politik netop må indebære, at man giver afkald på at benytte kreditpolitikken til at modvirke betalingsbalancevanskeligheder eller begrænse en højkonjunktur. Som begrundelse for dette synspunkt anføres:

» ... the reversal could hardly be brought about solely by high interest rates, but has to be supported by credit rationing«

» ... The conclusion is that a credit policy that is to serve these purposes, implies violent fluctuations in interest rates: drastic changes in liquidity, accompanied by credit rationing, are necessary to implement such changes«.

Det centrale i dette forslag er således, at man kun skal anvende kreditpolitikken meget sparsomt, således at ændringer i den lange rente sker så sjældent, at forventningerne m. h. t. det normale fremtidige renteniveau forskydes praktisk talt lige så meget som det faktiske renteniveau. I så fald

1. Jfr. Jørgen Pedersen: Credit Policy Reviewed, Weltwirtschaftliches Archiv 1951.

2. I. c.

får man hverken kreditrationering eller kraftige udsving i den korte rente, men alene mere langsigtede ændringer i den lange rente.

10. Derimod vil det volde vanskeligheder at udforme en sådan ren rentepolitik på en sådan måde, at den kan benyttes som et væsentligt led i konjunkturpolitikens stadig skiftende aktivitetspåvirkning. Hvis den lange rente skal presses op, og forventningerne går ud på, at den lange rente vil falde igen i løbet af ret kort tid, vil der opstå en tendens til, at låntagerne vil søge at opnå korte lån i stedet for lange, og långiverne vil ombytte korte lån med lange lån for at drage fordel af den forventede kursgevinst. Der vil derfor kun være tre muligheder: 1) Enten lykkes det ikke at presse den lange rente væsentlig i vejret 2) eller også vil den korte rente stige kraftigt eller 3) vi får alligevel kreditrationering. Det vil under disse omstændigheder næppe være tilstrækkeligt at stille som betingelse for bankernes genbelåning i centralbanken, at bankerne ikke må købe flere obligationer, idet bankernes kunder må antages at gøre det. Dog må et forbud mod at bankerne i en sådan situation køber obligationer utvivlsomt kunne føre til, at man kan få noget større udsving i den lange rente, end hvad formelen i afsnit 2 implicerer, idet mange private långivere ikke vil ombytte bankindskud med obligationer, selv om dette skulle være fordelagtigt ud fra økonomiske overvejelser. Markedet er hverken gennemsigtigt eller præferencefrit.

Man må under disse forudsætninger forvente følgende udvikling: Centralbankens obligationssalg vil føre til et vist kursfald og altså en stigning i den lange rente. På grund af forventningerne om en snarlig kursstigning vil publikum købe obligationer og til dette formål trække på deres bankkonti. Hvis centralbanken fortsætter med obligationssalget, vil bankernes likviditet forringes mere og mere, og de vil blive tvunget til at optage lån i centralbanken. Dette vil muliggøre, at bankerne kan finansiere et fortsat obligationskøb for deres kunder, og derved sættes en grænse for, hvor højt den lange rente kan presses op. Hvis centralbanken så sætter renten for bankernes genbelåning op, må bankerne følge med, hvorved spillerummet for den lange rente forøges, men hvis centralbanken forhøjer den korte rente ud over en vis grænse for at kunne presse den lange rente endnu højere op, vil bankerne antagelig forsøge at undgå at følge med op og i stedet rationere kreditten. (Om bankerne overhovedet vil gå så vidt som til at optage større lån i centralbanken, før de begynder at rationere kreditten, afhænger af forholdet mellem bankerne og centralbanken).

11. Ved anvendelse af den lange rente til mere kortfristet påvirkning af den økonomiske udvikling får vi altså nødvendigvis enten kreditrationering eller meget stærkere variationer i den korte rente. Spillerummet for anvendelse af den lange rente som instrument for den kortfristede påvirkning uden kreditrationering vil altså afhænge af a) bankernes villighed til at

forhøje den korte rente uden at gå over til alternativet: kreditrationering og b) muligheden for at skabe uligevægt mellem den korte og den lange rente på grund af præferencer i markedet. Såfremt centralbanken er villig til at fremtvinge større variationer i den korte rente, er der imidlertid utvivlsomt muligheder for at anvende kreditpolitikken som en ren rentepolitik også i den kortfristede politik, men det må indrømmes, at en sådan politik næppe kan være noget kraftigt og hurtigt virkende middel.

Den mere langsigtede politik, som den her antydede fremgangsmåde kan benyttes til, behøver næppe skabe de samme problemer. Tænker man sig, at centralbanken forsøger at presse renteniveauet op med det formål for en længere periode fremover at holde en højere lang rente, vil der normalt være tid til at føre en open market politik, som medfører ændringer i forventningerne. Viden om centralbankens hensigt vil også påvirke markedets reaktioner, selv om det vil tage en vis tid, før markedet fæster lid til, at kreditpolitikken kun anvendes på denne mere langsigtede måde.

Det er imidlertid klart, at hvis virkningen på de rentefølsomme investeringer i væsentlig grad er neutraliseret, vil rentepolitik uden kreditrationering i alle tilfælde være et middel af sekundær betydning for den aktivitetspåvirkende politik. Spørgsmålet om renteniveauets højde bliver i så fald i væsentlig grad et fordelingspolitisk problem, et spørgsmål om fordelingen mellem debitorer og kreditorer og om rentens overvæltning¹.

12. Forsøger man ud fra disse betragtninger at vurdere kreditpolitikken, således som denne i de senere år har været anvendt som led i »konjunkturpolitiken«, må på den ene side anføres de ulemper, der er forbundet med kreditrationeringen. De fordele, som står over for disse ulemper, er først og fremmest, at man i kreditpolitikken har et i kontraktiv retning meget hurtigt virkende instrument. En kreditrationering kan gennemtvinges næsten øjeblikkeligt, og dens virkning på den økonomiske aktivitet vil også vise sig temmelig hurtigt, i hvert fald hvis den gøres tilstrækkelig kraftig. (Men i så fald er dens ulemper også særlig tydelige, idet den vil medføre sammenbrud af iøvrigt sunde virksomheder, økonomisk ufordelagtige dispositioner med det ene formål at skaffe likvide midler etc.). Og til de allerede nævnte ulemper kommer også det forhold, at det er et vanskeligt middel at dosere rigtigt, fordi man næppe kan få noget blot nogenlunde pålideligt skøn over virkningerne af bestemte dispositioner på dette område.

Jo mindre kraftig anvendelsen af kreditpolitikken bliver, des mindre alvorlige bliver naturligvis også ulemperne ved dens benyttelse. De ulemper, der er knyttet til en svag og kortvarig kreditrationering, er næppe afgørende. Men samtidig gælder det vel, at jo mindre kraftigt man anvender kredit-

1. Med efterkrigstidens boligpolitik her i landet bliver renteniveauets højde bl. a. et spørgsmål om fordelingen mellem kreditorerne og skatteyderne, mens lejerne ikke kommer ind i billedet i det omfang, huslejen holdes uafhængig af renteniveauet.

politikken, des lettere bliver det også at anvende den uden kreditrationering men med noget større udsving i forholdet mellem lang og kort rente. Dette har ganske vist også ulemper, men disse er antagelig dog at foretrække frem for ulemperne ved selv en svagere kreditrationering. Forudsætningen må imidlertid være, at man er villig til i højere grad at underkaste de rentefølsomme investeringer markedsrentens påvirkning.

En særlig »fordel« ved kreditpolitikken frem for andre midler til påvirkning af den økonomiske aktivitet har sin rod i historiske og institutionelle forhold. Normalt er nemlig kreditpolitikken af politiske grunde lettere at anvende i kontraktiv retning end f. eks. finanspolitikken. Ansvar for kreditpolitikken er — i hvert fald formelt — placeret hos en uafhængig centralbank, som er mindre sårbar over for publikums modvilje, desuden er finanspolitikken styret gennem et tungt og i reglen langsomt virkende system, og endelig er det ofte vanskeligere for ikke-fagfolk at gennemskue kreditpolitikens virkemåde end finanspolitikken. Dette virker altsammen i retning af at gøre kreditpolitikken til det sted, hvor gærdet er lavest.

Hvordan studerer stud. polit'er?

Af ANDERS ØLGAARD¹

1. I september 1955 foretoges en undersøgelse blandt de statsvidenskabelige studerende i København til belysning af, hvordan de gennemfører deres studium. Hensigten var at skaffe et erfaringsmateriale om omfanget af erhvervsarbejde, daglig studietid og studieform, tidsskriftlæsning o.s.v., som kunne danne baggrund for en del af den diskussion om studiet, som fra tid til anden foregår inden for polit'ernes verden.

Den, som sammenligner undervisningen ved fakultetet i dag med forholdene for blot 6—7 år siden, vil formentlig spørge, om fremskridtene siden da ikke er så betydelige, at man efterhånden er nået meget nær de ideelle tilstande. Rigtigt er det, at der er sket meget i denne korte periode. Antallet af lærere er forøget, således at afdelingen nu disponerer over knap 20 lærere, incl. undervisningsassistenter m. v.; (i dette tal er dog medregnet de lærere, der varetager undervisningen i statistik og sociologi). Samtidig er undervisningen blevet forbedret på væsentlige punkter, bl. a. ved den nye form for de mundtlige øvelser (de tidligere seminarer).

2. I Norge har man igennem snart mange år haft en meget livlig debat om det socialøkonomiske studium. Som et resultat heraf nedsattes i 1954 en studieordningskomite. I dette arbejde deltog såvel repræsentanter for fakultetet som økonomer ansat i ledende stillinger, både i administrationen og i det private erhvervsliv. Komiteen afgav rapport i 1956². De punkter, der nævnes i rapporten som »ønskemål«, der i øjeblikket ikke er fuldt opfyldt, giver samtidig et godt indtryk af de problemer, der trænger sig på også i forbindelse med det statsvidenskabelige studium i Danmark. Komiteen skriver (pag. 214 a. s.):

»A. Vi mener det vil være ønskelig om en kan få øket betydelig tilgangen av nye studenter til det sosialøkonomiske studium.

B. En bør ta sikte på å få redusert den uforholdsmessig store frafallsprosenten ved studiet.

1. Biträdande lärare ved Lunds Universitet.

2. Gengivet i Statsøkonomisk Tidsskrift, hefte 3, 1956, pag. 205—36.

C. En bør ta sikte på å gjøre studiet mer tilfredsstillende og givende for gjennomsnittsstudentene.

D. Med hensyn til de ferdigutdannede økonomers kvalifikasjoner, mener vi at en styrkelse av deres konkrete kunnskaper og praktiske innsikt er ønskelig.«

Den foreliggende undersøgelse har ikke taget sigte på at skaffe et baggrunsmateriale til belysning af mulighederne for at realisere alle disse ønskemål her i landet. Den har begrænset sig til at belyse, hvorledes de studerende faktisk gennemfører studiet, således som det i øjeblikket er tilrettelagt. Spørgsmål om antal fag og deres fordeling, pensum m. v. er derfor ikke behandlet i det følgende; undersøgelsen belyser således hovedsagelig pkt. C ovenfor. Som et eksempel på, at de øvrige ønskemål også er aktuelle hos os, skal der dog indledningsvis gøres nogle bemærkninger vedrørende tilgangsproblemet her i landet.

Mens knap 70 studenter årligt påbegyndte det statsvidenskabelige studium i 1948 og 1949, har tilgangen siden 1953 kun andraget godt 20 årligt¹. Imidlertid var tilgangen til studiet unormalt høj sidst i fyrrerne; en sammenligning må derfor tage mellemkrigsårene med i billedet. Tilgangsforholdene i de sidste 30 år er belyst i tabel 1. Antallet af potentielle studerende — 18 årige — har i efterkrigsårene været en smule lavere end før den sidste krig som følge af relativt små fødselstal i trediverne. Det har dog ikke forhindret en stadig vækst i studentertallet, der stort set er fordoblet siden slutningen af tyverne. Men samtidig har tilgangen til Københavns universitet været stagnerende eller måske endda snarest faldende. Selv om man naturligvis må tage oprettelsen af Århus universitet samt etableringen af en række andre former for højere uddannelse i betragtning, er det dog ganske be-

Tabel 1. Antal 18 årige, antal studenter og studerende siden 1927.

Årlige gennemsnit	Antal 18-årige (anslået)	Antal studenter ialt	Heraf im- matrikule- ret ved Kbhvns. Universitet	Heraf på- begyndt det stats- videnskabe- lige studium	stud. po- lit'ers andel af samtlige nyimmatri- kulerede (pct.)
1927—30.....	64.000	1600	1060	33	3,1
1931—34.....	61.000	1700	860	40	4,6
1935—38.....	64.000	1900	830	31	3,7
1947—50.....	58.000	2800	1030	53	5,1
1953—56.....	60.000	3100	790	23	2,9

1. I årene 1953—56 påbegyndte hhv. 22, 26, 20 og 23 studenter det statsvidenskabelige studium.

mærkelsesværdigt, at kun ca. 25 pct. af studenterne er blevet immatrikuleret ved Københavns universitet i de senere år mod to trediedele i slutningen af tyverne. Medvirkende hertil er sikkert den øgede andel kvindelige studenter, men en nærmere drøftelse af disse problemer falder iøvrigt uden for rammerne af nærværende undersøgelse.

Tilgangen til det statsvidenskabelige studium har gennemgående udviklet sig på samme måde som den samlede tilgang til Københavns universitet. Nedgangen siden fyrerne har dog været særlig udpræget for de statsvidenskabelige studerendes vedkommende, og deres andel af de immatrikulerede studenter har i de sidste år nået et minimum. Det samlede antal statsvidenskabelige studerende, der kulminerede sidst i fyrerne med knap 400, er som følge heraf reduceret til 250. Fortsætter tilgangen til studiet i nogle år på det nuværende niveau, vil antallet af stud. polit'ere formentlig komme helt ned på omkring 150 — man skal tilbage i tyverne for at finde et tilsvarende lavt tal. Samtidig må man forudse, at det årlige kandidatantal i de kommende år vil blive reduceret fra det niveau på godt 30 årligt, der har været det sædvanlige i de senere år, til 10—15 kandidater årligt. Ikke mindst på baggrund af, at cand. polit'erne i de senere år vistnok i stigende omfang har fundet beskæftigelse i private erhvervsvirksomheder, er det mere end tvivlsomt, om man hermed vil være i stand til fremover at dække efterspørgselen.

3. Den undersøgelse af studieformen, der her skal refereres, blev gennemført på grundlag af anonyme besvarelser af spørgeskemaer, omdelt i en undervisningstime i september 1955 både blandt 1. dels- og 2. dels studerende. 127 studerende deltog i besvarelsen, svarende til godt 40 pct. af samtlige studerende ifølge immatrikulationslisten. I bearbejdelsen indgik dog kun 38 1. dels- og 70 2. dels-besvarelser; de øvrige måtte af forskellige grunde udskydes¹.

Formålet med spørgsmålene var at skaffe et overblik over, hvad de studerende foretog sig i *forårssemestret 1955*. Indledningsvis fik de studerende imidlertid forelagt 13 spørgsmål af mere kundskabsmæssig karakter, der skulle give et indtryk af deres almindelige orientering inden for områder, der har tilknytning til studiet. I tabel 2 er resultaterne heraf resumeret for de spørgsmål, hvor svarene var mest karakteristiske.

Besvarelserne som helhed tyder ikke på, at de studerende følger den økonomiske udvikling særlig nøje; 2. dels besvarelserne er dog i langt de fleste tilfælde bedre end svarene fra de 1. dels studerende. Den tydeligste

1. En nærmere redegørelse for undersøgelsens tilrettelæggelse og gennemførelse findes i den fuldstændige rapport, der foreligger stencileret. Da undersøgelsen baseredes på oplysninger blandt studerende om, hvad de foretog sig i det foregående semester, er deres forhold i eksamenssemestret ikke belyst.

Tabel 2. Besvarelsen af kundskabsspørgsmål.

Spørgsmål	Procentvis fordeling af svarene					
	1. dels studerende			2. dels studerende		
	rigtigt	delvis rigtigt	galt	rigtigt	delvis rigtigt	galt
Hvilke partier er i øjeblikket repræsenteret i regeringen.....	70	—	30	94	—	6
Hvem er Kai Lindberg?.....	27	27	46	38	24	38
Hvor store er de årlige danske forsvarsudgifter? ...	32	5	63	52	28	20
Hvad er sterling-kursen?.....	60	16	24	67	22	11
Hvornår ændredes den sidst?.....	3	5	92	20	39	41
Hvor ofte offentliggøres Nationalbankens balance? .	49	30	21	62	30	8
Nævn tre poster på Nationalbankens balance, der er særligt økonomisk relevante?.....	40	30	30	58	32	10
Hvornår ændredes Nationalbankens diskonto sidst?	35	11	54	23	12	65
Hvor mange procent får man i effektiv rente ved køb af en kreditforeningsobligation i dag?.....	51	27	22	83	13	4
Hvad angiver saldoen på handelsbalancen?	65	13	22	58	13	29
Hvad bruges provenuet af værnescatten til?.....	11	—	89	46	—	54

undtagelse er kendskabet til, hvornår Nationalbankens diskonto sidst ændredes; det vidste en trediedel af de 1. dels studerende mod kun en fjerdedel af de 2. dels studerende. I betragtning af, at den seneste diskontoændring på besvarestidspunktet kun var godt eet år gammel, kan svarene næppe kaldes imponerende. Det samme gælder kendskabet til, hvem Kai Lindberg er (han var blevet minister 3 uger tidligere) — hovedparten af de studerende, der svarede helt galt (og det gjorde knap halvdelen), havde forvekslet ham med professor Niels Lindberg på Landbohøjskolen.

At langt de fleste studerende vidste, hvilke partier der var repræsenteret i regeringen, kan ikke overraske; at nogle ikke vidste det, er mere bemærkelsesværdigt. I de fleste af de forkerte besvarelser var der øjensynlig sket en forveksling af folketing og regering, men i hvert fald 4 studerende, heraf 2, der havde bestået 1. del, troede, at der var to-parti-regering i 1955.

Den overvejende del af de 2. dels studerende opgav de årlige forsvarsudgifter til 800—1200 mill. kr., 8 1. dels studerende havde anslået dem til under 500 mill. kr. årligt. Hovedparten af såvel 1. dels- som 2. dels studerende angav sterlingkursen korrekt; næsten alle de 1. dels studerende troede, at den var ændret sidst i 1949, men flertallet af de 2. dels studerende var klar over, at da ændredes den i hvert fald ikke.

Knap halvdelen af de 1. dels studerende og op mod $\frac{2}{3}$ af de 2. dels studerende vidste, hvor ofte Nationalbankens balance offentliggøres, og en tilsvarende andel var klar over, hvilke oplysninger man kunne finde der.

Også kendskabet til det effektive renteniveau for kreditforeningsobligationer var ganske godt, især blandt 2. dels studerende.

Den påstand ses ofte fremsat, at det er svært at forstå økonomer, fordi de anvender for mange fagudtryk; at en trediedel af de studerende ikke vidste, hvad handelsbalancen er, tyder på, at der er noget om det!

Når endelig halvdelen af de 2. dels studerende mod kun 10 pct. af de 1. dels studerende var klar over, at provenuet af de forskellige skattearter ikke anvendes til hver sine bestemte formål, er dette jo et af de tydeligste eksempler på, at 2. dels studiet trods alt ikke gennemføres forgæves.

4. Den centrale del af undersøgelsen indledtes med spørgsmål vedrørende *studietidens længde*, opgjort som den allerede gennemførte studietid plus den forventede tid, der er tilbage til eksamen. Studietiden opgjort på denne måde vil formentlig blive kortere, end når man beregner den på grundlag af universitetets statistik, dels fordi kun den effektive studietid medregnes, dels fordi de studerende vel snarest er tilbøjelig til at undervurdere længden af den studietid, der er igen.

Der er ikke i forbindelse med undersøgelsen foretaget sammenligninger med studietiden tidligere, beregnet på grundlag af universitetets statistik. Det umiddelbare indtryk er imidlertid, at studietiden i hvert fald ikke er blevet forkortet i løbet af de senere år. Kun 4 1. dels studerende af ialt 38 regnede med at kunne nøjes med 2 år til at gennemføre 1. dels studiet, jfr. tabel 3; det er åbenbart efterhånden undtagelsen, at de studerende går op til 1. del efter 2 års studium, og med den frafaldsprocent, der som regel karakteriserer 1. dels eksamen, må den gennemsnitlige 1. dels studietid snarest anslås til op mod 3 års effektiv studietid.

Tabel 3. Studietidens længde.

Antal studerende	1. dels studiet	2. dels studiet
<i>Påregnet samlet studietid (år)</i>		
2.....	4	—
2½.....	23	—
3.....	5	7
3½.....	2	25
4.....	1	17
4½.....	—	14
5 og derover.....	—	5
Ved ikke.....	3	2
Samlet antal besvarelser.....	38	70

Ingen af de studerende regnede med at kunne gennemføre 2. dels studiet på mindre end 3 år, og kun en meget lille del ventede, at de kunne nøjes med det. $3\frac{1}{2}$ —4 år var det almindeligst planlagte. Den samlede effektive studietid skulle således i praksis sjældent være mindre end 6 år; $6-7\frac{1}{2}$ år må vel anses for det almindeligste, og dette tal ligger måske endda i underkanten som følge af tilbøjeligheden til at undervurdere den resterende studietid.

5. Svarene vedrørende omfanget af *erhvervsmæssigt arbejde* skulle dels belyse, hvor stor rolle dette faktisk spiller, dels vise, om der er nogen sammenhæng mellem arbejdets omfang og studietidens længde m. v. Da det erhvervsmæssige arbejde varierer stærkt i løbet af studiet, er svarene i tabel 4 søgt opdelt også inden for hver af studiets 2 dele.

Tabel 4. Erhvervsmæssigt arbejde i foråret 1955.

	Antal besva- relser	Ugentlig arbejdstid, timer					
		0	1—12	13—24	25—36	37—	ved ikke
<i>2. del:</i>							
Næstsidste semester før embeds- eksamen.....	16	10	2	1	2	1	—
Statistiske øvelser afsluttet.....	27	5	1	4	11	6	—
Deltagere i statistiske øvelser....	12	3	3	3	3	—	—
Endnu ikke deltaget i øvelser....	15	5	1	1	7	1	—
2. del ialt.....	70	23	7	9	23	8	—
2. del procentvis fordeling.....	100	33	10	13	33	11	—
<i>1. del:</i>							
Studeret 3 semestre eller mere....	15	3	3	2	4	3	—
Studeret 2 semestre eller mindre (russer).....	23	6	3	2	10	—	2
1. del ialt.....	38	9	6	4	14	3	2
1. del procentvis fordeling.....	100	24	16	10	37	8	5

Både blandt 1. og 2. dels studerende havde næsten halvdelen arbejde i 25 timer ugentlig eller derover, svarende til, at i hvert fald alle eftermiddage var beslaglagt. De studerende tog arbejde straks fra begyndelsen af studiet; der var ingen tendens til, at man i rusåret klarede sig uden ekstra-jobs. Det eneste tidspunkt, hvor hovedparten af de studerende ikke havde arbejde af betydning, var i næstsidste semester før embedseksamen, hvor tiden beslaglagdes af den store opgave, samt i den tid, hvor de deltog i statistiske øvelser (materialet er dog spinkelt på det sidste punkt). Man må vel gå ud

fra, at de studerende også klarer sig uden arbejde i selve eksamenssemestrene, men materialet giver ikke mange oplysninger herom.

I modsætning til den øvrige undersøgelse omfattede spørgsmålene om erhvervsmæssigt arbejde hele det foregående år. Der viste sig da både for 1. og 2. dels studerende en tydelig tendens til, at det er de samme studerende, der fra semester til semester må have arbejde ved siden af studierne, dog med den modifikation, at det i vidt omfang lykkedes at slippe for arbejdet, mens man skrev stor opgave, læste til eksamen og deltog i de statistiske øvelser. På den anden side var det kun få, 10—20 pct., der slet ikke havde haft arbejde hverken i efteråret 1954 eller foråret 1955.

Der kan næppe lægges megen vægt på besvarelsen af spørgsmålet om, hvorvidt de studerende havde studiemæssigt udbytte af det erhvervsmæssige arbejde — det har man jo oftest ganske vanskeligt ved at bedømme. Det skal derfor blot noteres, at omkring en fjerdedel af de 1. dels studerende og godt halvdelen af de 2. dels studerende, der havde arbejde, mente, at de havde fagligt udbytte deraf.

Det er ikke muligt af svarene at vise en sammenhæng mellem studietidens længde og omfanget af erhvervsmæssigt arbejde, når bortses fra, at de studerende, der havde arbejde i mere end 36 timer ugentlig, regnede med en noget længere studietid.

6. Oplysningerne om *deltagelse i universitetsundervisningen* bød ikke på større overraskelser. Blandt 1. dels studerende var det mere almindeligt at følge universitetsundervisningen i borgerlig ret end at gå til manuduktion i faget; til gengæld fulgte ingen af de 2. dels studerende forelæsninger m. v. i offentlig ret. Også under forberedelsen til filosofikum var manuduktionen dominerende.

Det er vist en udbredt opfattelse, at den overvejende del af de studerende helt lader de økonomiske fag ligge under den første del af 2. dels studiet. Svarene tyder imidlertid ikke på, at dette er tilfældet. Hovedparten af de 2. dels studerende, som lige havde bestået 1. del, og godt halvdelen af dem, der deltog i de statistiske øvelser, fulgte undervisning i økonomiske fag. Det var dog meget sjældent, at de forberedte sig hertil.

Almindelig interesse for, hvad der foregår ved andre fakulteter, havde ikke givet sig udslag i deltagelse i forelæsninger m. v. på andre områder. Den eneste undtagelse var, at 2 studerende havde fulgt et kursus i matrix-regning.

Materialet giver ikke noget godt indtryk af, hvor længe og hvor regelmæssigt undervisningen fulgtes. De fleste angav dog, at de havde fulgt den undervisning, de deltog i, til ende.

7. For at få indtryk af omfanget af de studerendes *forberedelse til undervisningen* spurgtes dels om hyppigheden heraf, dels om, hvor længe den i

givet fald varede. Man måtte på forhånd regne med, at besvarelsen ville give anledning til særlige vanskeligheder her. Dels er det vel ofte svært at huske, hvor meget man faktisk har forberedt sig, dels kan det volde vanskeligheder at indpasse de studerendes vidt forskellige læsevaner i et fast skema.

Nogle hovedlinier kan dog aflæses af besvarelsene. Forberedelse var sjældent til 2. dels teorifag, hvor halvdelen af de studerende aldrig forberedte sig, og meget få gjorde det jævnlgt. Lidt hyppigere var forberedelse til de »store« politikfag til 2. del. Gennemgående forberedte de studerende sig hyppigst til de undervisningsrækker, hvor deltagerantallet var mere begrænset.

Forberedelse var hyppigere blandt 1. dels end blandt 2. dels studerende, men det hænger måske sammen med, at eksaminationsformen i højere grad anvendes til 1. del. Undervisningsformen synes i hvert fald at spille en betydelig rolle for forberedelsens omfang; manuduktion gav således næsten altid anledning til regelmæssig forberedelse. — Endelig synes der at være en tendens til, at man forbereder sig mest, når undervisningen ret nøje følger en bestemt lærebog.

Varigheden af eventuel forberedelse var meget varierende, $\frac{1}{2}$ —1 times forberedelse pr. undervisningstime (når man forberedte sig) var det almindeligste, men spredningen var betydelig. Mere end 2 timers forberedelse forekom praktisk taget ikke blandt 1. dels studerende, men var ikke helt ualmindelig blandt 2. dels besvarelsene. Der synes at være en tendens til, at forberedelsestiden er længst i de fag, hvortil man hyppigst forbereder sig.

8. *Læsning sammen med kammerater* synes ikke at være særlig udbredt. Kun en fjerdedel af de 1. dels studerende og en femtedel af de 2. dels studerende havde deltaget heri. Man gennemgik oftest pensum. Oplysningerne om forberedelse er desværre ret ufuldstændige, men der er en tendens til, at man forbereder sig hyppigere og grundigere, når man læser med kammerater.

9. Oplysningerne om, hvor lang tid *deltagelse i øvelser* m. v. krævede, var også ret spredte. Næsten alle deltagerne i de statistiske øvelser angav dog, hvor lang tid de anvendte i forbindelse med besvarelsen af øvelsesopgaverne. Svarene fordelte sig jævnt mellem 10 og 30 timer ugentlig.

10. *Læsning af økonomisk litteratur.* De reservationer, der har været nødvendige ved vurderingen af svarene angående deltagelse i undervisningen, bliver ikke mindre ved bedømmelsen af oplysninger, givet i september, om omfanget af de studerendes læsning i forårssemestret. Vanskeligheden ved

at give udtømmende svar er dog formentlig størst, når læsningen har været omfattende, og det synes at have hørt til sjældenhederne. Specielt for 2. dels besvarelserne må dog tages det forbehold, at den tid, der var til rådighed ved besvarelserne, desværre i nogle tilfælde viste sig at være for kort, og det har formentlig ikke mindst påvirket svarene vedrørende omfanget af læsning.

En opregning af, hvilke bøger og tidsskrifter de enkelte studerende havde læst, giver næppe noget godt udtryk for, hvor lang tid der ialt er anvendt til læsning på egen hånd. Til belysning heraf må man formentlig holde sig til svarene på spørgsmålet om, hvor lang tid der daglig anvendtes til læsning, jfr. punkt 17 nedenfor.

11. 30 1. dels studerende — tre fjerdedele af besvarelserne — anførte, at de havde læst bøger på egen hånd. Ret mange, nemlig 23, havde herunder beskæftiget sig med bøger uden for pensum, hovedsagelig inden for den litteratur, der i studievejledningen anbefales som kursorisk læsning.

Oplysningerne om de 2. dels studerendes læsning uden for pensum giver derimod et noget mistrøstigt billede, selv i betragtning af, at tiden til besvarelsen som omtalt i nogle tilfælde var for kort. Af de 70 studerende havde kun en trediedel læst bøger uden for pensum. Det lave tal er delvis en følge af, at de studerende, der ikke havde afsluttet de statistiske øvelser, praktisk taget kun havde læst pensum. Men det er på den anden side overraskende, at ikke engang halvdelen af de 2. dels studerende, der havde afsluttet statistiske øvelser, havde anført en bog uden for pensum, som de havde læst i det semester, undersøgelsen omfattede. (Læsning i forbindelse med stor opgave og økonomiske øvelser er dog holdt udenfor). — Fortegnelsen over de læste bøger giver ikke anledning til bemærkninger.

12. Til belysning af de studerendes *tidsskriftlæsning* spurgtes dels om, hvorvidt man jævnligt fulgte nye numre af økonomiske tidsskrifter, dels om, hvorvidt de studerende havde læst specielle artikler med relation til det gennemgåede stof.

På det sidste område var aktiviteten meget ringe. Kun 2 1. dels studerende (af 38) og 7 2. dels studerende (af 70) anførte artikler, som de havde læst efter anbefaling af lærere, som følge af litteraturhenvisninger under anden læsning m. v.

Halvdelen af de 1. dels studerende og en femtedel af de 2. dels studerende fulgte ikke nye numre af økonomiske tidsskrifter. Blandt de øvrige besvarelser begrænsede læsningen sig oftest til eet, måske to tidsskrifter. Kun 2 1. dels studerende og 5 2. dels studerende fulgte løbende mere end 2 tidsskrifter, jfr. tabel 5, der i det hele giver et tydeligt indtryk af, at tidsskriftlæsning bliver mere udbredt, efterhånden som studierne skrider frem.

Tabel 5. Tidsskriftlæsning.

Antal studerende	1. del	2. del	
		Ikke fuldført stat. øvelser	Fuldført stat. øvelser
<i>Antal tidsskrifter fulgt løbende:</i>			
0.....	20	9	6
1.....	10	13	21
2.....	6	4	10
3.....	2	—	4
4.....	—	—	1
Ikke oplyst.....	—	1	1
Ialt.....	38	27	43

Favorittidsskriftet var »Økonomi og Politik«, der læstes af 56 studerende ud af de 71, der fulgte tidsskrifter, jfr. tabel 6. »Nationaløkonomisk Tidsskrift« havde 39 læsere. Andre tidsskrifter havde en meget begrænset udbredelse. Kun 5 studerende fulgte udenlandske tidsskrifter, og af dem var der kun 2 — begge 2. dels studerende — der fulgte mere end eet.

Tabel 6. Tidsskriftlæsning.

Antal studerende	1. del	2. del		Ialt
		Ikke fuldført stat. øvelser	Fuldført stat. øvelser	
<i>Fulgt nye numre af:</i>				
Økonomi og Politik.....	12	14	30	56
Nationaløkonomisk Tidsskrift.....	13	7	19	39
Socialt Tidsskrift.....	3	—	3	6
Andre tidsskrifter.....	2	—	9	11

13. Oplysningerne om det omfang, hvori de studerende fulgte det *økonomiske stof i dagbladene*, tyder på flittig avislæsning. Kun 7 af de 108 besvarelser angav ikke dagbladslæsning; godt halvdelen læste derimod 2—3 dagblade daglig, jfr. tabel 7.

De foretrukne aviser var »Politiken«, »Information«, »Berlingske Tidende« og »Børsen«. Andre dagblade havde et væsentligt mindre publikum; de studerende er således i hvert fald ikke specielt »arbejder-orienterede«, hvad avislæsning angår.

Tabel 7. Læsning af økonomisk stof i dagblade.

Antal studerende	1. del	2. del	Ialt
<i>Læst antal dagblade:</i>			
0.....	3	4	7
1.....	8	16	24
2.....	16	19	35
3.....	6	19	25
4.....	3	11	14
Ved ikke.....	2	1	3
Ialt	38	70	108

Som det fremgik af besvarelsen af kundskabsspørgsmålene, forekommer det faglige udbytte af den omfattende avislæsning relativt beskedent. I samme retning peger specifikationer i svarene på, hvad man især fulgte med i blandt de økonomiske emner. Besvarelserne var her ret ufuldkomne, især dog blandt 1. dels studerende.

14. Knap en trediedel af de 1. dels studerende og knap halvdelen af de 2. dels studerende læste ikke *periodiske publikationer, der kommenterer den økonomiske udvikling*¹. Af de øvrige 82 studerende læste de 51 »Finanstidende«. Derefter var der et stort spring ned til »Economist«, der kun havde 8 læsere.

15. Besvarelsen af spørgeskemaerne gav endelig oplysning om læsning af *periodiske statistiske publikationer*. Som man kunne vente, var det næsten udelukkende »Statistiske Efterretninger«, der anførtes, jfr. tabel 8; det læstes af tre fjerdedele af de studerende.

Tabel 8. Læsning af »Statistiske Efterretninger«.

Antal studerende	1. del		2. del	
	Læst 1 år eller mindre	Læst mere end 1 år	Ikke fuldført stat. øvelser	Fuldført stat. øvelser
Læst »Statistiske Efterretninger«..	10	13	24	31
<i>Heraf:</i>				
<i>anført antal tidsrækker, der fulgtes:</i>				
3 eller flere.....	5	7	6	14
1-2.....	3	1	13	12
0.....	2	5	5	5
Ikke læst »Stat. Efterretninger«...	13	2	3	12
Ialt.....	23	15	27	43

1. Under bearbejdelsen er »Økonomi og Politik« ikke medtaget her; det indgår blandt de økonomiske tidsskrifter, jfr. ovenfor under punkt 12.

Ca. halvdelen af de 1. dels studerende, der havde læst et år eller mindre, fulgte ikke »Statistiske Efterretninger«, men de øvrige studerende anførte næsten alle, at de læste det, dog med den bemærkelsesværdige undtagelse, at godt en fjerdedel af de 2. dels studerende, der var på vej til at afslutte deres studier, ikke anførte det som læst. (Måske som følge af, at de praktisk-statistiske øvelser ikke var indført, da de deltog i de statistiske øvelser?).

Det burde ikke volde vanskeligheder for de studerende, der faktisk læser »Statistiske Efterretninger«, at angive en række eksempler på talrækker, de fulgte udviklingen i. Det forekommer på den baggrund ret påfaldende, at mindre end halvdelen af de studerende i hver gruppe — og i de fleste grupper væsentligt under halvdelen — var i stand til at anføre 3 eller flere tidsserier, de fulgte.

16. Både blandt 1. og 2. dels studerende var det en ret usædvanlig foreteelse at deltage regelmæssigt i *møder om økonomiske problemer*. Halvdelen af de 1. dels studerende og to trediedele af de 2. dels studerende havde slet ikke været til sådanne møder, og kun 17 af de over 100 besvarelser anførte deltagelse i 3 møder eller flere. Kun Nationaløkonomisk Forening og Social-økonomisk Samfund var nævnt af flere end 5 studerende, henholdsvis 18 og 17.

Tabel 9. Deltagelse i møder om økonomiske problemer.

Antal studerende	1. del	2. del	Ialt
<i>Deltagelse i antal møder:</i>			
0.....	19	47	66
1.....	5	8	13
2.....	6	3	9
3—.....	8	9	17
uoplyst.....	—	3	3
Ialt	38	70	108

17. *Sammenfatning*. Afsluttende blev de studerende spurgt om, hvor mange timer dagligt de anvendte, dels til deltagelse i undervisning m. v., dels til læsning på egen hånd incl. forberedelse. Besvarelsen heraf skulle, sammenholdt med oplysningerne om erhvervsmæssigt arbejde, gøre det muligt at give en sammenfattende beskrivelse af de studerendes forhold, selv om det utvivlsomt har været meget vanskeligt for de studerende at give korrekte og dækkende svar. Oplysningerne om deltagelse i undervisning er afstemt med de mere specificerede svar, der er refereret i det foregående, og overensstemmelsen har stort set været god — men derfor kan oplysningerne naturligvis godt være usikre.

Tabel 10. Daglig studietid, 1. del.

Antal studerende	Deltagelse i undervisn. m. v.		Læsning på egen hånd ¹	
	Læst 1 år eller mindre	Læst mere end 1 år	Læst 1 år eller mindre	Læst mere end 1 år
<i>Timer pr. dag:</i>				
0—1	3	3	3	1
1 $\frac{1}{4}$ —2	2	2	7	2
2 $\frac{1}{4}$ —3	16	6	10	4
3 $\frac{1}{4}$ —4	2	4	1	3
over 4	—	—	2	4
ved ikke	—	—	—	1
Ialt	23	15	23	15

1. Incl. forberedelse.

De 1. dels studerende deltog normalt 2—3 timer dagligt i undervisningen; spredningen var størst for de studerende, der havde overstået rus-året. Læsning på egen hånd (incl. forberedelse) beslaglagde hyppigt et tilsvarende tidsrum, men ofte anvendtes dog længere tid til læsning end til deltagelse i undervisning. Således læste 6 af de 1. dels studerende mere end 4 timer dagligt, mens ingen fulgte undervisning i mere end 4 timer, (hvad de næppe heller havde mulighed for) jfr. tabel 10. Det var især blandt de lidt ældre studerende, at læsning på egen hånd krævede megen tid, og den daglige studietid synes da også at være noget længere for denne gruppe; halvdelen anførte en samlet daglig studietid på over 6 timer, mens den typiske studietid blandt besvarelsenerne vedrørende rus-året kun var 4—6 timer dagligt.

Det er muligt at konstatere en sammenhæng mellem samlet daglig studietid og omfang af erhvervsmæssigt arbejde, men den er så svag, at man næppe heraf kan slutte, at de studerende, der er nødt til at have arbejde, som følge heraf studerer væsentligt mindre end deres kammerater.

Også 2. dels studerende deltog hyppigst i undervisningen 2—3 timer dagligt, men antallet af undervisningstimer vekslede stærkt gennem studietiden; højst nåede det for deltagerne i statistiske øvelser, der ofte fulgte både undervisning i de økonomiske fag og i statistik, herunder statistik-manuduktion. Halvdelen af de studerende i denne gruppe oplyste da også, at de fulgte undervisning i mere end 3 timer dagligt. Efter afslutningen af de statistiske øvelser reduceres deltagelsen i undervisning, men den øges atter mod slutningen af studiet samtidig med udarbejdelsen af stor opgave.

Oplysningerne om de 2. dels studerendes læsning på egen hånd synes at tyde på, at de læser mest i de perioder, hvor de også følger undervisningen mest. Det er ret naturligt, da både de statistiske øvelser og den store opgave kræver meget hjemmearbejde.

Tabel 11. Samlet daglig studietid, 2. del.

Antal studerende	Endnu ikke deltaget i øvelser	Deltagere i stat. øvelser	Stat. øvelser afsluttet	Næstsidste semester før eksamen	Ialt
<i>Timer pr. dag:</i>					
0—2	2	—	—	—	2
2 ¹ / ₄ —4	2	4	7	—	13
4 ¹ / ₄ —6	9	1	11	8	29
6 ¹ / ₄ —8	2	2	3	4	11
over 8	—	4	4	3	11
ikke oplyst	—	1	2	1	4
Ialt	15	12	27	16	70
Gennemsnitlig daglig studietid, timer .	4,9	6,4	5,6	7,0	5,9

Den samlede daglige studietid, jfr. tabel 11, viser da også det samme mønster som beskrevet for undervisningens vedkommende. Den er længst, op mod 7 timer dagligt i gennemsnit, under udarbejdelsen af de statistiske øvelser og den store opgave. For alle 2. dels studerende under eet var den samlede daglige studietid derimod knap 6 timer.

I tabel 12 er endelig den samlede daglige studietid for de 2. dels studerende sammenholdt med omfanget af erhvervsmæssigt arbejde. Selv om tallene viser en betydelig spredning, er der dog en tydeligere sammenhæng mellem de to faktorer, end en tilsvarende tabel for de 1. dels studerende ville vise. Dels har de (ganske vist kun 8) studerende, der havde arbejde i mere end 36 timer ugentlig, en daglig studietid på kun godt 4 timer mod 6 timer i gennemsnit for alle de 2. dels studerende, dels nåede den gennemsnitlige studietid for de studerende uden arbejde helt op på 8 timer dagligt.

Tabel 12. Daglig studietid og erhvervsmæssigt arbejde, 2. del.

Antal studerende	Erhvervsmæssigt arbejde, timer pr. uge					Ialt
	0	1—12	13—24	25—36	37—	
<i>Daglig studietid, timer:</i>						
0—2	—	1	—	1	—	2
2 ¹ / ₄ —4	2	1	1	6	3	13
4 ¹ / ₄ —6	9	2	3	10	5	29
6 ¹ / ₄ —8	7	1	2	1	—	11
over 8	4	2	2	3	—	11
Ikke oplyst	1	—	1	2	—	4
Ialt	23	7	9	23	8	70
Gennemsnitlig daglig studietid, timer ..	7,8	6,1	6,4	5,3	4,3	5,9

Da erhvervsstuderende som regel ikke anvender flere år på studiet end deres kammerater uden arbejde (jfr. pkt. 5), ville det herefter være nærliggende at slutte, at det erhvervsmæssige arbejde medfører reduceret studieaktivitet. En nærmere undersøgelse af besvarelsenerne støtter imidlertid ikke denne antagelse, men fører snarere til det resultat, at de erhvervsstuderende reducerer arbejdets omfang, eller indstiller det helt, i de kortere perioder, hvor studiet stiller de største krav (således under deltagelse i statistiske øvelser, udarbejdelse af stor opgave, eksamenslæsning m.v.). I den øvrige del af studietiden forhindrer det erhvervsmæssige arbejde dem ikke i at anvende lige så megen tid på studierne som deres kammerater uden arbejde.

Da det indsamlede materiale er ret begrænset, må denne konklusion dog snarere betragtes som en begrundet hypotese end som et dokumenteret resultat. Hvis konklusionen imidlertid er rigtig, peger den i retning af, at de studerende, der har arbejde, »sætter standarden«, således at de øvrige tilpasser sig hertil: Det erhvervsmæssige arbejde hos godt og vel halvdelen af de studerende medfører således et nedsat studietempo hos *samtliche* studerende.

18. En sammenfattende vurdering af oplysningerne om, hvad de studerende får ud af den tid, de anvender på deres studium, fører til et resultat, som nogle sikkert vil finde en smule trist. En væsentlig del af de studerende læser øjensynlig ikke stort mere, end hvad de anser for nødvendigt for at bestå eksamen, interessen for og kendskabet til de aktuelle økonomiske problemer er ofte ret begrænset (jfr. f. eks. besvarelsenerne m.h.t. indholdet af »Statistiske Efterretninger«), lige som det ikke er almindeligt, at undervisningen eller det obligatoriske pensum inspirerer til selvstændig læsning. Det sidste gælder især for de 2. dels studerende, hvor man vel ellers havde lov at vente den største aktivitet på dette område. Studiet betragtes åbenbart af mange studerende som et decideret brødstudium, hvis formål kun er at muliggøre ansættelse i stillinger, som ikke ville stå åbne uden embeds-eksamen. At omfattende erhvervsmæssigt arbejde ofte har en del af skylden for denne indstilling til studiet, forekommer meget sandsynligt.

Spørgsmålet bliver imidlertid, i hvor høj grad undervisningen skal imødekomme denne studieform hos de studerende. En udtømmende diskussion heraf vil formentlig føre for vidt; her skal blot peges på, at forelæsningsformen anvendt i forbindelse med undervisning, hvor tilhørerantallet er stort, og hvor deltagerne ikke forbereder sig (jfr. pkt. 7) i hvert fald ikke har kunnet aktivisere de studerende. Herved opstår der en alvorlig risiko for, at man får ulemperne ved det frie studium — upræcis tilegnelse af det elementære pensum — uden at opnå fordelene — opøvelse til selvstændigt arbejde med stoffet.

En udvidet anvendelse af eksaminatorieformen, således at hele 1. dels pensum og de centrale dele af 2. dels pensum gennemgås eksaminatorisk i

snæver tilknytning til lærebøgerne, ville sikkert af de studerende blive hilst med glæde, og den vil samtidig gøre det muligt for lærerne at komme i nøjere kontakt med de studerende. En forudsætning herfor er det imidlertid, at de enkelte hold kan begrænses, således at de i hvert fald ikke omfatter mere end 25—30 deltagere; en forøgelse af lærerantallet vil derfor blive nødvendig. Da de vigtigste fag både til 1. og 2. del i øjeblikket er dækkede m. h. t. lærebøger, vil det dog næppe være betænkeligt at overlade denne undervisning til yngre lærere. Samtidig skulle en bibeholdelse af de økonomiske øvelser samt af den store opgave sikre, at studiets selvstændige karakter ikke går tabt.

Det må imidlertid fremhæves, at en udvikling af studieformen i denne retning vil være meningsløs, hvis ikke deltagerne forbereder sig til undervisningen. Stiller erhvervsmæssigt arbejde sig i vejen herfor, og kan man ikke løse dette meget påtrængende problem på anden måde, må konsekvensen nødvendigvis blive, at de pågældende må reducere det antal undervisningstimer, de deltager i, så stærkt, at det bliver muligt for dem at forberede sig regelmæssigt. Der må derfor i givet fald skabes en mulighed for at sikre, at forberedelse faktisk finder sted. Nu er det åbenbart ud fra mange synspunkter uheldigt at øge det obligatoriske element i forbindelse med et universitetsstudium mere end højst nødvendigt. Alligevel vil man muligvis blive nødt til at indføre regler, således at f. eks. studerende, der gennem længere tid viser en fuldstændig mangel på kendskab til stoffet, kan udelukkes fra eksaminatorierne gennem kortere eller længere perioder. Måske burde man også begrænse adgangen for de studerende til at deltage i eksaminatorier mere end een gang inden for hvert enkelt fag.

En sådan udbygning af undervisningen skulle i højere grad end nu imødekomme »gennemsnitsstudenten«s behov¹. Samtidig ville den i nogen grad fritage professorerne for at anvende tid på at forelæse over egne bøger og derigennem gøre det muligt for dem i højere grad at tage sig af de studerende, der er interesseret i at komme dybere ind i problemerne. Erfaringen viser, at der altid er et — omend naturligvis begrænset — publikum for frivillige studiekredse, selv om emnet ligger på grænsen af pensum.

En udvikling efter disse linier er allerede begyndt i den senere tid, og der kan vel være grund til at ønske den fremmet. Om man skal gå så vidt, at eksamensfordringerne lettes for »brødstuderenterne«, samtidig med at der skabes en overbygning på studiet med henblik på at give de videnskabeligt interesserede adgang til en videregående uddannelse, får stå hen. Der er sikkert meget, som taler for en sådan opspaltning. Den anvendes iøvrigt i Sverige, og den norske komite foreslår, at man også indfører den i Oslo.

1. I den norske betænkning er man inde på lignende betragtninger, idet man fremhæver behovet for »en mer systematisk og regelmæssig gjennomgåelse av pensumstoff i forskjellig fag enn det som nå gis«. (p. 235 a.s.).

MEDDELELSER OG OVERSIGTER

NORDISK INDSATS I NATIONALREGNSKABSLITTERATUREN

De nordiske lande har fulgt særdeles godt med både i den teoretiske og praktiske udbygning af nationalregnskabet. Og nu foreligger der på den teoretiske front to meget værdifulde arbejder¹, som jeg skal forsøge at give læserne et indtryk af. Det ene arbejde af Ingvar Ohlsson har jeg allerede omtalt i *Økonomisk tidsskrift* 1954; men da Ohlssons og Aukrusts arbejder på mange områder supplerer hinanden, kan en samtidig omtale være værdifuld.

De to afhandlinger, som forfatterne har erhvervet doktorgraden for, er vidt forskellige. Ohlssons er et betydeligt samlewerk udledt af erfaringer og megen læsning. Aukrusts værk bygger primært på norsk empirisk materiale, hvor teorien i nogen grad er et supplement til det empiriske, men indeholder mange selvstændige synspunkter. Dette forskellige oplæg har ført til, at Ohlsson har været langt mere frit stillet end Aukrust.

Det er ikke hensigten at give en nærmere omtale af de enkelte kapitler i de to redegørelser. Det, som kan være interessant, er at fremdrage visse hovedsynspunkter, som giver værkernes ånd, og samtidig belyse, hvordan de mere fundamentale problemer er behandlet.

*

I Ohlssons arbejde er formålsdiskussionen gjort til ledetråden. Man må, siger forfatteren, gøre sig klart, hvad nationalregnskabet skal bruges til, idet dette betinger, hvorledes det skal stilles op. Han kommer da meget hurtigt i sin afhandling til, at nationalregnskabet kan bruges til fem hovedformål, nemlig til: velfærdsanalyser, måling af produktivitet, strukturanalyser og konjunkturanalyser samt endelig budgettering. Aukrust anerkender påvirket af Ohlsson fuldtud disse betragtninger, og hans konklusioner bliver, at man gennem en stærk opdeling af materialet bør gøre det muligt at kunne omplacere poster eller udelade poster, alt efter formålet.

Med hensyn til formålet med nationalregnskabet munder det hos Aukrust iøvrigt ud i følgende (s. 17):

»Jo bedre et nasjonalregnskap fyller opgaven som informasjonskilde for den økonomiske forsker og den økonomiske politiker, dess nærmere kommer det opp til det ideelle. Dette synspunkt har dannet et viktig utgangspunkt for anlegget av vårt arbeid.«

I det praktiske arbejde er Ohlsson gået den vej, at han har opstillet to nationalregnskaber, nemlig et som kan anvendes ved, hvad han kalder resultatanalysen, d. v. s. til brug ved analysen af produktion, investering og konsum, og et ved konjunkturanalysen². — Aukrusts kongstanke er, at et nationalregnskab skal stil-

1. Ingvar Ohlsson: »On National Accounting«, Stockholm 1953. Odd Aukrust: »Nasjonalregnskap 1930—39 og 1946—51«, Oslo 1952 og »Nasjonalregnskap-Teoretiske prinsipper«, Oslo 1955.

2. Se Meddelanden från Konjunkturinstitutet, Serie B; 13 »Nationalbokføring 1946—50«.

les op på en sådan måde, at man får skillelinierne mellem reale transaktioner og finansielle transaktioner klart frem. Når Aukrust interesserer sig så stærkt for realtransaktioner, må han også tillægge omregning af størrelserne til faste priser stor betydning. Det samme gør Ohlsson, men der er den forskel, at Ohlsson i højere grad end Aukrust fremhæver de teoretiske vanskeligheder, som en deflatering indebærer — altså bl. a. spørgsmålet om måling af nytten for et flertal af individer, måling af ændret nytte fra et tidspunkt til et andet o. s. v. Aukrust går mere lige på og fastslår simpelthen, at den rigtige form for deflatering fremkommer, når man multiplicerer mængden af de enkelte varer i det pågældende år med basisårets priser. Ønsker man at belyse produktivitetsudviklingen, synes en sådan fremgangsmåde også korrekt. Men til velstandsmålinger bør man ikke vælge denne vej, idet der her må tages hensyn til ændringer i terms of trade, hvorledes dette så må kunne lade sig gøre¹.

*

Over for det store stridsspørgsmål om målingen af goderne i markedspriser eller til »factor cost« skilles de to forfatters veje. Aukrust står ligesom Frisch på det standpunkt, at man principalt bør anvende markedspriser — og først sekundært kostpriser, tilmed i følgende fortolkning (s. 53):

»Forsøk på å gjennomføre beregninger på grunnlag av »faktorkostnader« er ikke gjort i det norske nasjonalregnskap. Hvis en skal gå til det skritt å stille opp et alternativt nasjonalregnskap, basert på andre vurderingskoeffisienter enn markedsprisene, synes det for øvrig noe vilkårlig å avgrense seg til en korreksjon av markedspriserne for effekten av indirekte skatter og subsidier. En korreksjon for andre forhold (subsidier in natura, treghetseffekter, monopoleffekter o. l.), som virker forstyrrende for tolkingen av nasjonalregnskapstallene, ville kanskje være like berettiget og like viktig.«

I modsætning hertil mener Ohlsson, at man bør anvende den vurdering, som bedst passer for hvert aktuelt formål; for visse formål bør vurderingen afspejle »technical rates of transformation«, og her kan markedspriserne sommetider anvendes som en grov første tilnærmelse. Sommetider kan det være berettiget at fradrage de indirekte afgifter + subventioner. Hvis det var muligt, burde man gå længere. Ohlsson er nemlig fuldt ud klar over den skævhed, der kan fremkomme, når kun de indirekte afgifter fradrages og ikke visse monopolelementer. Det skal tilføjes, at hvis man anser monopolelementet for sideordnet indirekte afgifter, er det muligt, at det indbyrdes forhold mellem markedspriserne i højere grad svarer til forholdet mellem kostpriserne indbyrdes, således som Aukrust tænker sig disse defineret, end hvis man tager de gængse kostpriser².

*

Med den statistik, der foreligger, er beregning af tallene til nationalregnskabet usikre. Det er derfor naturligt, at man har ønsket at understrege denne usikkerhed. Medens man her i landet gør det ved mere i almindelighed at pege på sikre og mindre sikre tal³, har man såvel i Norge som i Sverige indført et særligt vurderingssystem.

1. Jfr. P. Nørregård Rasmussen, »Studies in Intersectoral Relations«, Appendix A.

2. En uddybning af dette spørgsmål findes i min forannævnte artikel i *Økonomisk Tidsskrift*.

3. Se Stat. Medd. 4-160-2 »Nationalindkomsten 1938 og 1947—54« s. 68 ff.

Den svenske og norske teknik går ud på at vurdere hvert tal i nationalregnskabet i relation til både niveau og bevægelse.

Disse vurderinger er subjektive vurderinger, og for mig at se må de være meget farlige at foretage, fordi de til syvende og sidst hviler på tro og skøn. Herved er man ude i det vilkårlige, og en generel »bias« kan komme ind i bedømmelsen. Men hertil kommer, at folk alt efter mentalitet vurderer forskelligt. Dette kan for det første føre til, at der på grund af forskel i de pågældendes mentalitet kan komme en yderligere »bias« ind i vurderingerne, hvis der er mere end een om vurderingen. Dernæst kan forskel i national psyke føre til, at vurderingerne af sikkerheden på tallene i eet land er væsentlig mere optimistisk end i et andet. Man kan jo prøve at gætte, hvorledes det ville gå, hvis svenskere og nordmænd skulle vurdere samme materiale.

Endelig vil vurderingen kunne få uheldige virkninger over for forbrugerne. Disse kan fatte så megen tillid til de subjektive vurderinger, at de mister enhver tro på, at tallene overhovedet er noget værd, fordi enhver på grundlag af de foreliggende oplysninger jo kan lave sig en, i det norske og svenske tilfælde to-dimensional (niveau og bevægelse) fordelingstabel efter usikkerhedsgrad. Denne vil, isoleret betragtet, give et skævt billede af forholdene, fordi også usikre tal nu engang må ses i sammenhæng og må betragtes som repræsentanter for tendenser. Jeg mener derfor, at den norske og svenske form for bedømmelse af usikkerheden kan virke pretentiøs, fordi man vil mere, end man kan.

Bor man ikke indskrænke sig til at gøre det, man kan? Nemlig pege på visse størrelser, ikke mindst reststørrelser, som værende særligt usikre og dernæst understrege — som svenskerne har gjort så udmærket —, hvorledes en eventuel anden opgørelse af disse størrelser får indflydelse på størrelser, som pr. definition er forbundne med de usikkert opgjorte. Vi i Danmark har i alt fald denne mere beskedne attitude, fordi vi foretrækker udtalelser af mere generel karakter frem for konkrete bedømmelser, hvor der er et misforhold mellem grundlaget for udsagnet og den ret pompøse måde, det serveres på.

*

De to værker vil utvivlsomt vise sig at have blivende værdi. Ohlssons bog har først og fremmest stor betydning, fordi der her foreligger et arbejde, hvor konsekvensen af, at opstillingen af nationalregnskab er afhængig af formålet, er behandlet til bunds. Det må vist indrømmes, at det ikke alle steder er gået op for nationalindkomststatistikere, hvor stor betydning denne betragtning bør tillægges. Men da bogen foreligger på engelsk, kan man håbe, at disse sunde betragtninger i højere og højere grad vil blive forstået.

Den empiriske del af Aukrusts værk har navnlig stor betydning på grund af det fortrinlige systematiseringsarbejde, der er gjort. Intet er overladt til tilfældigheden — alt er ordnet og rubriceret på overlegen måde. Hvad den teoretiske del angår, må peges på det meget væsentlige, at Aukrust så stærkt er gået ind for skillelinien mellem realtransaktionen og finanstransaktionen. Der er ingen tvivl om, at denne klare deling er et fortrinligt arbejdsværktøj.

Ikke mindst ved afgørelsen af, hvorledes renter og udbytter skal opfattes, får denne betragtning betydning. På side 44 omtaler Aukrust i en note, hvorledes han opfatter løn, renter og udbytter, men da han henviser til en særlig afhandling: »On the theory of social accounting« (p. 184—185)¹, skal jeg citere, hvad han siger heri:

1. Offentliggjort i »Review of Economic Studies« 1949—50.

»Another characteristic of the system is the way in which we have treated wages, interest and profits, which allows us to treat interest payments on public debt in exactly the same way as other interest payments. Starting from accepted economic theory, the idea underlying most studies of national income is that we obtain national income by adding up all factor shares, that is, wages, interest, profits and rent. Furthermore, it is believed or assumed that actual payments of wages, interest, dividends (together with the withheld income of enterprises) and rent corresponds fairly closely to the concepts used in the theory of distribution. It is believed, therefore, that actual payments of wages, interest, rent and dividends tells us what part of the national income can be attributed to labour, capital, land and risk, respectively. The whole idea of »factor cost« rests mainly on this assumption.

This, however, to the best of my understanding, is erroneous. The point is especially clear in the case of interest. What economic theory has in mind when it is talking of capital as a factor of production, and interest as the remuneration of that factor, is clearly real capital and natural interest. Real capital and natural interest would exist even if no lending and borrowing took place at all, that is, even if there was no money interest at all. Actual interest payments, therefore, have nothing to do with, and cannot measure, the factor cost of real capital. It follows from this that actual payments of rents and profits do not measure the factor cost of land and risk either, since they will as a rule include an element of interest. Obviously, the whole idea of factor cost, as measured by money flows, breaks down.«

Også Ohlsson behandler dette spørgsmål indgående og når til samme opfattelse som Aukrust, jfr. Ohlssons bog, s. 162:

»The insistence on treating realized interest as a type of factor remuneration is the reason why national income is often presented with interest as an income share. This procedure seems rather meaningless. Interest payments are contained in an income redistribution process based on the ownership of financial capital. It may be of interest to record the distribution of income before or after this redistribution, and to register net interest payments for each sector.«

Ledende nationalindkomststatistikere fra USA og England synes imidlertid utilbøjelige til at anerkende disse betragtninger, hvorefter renteindkomst ikke kan opfattes som en særlig faktoraflønning.

*

I appendiks til den teoretiske del af Aukrusts værk har han opstillet en aktio-matisk behandling af klassifikations- og vurderingsproblemerne. Aukrust kalder det selv et forsøg. Selv om værdien af et forsøg på begrebsklaring naturligvis er åbenbar, er det dog min følelse, at en del er ret selvfølgelig, jeg tænker især på overgangen fra enkeltstørrelser til summer af størrelser. Er hele teorien bag ved dette andet, end at man får et Σ -tegn foran størrelserne?

Til slut enkelte kritiske bemærkninger til de to arbejder:

Begge forfatters behandling af deflateringsproblemet skuffer en del ved ikke at føre meget videre end til det velkendte.

I Ohlssons arbejde er det synd, at et overordentlig interessant afsnit om »Methods of Calculation«, som bl. a. behandler vanskeligheden ved at placere

indkomstoverførsler i relation til den funktionelle fordeling af nationalindkomsten, er skrevet på en meget svært tilgængelig måde.

Behandlingen af input-output-teknikken er Ohlsson som helhed kommet meget let om ved. Hans skepsis over for input-output-tabellernes anvendelighed er dog værd at mærke sig.

Aukrust er i sine udtalelser mere kategorisk end Ohlsson og ægger derfor lettere til modsigelse. For blot at fremdrage eet eksempel skal det nævnes, at Aukrust efter en sammenligning af den ansatte indtægt korrigeret for enkelte åbenbare begrebsmæssige uoverensstemmelser med nationalindkomsten kommer til følgende konklusion:

»De to serier viser dog ikke å bevæge seg parallelt, men avvikene er ikke så store at de kan sies å avkrefte nasjonalregnskapstallene«.

Når hensyn tages til, at skattesnyderiet muligvis ændrer sig med konjunkturerne, bliver vel beviskraften derefter. Havde Aukrust omvendt sagt, at tallene synes at vise, at den ansatte indkomst synes at give et ganske godt mål for nationalindkomstens bevægelser, kunne jeg bedre have forstået det.

Disse kritiske bemærkninger er naturligvis kun småting mod, at her foreligger to meget værdifulde nordiske arbejder om nationalregnskab.

Kjeld Bjerke¹.

OM SPÅDOMME

1. Om man bortser fra æstetiske betragtninger, vil al stræben i økonomisk forskning i sidste ende sigte mod forudsigelser. I reglen er rammerne for økonomiske undersøgelser begrænsede, således at man højst når frem til betingede udsagn af formen: Hvis ..., så Den amerikanske terminologi synes at være, at tale om »projections« for disse betingede forudsigelser — modsat »forecasts«. Antallet af og karakteren af de ceteris paribus klausuler, som hæftes på »projections« vil være bestemmende for, dels om man forudsiger »rigtigt«, dels for værdien for handling på grundlag af den givne forudsigelse. Jo flere ceteris paribus klausuler man hæfter på analysen, jo større er chancen for at ramme rigtigt — og jo mindre vejledende bliver analysen for handling.

Nu behøver det næppe nogen udførlig dokumentation at påstå, at bestræbelsen på at nå frem til kvantitativt formulerede »love« ikke til dato har været kronet med stort held. Men det behøver næppe heller udførlig dokumentation at påstå, at konsekvensen heraf kun kan være forstærkede anstrengelser. Man kan tillige trøste sig med, at i det relativt korte spænd af tid, økonomisk teori har eksisteret som en intenst dyrket, selvstændig videnskab — på hvilken der ikke har været ofret de store summer —, er man dog (i begrænset omfang) nået frem til at kunne afgive domme om fremtiden, som er af praktisk interesse. Vi har f. ex. en vis viden — om end i vag og kvalitativ form — om sammenhængen mellem det offentlige finanspolitik og betalingsbalancens stilling. Og disse »love« tages der ind imellem rent faktisk hensyn til.

National Bureau of Economic Research har nu udsendt to arbejder om forudsigelsernes problemer. Det sidst udkomne, som her skal omtales først, handler

1. Kontorchef i Det statistiske Departement, lektor ved Handelshøjskolen i København.

om korttids-forudsigelser¹, mens det andet behandler forudsigelse på langt sigt². Begge samleværker bygger på undersøgelser gennemført for adskillige år siden, idet de to møder (Conference on Research in Income and Wealth) blev holdt i 1951.

På forhånd vil man vel vente, at der i det mindste i eet af disse arbejder vil være en mere generel, metodisk og terminologisk udredning af problemerne. En sådan undersøgelse savnes imidlertid så ganske. De herhenhørende spørgsmål berøres naturligvis gentagne gange. Men intetsteds tages tyren direkte ved hornene. Ganske særligt savner man en forklaring på og anvendelse af begrebet »autonome relationer«. Forinden en nærmere omtale af disse arbejder gives, skal der derfor i det følgende først gives et kortfattet referat af disse metodiske spørgsmål.

2. I princippet³ vil en forudsigelse i økonomien som i mange andre videnskaber — blive opbygget derved, at man på grundlag af sine iagttagelser opstiller en »lov«, som derefter anvendes ud over det givne iagttagelsesmateriale. Udtrykt i løs form betyder dette, at man (inspireret af det forelagte materiale) gennemfører en række ræsonnementer over de forskellige gruppers reaktioner under alternativt givne betingelser: Konsumet afhænger af indkomsten og prisforventninger; investeringen i fast kapital afhænger af likviditeten og afsætningsforventningerne; lagerdannelsen afhænger af prisændringer, etc. Under hensyntagen til de rent definitoriske sammenhænge (indkomsten + merimporten = konsum + investering, etc.) får man på denne måde opbygget en model. I denne model vil bl. a. indgå visse såkaldte exogene variable, dvs. størrelser, som er »udefra givet«: Konjunkturudviklingen (indkomstudviklingen) i udlandet, den lange rente, etc. (Det afhænger naturligvis ganske af modellens størrelse, om en bestemt variabel er betragtet som »udefra givet« eller ej). På grundlag af en sådan model er man da i stand til at gøre forudsigelse. Dette betyder, at man kan sige, at hvis konjunkturudviklingen i udlandet arter sig sådan og sådan, hvis omkostningsniveauet her i landet arter sig sådan og sådan, etc., da vil f. ex. importen her til landet blive sådan og sådan. Forudsigelsen består således i at sige noget om, hvorledes bestemte størrelser (endogene variable) vil ændres — eller rettere »sandsynligvis« vil ændre sig —, når visse størrelser (exogene variable) ændrer sig sådan og sådan. Forudsigelser gennemføres på denne måde daglig i administrationen og i forretningslivet.

En lang række metodiske problemer omkring opbygningen af sådanne modeller er i de sidste 25 år blevet taget op til indgående diskussion, især blandt økonometrikere. På dette metodiske område er de vigtigste resultater blevet

1. *Short-Term Economic Forecasting*, Studies in Income and Wealth, Vol. 17. By the Conference on Research in Income and Wealth. Princeton University Press, Princeton, 1955. \$ 7.50. 506 sider.

2. *Long-Range Economic Projection*, Studies in Income and Wealth, Vol. 16. By the Conference on Research in Income and Wealth. Princeton University Press, Princeton 1954. \$ 9.00. 476 sider.

3. Da der undertiden trækkes på smilebåndet af »princielle redegørelser«, er det måske ikke overflødigt at gøre opmærksom på, at sådanne er velbegrundede dels af fremstillingsmæssige (pædagogiske) grunde og dels under henvisning til, at ved at gøre sig det formelle og principielle helt klart, bliver det lettere at stille sine spørgsmål frugtbart, dvs. at arbejde (videnskabeligt set) hensigtsmæssigt.

givet i arbejder af Ragnar Frisch og Trygve Haavelmo, som i forbindelse med problemerne omkring forudsigelser har ydet helt centrale bidrag¹. Her skal udredningen af begrebet »autonome« relationer nærmere forklares.

Udgangspunktet for dette begreb er, eller kan siges at være, forudsigelser, som støtter sig på en (primitiv) iagttagelse af en samvariation, der gennem nogen tid kan have været til stede. Man finder, at en variabel, y_t , bevæger sig i et vist forhold til en anden variabel, x_t . Derefter gennemfører man sin forudsigelse, idet man enten kender x_t i fremtiden (en exogen variabel), eller idet man giver forudsigelsen i den hypotetiske form: Hvis x_t er sådan og sådan, da vil y_t blive så og så stor. (Man går måske et skridt videre og angiver den fremtidige værdi af y_t med visse »sikkerhedsgrænser«.)

Sådanne metoder for forudsigelser kendes i mange mere eller mindre enkle former. Et historisk berømt eksempel er Harvard-A-B-C-kurverne. Sammenligningen af disse indices, som i mellemkrigsperioden blev beregnet af Harvard University Committee on Economic Research, ændredes efterhånden en del. Men mod slutningen var A-kurven (spekulationskurven) et index opbygget på grundlag af ændringer i aktiekurserne; B-kurven beregnedes på grundlag af udlån i visse banker (udenfor New York), mens C-kurven byggede på rentesatser på korte lån. Et materiale fra før 1914 viste en meget høj korrelation mellem disse tre indices, idet B-kurven med et vis lag trofast fulgte bevægelser i A-kurven, mens C-kurven tilsvarende fulgte efter B-kurven. Systemet passede fint i en vis periode og brød derefter sammen, idet »modellens« relationer viste sig at være lidet »autonome«.

Dette er netop, hvad man på forhånd må vente og faktisk også ofte kommer ud for, at sådanne samvariationer holder en vis tid for derefter at bryde sammen. Forklaringen herpå må være, at den relation, man har fæstnet sin lid til, er afhængig af strukturen i visse andre dele af det økonomiske liv. Og så snart der sker ændringer i denne struktur, vil der da være overhængende fare for, at den iagttagne samvariation bryder sammen.

For nu at få dette ganske klart frem kan man — som en illustration — tænke sig, at det samfund, der iagttages, kan beskrives ved følgende (kun for pædagogiske formål konstruerede) model. Lad følgende symboler blive anvendt:

C = privat konsum

Y = faktorindkomst

P = transferinger (dvs. ydelse fra det offentlige uden modydelse fra borgerne)

T = indkomstskat

I = privat investering

G = det offentliges køb af varer og tjenester

D = underskud på det offentlige budget.

Lad disse symboler stå for ændringerne (målt f. ex. ved index) i de forskellige størrelser. Det antages, at

$$C = a (Y + P - T), \quad (1)$$

dvs. ændringer i forbruget er proportionale med ændringer i disponibel indkomst (idet $Y + P$ jo vil betegne personlig indkomst). Videre at

$$I = b C, \quad (2)$$

dvs. ændringer i investeringen er proportionale med ændringer i konsumet.

1. Jfr. *Stencilmemo* af 6. nov. 1948 fra Universitetets Socialøkonomiske Institut, Oslo.

Endvidere at

$$T = cY \quad (3)$$

dvs. der opkræves alene indkomstskat på faktorindkomst, og ændringer i dette skatteprovenu forudsættes proportionale med ændringer i faktorindkomsten. Pr. definition har man, at

$$D = G + P - T \quad (4)$$

og

$$Y = C + I + G \quad (5)$$

I denne lineære model med 5 uafhængige ligninger findes 7 variable — i.e.: C, Y, P, T, I, G. og D. Om man nu betragter offentlige transfereringer (P) og offentlig deficit (D) som exogene variable, dvs. fastlagt »udefra«, er modellen bestemt i den forstand, at værdierne af de endogene variable (C, Y, T, I, og G) kan beregnes.

For dette samfund vil man finde en ganske nøje samvariation mellem faktorindkomst på den ene side og transfereringer og deficit på den anden side. Sætter man f.ex. a (marginal konsumkvote ud af disponibel indkomst) = 0,8, b (investeringsstigningen ved en enheds ændring i konsum) = 0,01 og c (marginal skattekvote) = 0,2, finder man af (1)–(5):

$$Y = -1,25 P + 6,51 D \quad (6)$$

(Når koefficienten til P er negativ, er forklaringen åbenbart den, at en forøgelse af transfereringer med givet deficit (D) vil betyde en nedsættelse af offentlige køb af varer og tjenester (G)).

Tænker man sig nu, at man er uden kendskab til den numeriske værdi af a, b og c; men gennem en periode, hvor det offentliges deficit har været lig 0, har man iagttaget en samvariation mellem Y på den ene side og P på den anden side. Man har fundet, at (jfr. (6) for D = 0)

$$Y = -1,25 P \quad (7)$$

og under henvisning hertil forudsiger man nu de ændringer i Y, som følger af givne værdier af P.

Man fastslår eksempelvis, at hvis man øger P med een enhed, vil Y falde med 1,25 enheder. Imidlertid kan man forestille sig, at der vedtages en forøgelse af P med een enhed, men samtidig beslutter man sig til at finansiere denne stigning i transfereringer med et underskud på det offentliges budget på een enhed. Hvorledes går det nu? Ja, på grundlag af den observerede samvariation mellem Y og P forudsiger man et fald i faktorindkomsten på 1,25 enheder. Men faktisk vil — som det fremgår af (6) — faktorindkomsten i denne situation vokse med 5,26 enheder. Forudsigelsen er brudt fuldstændig sammen.

Som et andet eksempel kan man tænke sig, at man ved iagttagelse af tidsrækker har fundet frem til (6). Derefter forøger man nu P med een enhed, som finansieres med et underskud på een enhed. Man forudsiger da i henhold til (6) en stigning i Y på 5,26 enheder. Men samtidig kan man tænke sig, at der ændres på den marginale skattesats (c) som f. ex. fordobles. Forudsigelsen om en stigning på 5,26 enheder vil nu bryde sammen. Som man vil se (af (1)–(5) for c = 0,4) vil Y nu vokse med 7,0 enheder. Thi nu ville man (om man kendte (1)–(5)) finde

$$Y = -1,67 P + 8,68 D. \quad (8)$$

Efter nogen tids forløb ville man ved en korrelationsanalyse finde (3) og ville da forklare den fejlslagne forudsigelse ved at henvise til en ændring i samvariationen mellem Y på den ene side samt P og D på den anden side. Man ville henvise til en strukturændring i (6) — koefficienterne ændres fra $-1,25$ og $+6,51$ til $-1,67$ og $+8,68$.

I disse simple eksempler er det let at se, hvorledes man skal gardere sig mod sådanne fejlslagne forudsigelser. Man må åbenbart opbygge sin model, således som det er gjort i (1)—(5) og ikke lade sig nøje med modellen givet ved (7) eller (8). Om man blot slår sig til tåls med en for en vis periode konstateret samvariation mellem variable, da vil man stærkt forøge risikoen for, at forudsigelser bryder sammen.

Direkte samvariation mellem I (og analogt for de andre endogene variable) på den ene side og P og D på den anden side vil let kunne iagttages — og vil lige så let bryde sammen. Man siger, at (8) og tilsvarende relation for I, C etc. har en lavere grad af autonomi end (1)—(5), som er autonome relationer i den forstand, at givne ændringer i en parameter ikke vil »ødelægge systemet«, dvs. ikke vil hindre en succes ved forudsigelse.

Nu kan man henvise til, at ingen vil vente, at f. ex. (8) vil kunne bruges, om den marginale skattesats ændres. (8) forudsætter, at »ceteris er paribus«. Når dette autonomi-begreb her udpensles så stærkt, er det imidlertid, fordi netop spørgsmålet om, hvorvidt de økonomiske relationer, vi arbejder med, er »tilstrækkelig« autonome, slet og ret er *det* afgørende spørgsmål i relation til vore økonomiske teorier.

Af det banale eksempel givet ovenfor kan man straks drage visse generelle slutninger. Man vil således se, at (8) fremtræder ved løsning af (1) til (5). (8) er mindre autonom end (1) til (5), og dette er præcis, fordi (8) ikke er nogen »oprindelig« relation, men fremkommer ved løsning af den bagved liggende model. Sådanne relationer vil åbenbart i almindelighed besidde en lavere grad af autonomi og vil derfor være mindre velegnede ved forudsigelse.

Dette er vigtigt og har afgørende konsekvenser såvel for metodisk diskussion som for konkret arbejde. Som eksempel på den metodiske interesse, der knytter sig til dette, kan man tage den franske økonom Francois Simiand, som her i landet ikke mindst er blevet fremhævet af Svend Ranulf¹. Simiands metodiske standpunkt kan vel nogenlunde karakteriseres som en »naiv empirisme«. Et af hans hovedprincipper (*Le précepte de la revue sélective*) var, at når et fænomen skal forklares, da må det ske ved at opstille en fuldstændig liste over alt, der kan tænkes at øve indflydelse. Ved en korrelationsanalyse får man da udskilt et »Antal Faktorer, der alle udviser en ret høj Grad af den eftersøgte Konstellation. Disse udgør da tilsammen Aarsagerne til det undersøgte Fænomen, eller Betingelserne for dets Opstaaen.« (Ranulf, side 78—79). Det vil imidlertid umiddelbart fremgå af det foran anførte, at om man går frem på denne måde, vil man i reglen få relationer med en ringe grad af autonomi. Og heraf følger igen store muligheder for skuffelser, når man forsøger at skønne over fremtiden. — Ganske det samme kunne iøvrigt anføres i relation til den af Burns og Mitchell² anbefalede metode.

1. Jfr. *Socialvidenskabelig Metodelære*, København 1946, især kap. III.

2. *Measuring Business Cycles*, New York 1946, jfr. anmeldelse af Koopmans i *Review of Economic Statistics* 1947 og Hurwics i *Journal of the American Statistical Association*, 1947.

Som et andet eksempel kan nævnes de talrige primitive korrelationsanalyser, som består i at korrelere et eller andet fænomen, man vil forklare, (som f. ex. salget af whisky) med nationalindkomsten. Man har, ganske særlig i »vækst-perioder«, gode chancer for at finde meget høje korrelationer — en lang række variable vokser jævnsides med nationalindkomsten. Men sådanne relationer vil meget ofte være lidet autonome og vil som sådan ikke give nogen tilfredsstillende »forklaring«.

Som et tredje måske endnu mere karakteristisk eksempel kan man henvise til relationer, der helt eller delvis forklarer ændringer i en variabel ved tiden — »trendforklaringer«. Selve det forhold, at tiden går, vil i mange tilfælde ikke i sig selv øve indflydelse. Men »trendforklaringen« er en nødhjælp, som kan komme til at passe for en vis periode, fordi den »rigtige, forklarende variable« ændrer sig på en bestemt måde i den betragtede periode. Sådanne »trend-beskrivelser« vil imidlertid også ofte være lidet autonome.

Man kan generelt udtrykke forholdet ved at sige, at man må søge at afgøre, hvorvidt en forelagt samvariation er »oprindelig« eller blot er konfluent, dvs. er løsningen til en »bagved« liggende model. Det spørgsmål rejser sig da imidlertid straks, hvorledes man vil være i stand til at afgøre, om en forelagt relation besidder en høj grad af autonomi eller ej.

På dette spørgsmål må svaret i en vis forstand være mistrøstigt. Man kan ud fra gentagne, fejlslagne forudsigelser slutte, at relationerne i den model, man arbejder med er »for lidt« autonome. Og dernæst kan man søge at trænge længere »ned« i sine forklaringer — hvilket netop vil sige, at man søger relationer, der besidder en højere grad af autonomi. De således fundne relationer er måske for givne formål »tilstrækkelig« autonome. På den anden side er det også klart, at processen i praksis aldrig vil standse. Man kan stedse tænke sig, at relationerne i en given model betragtes som konfluente — frembragt af en endnu »større«, bagved liggende model.

Heraf følger, at man ved erfaringens hjælp kan fastslå, at et givet sæt af relationer er mere autonome end et andet. Det følger endvidere, at man ikke kan give generelle regler for, hvorledes man a priori kan afgøre en given relations grad af autonomi. At opbygge autonome relationer er — som Haavelmo har udtrykt det — hypotesedannelsens kunst. Al økonomisk teori kan således opfattes som bestræbelser på at nå frem til relationer, der besidder en højere og højere grad af autonomi, dvs. relationer, der ikke »ødelægges« ved ændringer et eller andet sted i systemets struktur.

Som nævnt behandles disse problemer overhovedet ikke i explicit form i de to her omtalte værker. Dette føles som en udtalt mangel.

Bogen om kortløbs-forudsigelse er redigeret af Lawrence R. Klein, som i sin indledning definerer det korte løb til at gå op til 2 år. Arbejdet er iøvrigt et samleværk med 7 artikler samt en række kommentarer til disse artikler af en snes forskellige amerikanske økonomer. De enkelte bidrag skal i det følgende omtales nærmere.

W. Lewis Bassie's oversigtsartikel, med den lovende titel: »Recent Developments in Short-Term Forecasting« skuffer, muligvis fordi man venter noget andet. Hvad man ville have haft glæde af, ville have været en systematisk oversigt over og diskussion af det tilgængelige statistiske materiale¹. Hvad man får,

1. Som eksempel på, hvor godt noget sådant kan gøres, må der henvises til »Short-Term Business Indicators in Western Europe«, *Economic Bulletin for Europe*, Vol. 7, No. 3, Nov. 1955.

er en gennemgang af forskellig teknik og — tilmed uden klagende eksempler — nogle ind imellem tvivlsomme kommentarer hertil. Der sluttet med en kærlighedserklæring til nationalregnskabet samt følgende leveregel (p. 41): »If there is any generalization that fits all cases, it is that the forecaster must apply himself in each case without preconceptions, to deal with the problem at hand in the manner best calculated to produce a practical solution.« Kraftig modsigelse fristes man jo ikke til!

Der er mere at hente i den følgende artikel af Friend & Bronfenbrenner (»Plant and Equipment Programs and Their Realization«). Her behandles udførligt de i U.S.A. (af Department of Commerce og Securities and Exchange Commission) gennem de sidste 10 år gennemførte kvartals- og årsoversigter over virksomheders forventede og faktiske investeringer. Afvigelse mellem forventede og faktiske investeringer undersøges nøje, og sammenligning gives med alternative forudsigelsesmetoder — idet man dog kunne ønske disse alternativer udvidet noget. Herunder undersøges fordelingen af afvigelse mellem faktisk og forventet investering. Diskussionen af dette arbejde — med deltagelse af E. M. Hoover og George Katona — er værdifuld.

Bogens største bidrag (146 sider) gives af O. S. Firestone, som har skrevet om de canadiske erfaringer med undersøgelser af investeringsplaner. De sammenlignes herunder med de tilsvarende amerikanske undersøgelser, og der gives overordentlig detaljerede (bl.a. også regionale) sammenligninger mellem *ex ante* og *ex post*.

Disse to arbejder følges af en 100 sider lang afhandling af Modigliani & Sauerlender, som — med assistance af Benard J. Marks — åbner døren på klem til den bog om forventninger og konjunkturbevægelser, som forfatterne har undervejs. Denne artikel (»Economic Expectations and Plans of Firms in Relations to Short-Term Forecasting«) indeholder samleværkets vægtigste bidrag til økonomisk teori. Det sker i afsnit D, hvor forbindelsen mellem produktions- og lagerændringer på den ene side samt salgsforventninger på den anden side undersøges. Problemstillingen er her: Hvis man kender forventningen om salget, hvorledes kan man da gå »bagud« og drage slutninger om produktion og lager. Flere modeller for denne forbindelse udvikles med en prøvning af modellerne på cementindustrien. Afhandlingens udgangspunkt er forskellige konkrete undersøgelser over afsætningsforventninger (på kort sigt, dvs. her defineret som 3 til 6 måneder). Sådanne undersøgelser gennemføres af Association of American Railroads (kvartalsvis), *Fortune* (halvårligt) samt Dun & Bradstreet (nogenlunde hvert kvartal). Tillige benyttes i mindre omfang det af Department of Commerce udarbejdede (ovenfor omtalte) materiale over investeringsplaner¹.

Værdien af sådanne undersøgelser over virksomhedernes planer bliver — efter en gennemgang af materialet — nøje gennemdrøftet og analyseret, idet forf.'s optimistiske konklusion bliver (p. 350): »Our results, so far, are encouraging even though they are based on data that are not the kind we ourselves would have collected for the purpose.«

Det ovenfor omtalte materiale over »transportbehovet«, som Association of American Railroads har indsamlet og bearbejdet lige siden 1927, behandles i en lille artikel af Hultgren. Forf.'s hovedtese er, at om man gennemfører sine

1. Der findes iøvrigt i U.S.A. også andet lignende materiale, som ikke udnyttes i Modigliani & Sauerlender's arbejde; jfr. Charles F. Roos, »Survey of Economic Forecasting Techniques«, *Econometrica*, Vol. 23, No. 4, Okt. 1955.

forudsigelser ved alene at tage hensyn til sæsonvariationer, vil man nå et bedre resultat, end om man støtter sig på the Railroad Shipper's Forecast: »Unless or until it becomes possible to forecast cycles in production, it might be better, in quarter to quarter forecasts, to disregard the cyclical aspect of the problem and concentrate on the seasonal influences, which are usually more powerful in the short run, at least in their effect on total traffic.« (p. 378). Dette (man må vel sige beskedne) standpunkt synes bekræftet af tallene¹. Men man fristes til at spørge, om man da kan slå sig til tåls med så primitive sæsonkorrektioner, som forf. anvender: sammenligning af et kvartal med tilsvarende kvartal foregående år. Det er vel næppe tilstrækkeligt som modargument at anføre (således som det undertiden gøres), at når man alligevel ikke vil korrigere for mere end sæsonen, så bliver forudsigelserne alligevel meget grove, hvorfor man lige så godt kan nøjes med en grov sæsonkorrektur. Bliver det da ikke relevant at henvise til, at systematiske skævheder på et tal er det under alle omstændigheder værd at søge fjernet? På den anden side rejser dette da straks spørgsmålet, om man ved sådanne bestræbelser kan slippe udenom at betragte konjunkturbevægelserne. Det er jo velkendt, at på en række områder er sæsonbevægelsernes styrke afhængig af konjunkturernes fase.

Gennemgangen af forudsigelser om virksomhedernes adfærd suppleres på smukkeste vis i bogens sidste to artikler, som behandler forudsigelse om konsumenternes adfærd. Her behandles de undersøgelser (»Surveys of Consumer Finances«), som med støtte af Federal Reserve System årligt gennemføres af the Survey Research Center ved University of Michigan. Lansing & Withey undersøger dels resultaterne af stikprøver, hvor hvert udvalg er nyt (uafhængige udvalg), og dels hvor de samme spørges flere gange (identiske respondenter). Irving Schweiger sammenligner forudsigelser med ex post data. Det må bemærkes, at tiden på dette område har svækket artiklernes værdi, idet der i 1954 udsendtes en større samlet redegørelse² for disse undersøgelser.

Det skal endelig bemærkes, at når der i denne bog ikke — som man måske ville have ventet — er givet et systematisk overblik over de så berømte fejltagelser ved forudsigelse over den første efterkrigsperiode, så er forklaringen, at dette emne allerede er behandlet forholdsvis udførligt i en tidligere publikation fra National Bureau of Economic Research³.

4. Richard Ruggles har redigeret den samling af arbejder om lang-tids forudsigelser, som ved 12 artikler på så udmærket måde supplerer det ovenfor omtalte bind. (At denne bog som den foran omtalte har et stikordsregister er en lykkelig selvfølge).

Kuznets artikel (»Concepts and Assumptions in Long-Term Projections of National Product«) har indledningens karakter. Han giver en oversigtsmæssig behandling af vanskeligheder, som knytter sig til lang-tids-forudsigelse om nationalregnskabet's afgørende poster. Kuznets fremhæver bl. a., at »the very technique by which national product projections are derived and tested requires

1. For en mere detaljeret undersøgelse af dette materiale kan der iøvrigt henvises til Robert Ferber, *The Railroad Shippers' Forecasts*, Urbana 1953.

2. Lawrence R. Klein (ed.), *Contributions of Survey Methods to Economics*, New York 1954. Der er i denne bog givet en bibliografi over arbejder fra Survey Research Center.

3. Se *Studies in Income and Wealth*, Vol. 11, hvor Michael Sapir (»Review of Economic Forecasts for the Transition Period«) gennemgår de vigtigste efterkrigsforudsigelser.

that as many components be distinguished as there are sectors in the economy characterized by different behavior patterns.» (p. 23). Rent bortset fra at ordet »different« vel her må tages cum grano salis, er dette arbejdsprincip vigtigt, ikke mindst fordi man — som Kuznets videre fremhæver — snarere rammer rigtigt for totaler end for de enkelte dele. Kuznets siger udtrykkelig, at han ikke er i stand til at give nogen forklaring herpå, men det er vist et spørgsmål, om han ikke selv udelukker dette ved (i fodnoten side 25) at afvise en henvisning til udligning ved »tilfældige« afvigelser. Man rammer lidt ved siden af her og lidt der — og resultatet bliver, at totalerne bliver ganske fornuftige. Er det ikke hele forklaringen? — Bortset fra de sidste 1½ sider, som synes tvivlsomme, giver Kuznets' bidrag iøvrigt ikke anledning til kommentarer. Den vanskelighed, som ligger i at skulle skrive generelt og indledningsvis om disse ting, har ikke her medført et intetsigende afsnit.

De to følgende afsnit (af Harold Wool og John W. Kendrick) dækker vel emnerne — henholdsvis arbejdskraften og produktiviteten —, men uden at give noget spændende. James P. Cavin og Rex F. Daly gennemgår derefter landbruget. Særlig Daly's arbejde, hvor der under hensyntagen til pris- og indkomstelasticiteter søges givet et konkret, detaljeret billede for 1970, er interessant. Undersøgelsen gennemføres med alternativerne fuld beskæftigelse og arbejdsløshed (defineret noget løsagtigt som »not as severe as the depression of the 1930's«). For mejeriprodukter regnes der (i begge tilfælde) med godt 6 gange så stor import (!) i 1970 som i 1949 (jfr. p. 185).

Harold J. Bennett's artikel om de enkelte erhverv er en sammenligning mellem input-output forudsigelser og andre metoder. En af de alternative metoder er simpel korrelation med bruttonationalindkomsten. Bemærkninger analoge til de ovenfor givne om autonome relationer savnes stærkt. Og i det hele er artiklen noget løs, jfr. følgende (p. 192): »To employ the input-output matrix... demand estimates reflecting income elasticity were made according to universal estimating practice — regression analysis, budget studies, arbitrary assumptions about the government budget, etc.«.

Den følgende artikel (af Boschan) er et forsøg på at bestemme — og herfra forudsige — efterspørgslen efter stål. Også her savner man i det mindste en udtrykkelig fremhævelse af autonome relationer. Den givne løsning synes ikke god, selv om den af praktiske grunde kan være den eneste mulige i den givne situation.

William Fellner giver et stort, teoretisk præget bidrag (56 sider) om vækstrater og kapitalkoefficienter. Af en eller anden grund synes det meget svært at finde den røde tråd i dette afsnit. Om anmelderen har forstået ret, så er der rent teoretiske afsnit (om vækstrater) ikke stort andet end en kommenteret udgave af Harrod-Domar. Der synes mere at hente i de afsnit, hvor »modellen« (en fuldstændig model i sædvanlig betydning er der ikke tale om) illustreres med amerikanske tal (Kuznets' tal fra 1869 og frem).

Mary W. Smelker har skrevet om »Problems of Estimating Spending and Saving«. Dette afsnit har en meget stor begrænsning derved, at stort set alene dele af den personlige opsparing omtales. Da den personlige nettoopsparing f. ex. her i landet kun udgør omkring halvdelen af den samlede nettoopsparing, og da tilmed en — formentlig betydelig — del af denne opsparing finder sted i (enkeltmands-)virksomheder ganske på linje med A/S-opsparing, vil det være åbentbart, at de gængse (herunder de i det her omtalte bidrag givne) betragtninger over forbrugsfunktionen kun har relevans for en mindre del af den samlede

opsparing. Med denne væsentlige begrænsning kan man imidlertid på det varmeste anbefale Smelker's artikel, som giver en meget klar og afbalanceret diskussion af de for den betragtede opsparing relevante faktorer. Der går ikke videre end til en kvalitativ beskrivelse, men i denne form synes der givet det bedst tænkelige udgangspunkt for en kvantitativt orienteret beskrivelse.

I indledningen til artiklen stilles problemet: Ud fra det historiske materiale at forudsige opsparingen fremover under forudsætning af, at »fuld beskæftigelse« vil blive opretholdt. Derefter fremstilles Modigliani-Dusenberry modellen: Ved at forudsætte, at opsparingen afhænger af indkomstmotagerens relative plads i indkomstfordelingen (og ikke af indkomstens absolutte niveau)¹, får man de tilsyneladende modstridende data — husholdningsregnskaber o. l. viser relativt voksende opsparing med voksende indkomst, mens tidsrækker på trods af stærke stigninger i samlet realindkomst ikke viser stigning i den summariske opsparringskvote — til at trække på samme hammel. Derefter går forf. over til punkt for punkt at gennemgå virkningen af ændringer i: 1) indkomstfordelingen, 2) befolkningens aldersfordeling, 3) indkomsternes niveau, 4) befolkningens geografiske fordeling (by—land), 5) prisniveauet, 6) formuerne og 7) beholdningen af varige goder. Med de givne rammer kan der naturligvis ikke gives en udtømmende diskussion. Men kun behandlingen af 5) kan betegnes som helt utilfredsstillende. Man kan måske påstå, at forf. alt i alt ikke bringer meget nyt. Men hvad der bringes er i hvert fald godt!

Et bidrag af Arthur Smithies (»Long-Run Projections and Government Revenue and Expenditure Policies«) er meget kort. Der rejses den (sædvanlige og berettigede, men ikke altid frugtbar) tvivl om sikkerheden ved beregning af inflatorisk og deflatorisk »gap«. Det fremhæves, at vi ved meget lidt om, hvordan skattestrukturen påvirker økonomisk vækst. Men det er vel tvivlsomt, om dette også berettiger til at mene, at »Existence of that uncertainty should lead to a relatively conservative attitude towards increase progressivity of the individual income tax.« (p. 369). I det hele synes der — som også nævnt af Copeland i det efterfølgende diskussionsindlæg — at have sneget sig en del rent politiske præmisser ind i dette afsnit.

Polak's bidrag om den internationale sektor ligger meget tæt op ad hans bog herom², og det fører for vidt at gå ind på hans (primitive) model. Det synes i hvert fald for undertegnede, som om svagheden i dette forsøg på at give en kvantitativ beskrivelse af udenrigshandelen er, at modellen ikke fremtræder som en integrerende del af en »fuldstændig« model, hvor de øvrige væsentlige poster i nationalregnskabet forklares.

Walter Isard og Guy Freutel har fat i et spændende tema, når de i bogens afsluttende bidrag (»Regional and National Product Projections and Their Interrelations«) behandler forbindelsen mellem de enkelte regioner. I denne sammenhæng er det naturligvis med særligt henblik på forudsigelse (dvs. »projections«, jfr. indledningen) af regional og national produktion; men her som i de øvrige afsnit indebærer denne problemstilling en fremstilling af relevante modeller til beskrivelse af det betragtede område af det økonomiske liv. Man bliver

1. Smelker gør med rette opmærksom på, at denne del af modellen allerede blev fremstillet af Dorothy S. Brady og Rose Friedman i »Savings and the Income distributions«, *Studies in Income and Wealth*, Vol. 10, New York 1947.

2. *An International Economic System*, Chicago 1953.

isøvrigt slået af analogien i problemstillingen her og i Polak's afhandling, hvorfor man kunne ønske sig at få gjort et konkret forsøg på at anvende regionaløkonomiens redskaber og resultater på den internationale handel, og omvendt at man konkret anvendte redskaber og metoder fra den internationale handels teori på regionaløkonomien. Ud over lærebogsstadiet er dette mig bekendt kun ganske enkelte gange forsøgt¹. Forf. gennemgår isøvrigt i dette bidrag dels mere almindelige vækstmodeller for regioner, dels den regionale input-output analyse².

5. Læsningen af de her omtalte to samleværker efterlader ikke nogen berettiget tvivl om, at der er en lang vej at gå, før man — med Kleins ord (fra forordet til *Short-Term Economic Forecasting*) — har nået »transforming the fine art of forecasting into a science«. Men disse arbejder er dog med til at bane vejen.

Der skal til slut mindes om, at situationen er kompliceret derved, at forudsigelsernes rigtighed langt fra altid kan kontrolleres ved at sammenligne det faktiske forløb med det forudsagte. Grunden hertil kan være, at man har gjort sin forudsigelse under antagelse af et bestemt forløb af exogene variable. At dette forløb da bliver anderledes, kan man i reglen næppe lægge økonomien til last. Har man således forudsagt en bestemt udvikling af importen i den kommende tid, da kan dette slå galt, hvis f. ex. vejrliget viser sig at blive unormalt dårligt og høsten følgelig meget lille. En fornuftig forudsigelse vil vel her regne med et vist »sandsynligt« vejrlig (måske med visse grænser som fører til, at forudsigelsen gives i form af et interval). Det kan ikke lægges vor videnskab til last, om den faktiske udvikling på grund af abnorme omstændigheder bliver en anden. Dette gælder isøvrigt også, hvis de »abnorme omstændigheder« i og for sig ikke er unormale, men blot ikke er taget med i forudsigelsen. Denne gives jo, som indledningsvis nævnt, under visse ceteris paribus klausuler, således som isøvrigt så mange andre videnskaber: »Patienten vil kunne udskrives om 2 uger, hvis der ikke støder andet til«!

I forlængelse heraf må det fremhæves, at ceteris paribus klausulen kan brydes netop på grund af forudsigelsen: På grund af ændret finanspolitik bliver importunderskuddet ikke som forudsagt; den ændrede finanspolitik kan — og vil ofte — netop være en konsekvens af forudsigelsen. Det er således i denne forbindelse blevet fremhævet (her i landet bl. a. af Erik Ib Schmidt), at sammenligninger mellem »forudsigelse« i nationalbudgetter og det faktiske forløb præcis af denne grund kan være uden mening³.

P. Nørregaard Rasmussen⁴.

1. Jfr. anmelderens *Inter-Sectoral Relations*, kap. 2, bl. a. med henvisning til Seymour E. Harris, *The Economics of New England*, Cambridge (Mass.) 1952.

2. Jfr. herom *Nationalekonomisk Tidsskrift*, 1954, pp 221 ff.

3. Dette forhold er ikke fremhævet tilstrækkeligt stærkt i »National Budgets in Western Europe«, *Economic Bulletin for Europe*, Vol. 5, No. 2, July 1953 (se f. ex. side 66), og det er helt forsvundet hos H. Theil. »Who Forecasts Best«, *International Economic Papers*, No. 5. Theil's artikel er af metodisk interesse. Men når der f. ex. drages sammenligninger mellem disse forudsigelsers »rigtighed« i forskellige lande (jfr. tabel 2 i Theil's artikel), så er det, man sammenligner, snarere forskellige principper for nationalbudgettering i de forskellige lande.

4. Dr. polit., professor ved Københavns Universitet.

PRISOPGAVER

Nationaløkonomisk Forenings og Socialøkonomisk Samfunds mindre prisopgaver.

I Nationaløkonomisk Tidsskrift årgang 1955, s. 273 stillede Nationaløkonomisk Forening og Socialøkonomisk Samfund 3 mindre prisopgaver. Der er under mærket »K. G.« indkommet en besvarelse af opgave nr. 3, hvis tekst lød således, »En kritisk analyse af begrebet kapitalens grænseeffektivitet«.

Besvarelsen fylder 17 maskinskrevne sider og falder i 3 dele.

Indledningsvis gives der et analyserende og sammenlignende referat af de tolkninger, Keynes, Wicksell, Lange, Alvin Hansen, Schneider og Haavelmoe har anlagt på begrebet. Herunder fremhæves mangler og fortrin ved hver af disse tolkninger, og der peges på sammenhængen mellem den enkelte forfatters opfattelse af kapitalens grænseeffektivitet og dele af forfatterens øvrige analyser.

I andet afsnit gennemgås — til dels noget opremsende — de faktorer, der påvirker grænseeffektivitetskurvens form og beliggenhed.

Tredie afsnit er viet et forsøg på anvendelse af grænseeffektivitetsanalysen. Da analysen anlægges på et lukket samfund med fuld beskæftigelse, men uden inflationstendenser, fordi staten til enhver tid afbalancerer forbrug og investering, bliver forfatterens efterprøvning af analyseapparatets anvendelighed af begrænset værdi.

Til trods for denne svaghed og den sine steder noget mangelfulde fremstillingsform har bedømmelsesudvalget, der består af tidsskriftets redaktionsudvalg og redaktør, ment, at navnlig de to første afsnit giver en så forsvarlig løsning af den stillede opgave, at forfatteren bør tildeles den udsatte belønning på 500 kr.

Ved navnekuvertens åbning viste det sig, at forfatteren er sekretær i Skatte-departementet, cand. polit. *Niels Nørregaard*.

Besvarelsen vil senere blive offentliggjort i tidsskriftet.

LITTERATUROVERSIGT

Nationaløkonomisk Tidsskrift vil for fremtiden bringe oversigter over den nyeste nationaløkonomiske litteratur. Disse fortegnelser vil bygge på, hvad der anskaffes af biblioteker her i landet, og på de oplysninger, der bringes i økonomiske tidsskrifter og forlagspublikationer. Det er ikke muligt at gøre listerne komplette, men på den anden side vil udvalget være meget fyldigt.

For hvert skrift oplyses forfatter, titel, udgivelsessted og -år, sideantal (heri ikke medregnet separat-paginerede forord o. l.), og så vidt muligt pris. Endvidere angives, på hvilket bibliotek skriftet ved listens offentliggørelse befinder sig, idet manglende biblioteksangivelse således ikke forhindrer, at bogen senere findes på et bibliotek her i landet.

I denne første liste bringes et meget omfattende udvalg af den litteratur, der er udgivet i løbet af hele året 1956, hvorfor oversigten er mere omfangsrig, end de kommende vil blive. Det er hensigten at indskrænke listernes sideantal så meget, at det er muligt at løbe dem forholdsvis nemt igennem, således at en systematisk opdeling af skrifterne kan undgås. I den første liste omfatter bibliotekssignaturerne Det kgl. bibliotek (KB), Handelshøjskolens bibliotek (HB), Universitetets økonomiske laboratorium (Ø) og Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv (Ar), men i de kommende lister vil der ske en udvidelse af biblioteksantallet.

Litteraturoversigterne udarbejdes af bibliotekar ved Det kgl. bibliotek, cand. polit. *Knud Erik Svendsen*.

- Abramowitz, M.**, The growth of public employment in Great Britain. Princeton 1956. 125s. § 2,75.
- Albery, M. & C. F. Fletcher-Cooke**, Monopolies and restrictive trade practices. London 1956. 185s. HB.
- Alexandersson, G.**, The industrial structure of American cities. A geographic study of urban economy in the United States. Stockholm 1956. 133s. Skr. 30. KB.
- Allen, R. G. D.**, Mathematical economics. London 1956. 768s. 63/—, KB-HB-Ø.
- American Economic Association**, Readings in fiscal policy. Edited by A. Smithies & J. K. Butters. London 1956. 596s. 30/—, Ø.
- Arndt, E.**, Theoretische Grundlagen der Lohnpolitik. Tübingen 1956. 300s. DM 24.
- Atkinson, T. R.**, The pattern of financial ownership: Wisconsin individuals, 1949. Princeton 1956. 176s. § 3,75. 1956. 7s.
- U.S. Department of Labor, **Automatic technology and its implications: A selected annotated bibliography**. Washington D.C. 1956. 78s. 45 c.
- Department of scientific and industrial research, **Automation**. A report on the technical trends and their impact on management and labour. London 1956. 106s. 6/—, HB.
- Bøger og tidsskriftartikler om **automatisering**. Bibliografi udgivet af Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv. København 1956. 7s. Ar.
- Barker, G. R.**, Some problems of incentives and labour productivity in Soviet industry. A contribution to the study of the planning of labour in the USSR. Oxford 1956. 129s. 14/—, KB-Ø.
- Barna, T.**, (Ed.), The structural interdependence of the economy. New York 1956. 429s. § 7,50.
- Beckman, M., C. B. McGuire & C. B. Winsten**, Studies in the economics of transportation. London 1956. 232s. 32/—, Ø.
- Beer, S. H.**, Treasury control. The co-ordination of financial and economic policy in Great Britain. London 1956. 138s. 15/—.
- Behrens, F. & A. Benary**, Zur ökonomischen Theorie und ökonomischen Politik in der Übergangsperiode. Berlin 1956. 108s. DM 4.
- Bell, P. W.**, The Sterling Area in the postwar world. Internal mechanism and cohesion 1946—1952. Oxford 1956. 478s. 42/—, KB-HB.
- Bellerby, J. R. (a.o.)**, Agriculture and industry: Relative income. London 1956. 369s. 30/—.
- Belshaw, H.**, Population growth and levels of consumption. With special reference to countries in Asia. London 1956. 223s. 25/—, KB.
- Bibliography on industrialization in underdeveloped countries**. United Nations Headquarters Library. Bibliographical Series No. 6. New York 1956. 216s. § 2. KB.
- Bidwell, P. W.**, What the tariff means to American industries. New York 1956. 304s. § 5.
- Blet, B.**, Théories contemporaines du profit. Essai de micro et macro-analyses. Paris 1956. 302s. 1500 frs.
- Biggs, R. M.**, National-income analysis and forecasting. New York 1956. 610s. § 5,95.
- Blodgett, R. H. & D. L. Kemmerer**, Comparative economic development. New York 1956. 557s. § 6. KB.
- Bodt, J. P. de**, La formation des prix. Analyse des rapports entre la théorie économique et la politique industrielle. Bruxelles 1956. 219s. KB.
- Bos, H. C.**, A discussion on methods of monetary analysis and norms for monetary policy. Schiedam 1956. 52s. HB.
- Brandt, K.**, Struktur der Wirtschaftsdynamik. Frankfurt a.M. 1956. 198s. DM 14,20.
- Brehmer, E.**, Struktur und Funktionsweise des Geldmarkts der Deutschen Bundesrepublik seit 1948. Tübingen 1956. 124s. DM 6,25.
- Buquet, L.**, L'optimum de population. Paris 1956. 308s. 1000 frs. KB.
- Burkhead, J.**, Government budgeting. New York 1956. 498s. § 7,50.
- Butlin, N. G.**, Private capital formation in Australia, estimates 1861—1900. Canberra 1956. 166s. 25/—.
- Central Statistical Office**, National income

- statistics: Sources and methods. London 1956. 387s. 25/—. KB.
- Charlesworth, H. K.**, The economics of repressed inflation. London 1956. 126s. 13/6. KB-Ø.
- Chombart de Lauwe, P.-H.**, La vie quotidienne des familles ouvrières. Gentilly 1956. 307s. 1000 frs. KB.
- Cirvante, V. R.**, The Indian capital market. Bombay 1956. 238s. 17/6.
- Clark, M. G.**, The economics of Soviet steel. Cambridge, Mass. 1956. 416s. 60/—. KB.
- Cochrane, W. W. & C. S. Bell**, The economics of consumption. New York 1956. 481s. \$ 6,50. HB.
- Colm, G.**, (Ed.), The employment act—past and future. A tenth anniversary symposium. Washington 1956. 203s. \$ 2,75.
- Creamer, D.**, Personal income during business cycle. Princeton 1956. 166s. \$ 4. KB-Ø.
- Croome, H.**, Introduction to money. London 1956. 209s. 10/6.
- Crosland, C. A. R.**, The future of socialism. London 1956. 540s. 42/—. KB-Ar.
- Dahlberg, A. O.**, National income visualized. A graphic portrayal of how economic activity is measured. New York 1956. 117s. \$ 3,50. KB.
- Devons, E.**, An introduction to British economic statistics. London 1956. 255s. 22/6. HB.
- Dewar, M.**, Labour policy in the USSR, 1917—28. London 1956. 286s. 45/—.
- Diab, M. A.**, The United States capital position and the structure of its foreign trade. Amsterdam 1956. 67s. FL 10. (Contributions to economic analysis 11). KB-HB.
- Economic problems of underdeveloped areas.** A listing of recent studies. Washington, Department of State 1956. 59s.
- 25 Economic essays in honour of Erik Lin-dahl.** 21. november 1956. Stockholm 1956. 412s. Skr 20. KB.
- Edwards, C. D.**, Big business and the policy of competition. Cleveland 1956. 180s. \$ 3,50.
- Ehrlicher, W.**, Geldkapitalbildung und Real-kapitalbildung. Tübingen 1956. 296s. DM 27.
- Einzlg, P.**, The economic consequences of automation. London 1956. 226s. 21/—. HB.
- Eisermann, G.**, Die Grundlagen des Historismus in der deutschen Nationalökonomie. Stuttgart 1956. 249s. DM 28.
- Elsner, R.**, Determinants of capital expenditure. An interview study. Urbana, Ill. 1956. 100s. \$ 1,50. HB.
- Fay, C. R.**, Adam Smith and the Scotland of his day. Cambridge 1956. 25/—. KB.
- Fellner, W.**, Trends and cycles in economic activity. An introduction to problems of economic growth. London 1956. 411s. \$ 5. KB.
- Forstmann, A.**, Allgemeine Geldtheorie (Bd. 1) Berlin 1954. DM 56. Monetäre Ökonomie (Bd. 2). Berlin 1955. DM 72.
- Forstmann, A.**, Die Grundlagen der Aussenwirtschaftstheorie. Berlin 1956. 418s. DM 32. KB.
- Fossati, E.**, Essays in dynamics and econometrics. Chapel Hill, North Carolina 1956. 36s.
- Fricke, W.**, Kollektivmonopole. Die Rolle der Kartelle in der Volkswirtschaft. Heidelberg 1956. 214s. (Veröffentlichungen des Forschungsinstitutes für Wirtschaftspolitik an der Universität Mainz. Bd. 6) DM 18. KB-HB.
- Friedman, M.**, (Ed.), Studies in the quantity theory of money. Chicago 1956. 265s. \$ 5. KB.
- Fusfeld, D. R.**, The economic thought of Franklin D. Roosevelt and the origins of the New Deal. Columbia 1956. 346s. 40/—.
- Gardner, R. N.**, Sterling-dollar diplomacy. Anglo-American collaboration in the reconstruction of multilateral trade. Oxford 1956. 424. \$ 6,75. KB-HB.
- Ghosh, A.**, New horizons in planning. Calcutta 1956. 141s. 10/6.
- Goldschmidt, D.**, Stahl und Staat. Eine wirtschaftssoziologische Untersuchung zum Britischen Nationalisierungsexperiment. Stuttgart 1956. 290s. DM 27,80. HB.
- Goldsmith, R.**, A study of saving in the United States. Vol. 1—3. Princeton 1955

- 56. 170s.+656s.+496s. Vol. 1—2: £ 12.
vol. 3: 64/—. KB.
- Grebler, L., D. M. Blank & L. Winnick**, Capital formation in residential real estate: Trends and prospects. Princeton 1956. 519s. § 10. Ø.
- Greenhut, M. L.**, Plant location in theory and practice: The economics of space. Chapel Hill, North Carolina 1956. 338s. § 7,50.
- Guéron, J., J. A. Lane, I. R. Maxwell & J. R. Menke**, The economics of nuclear power. London 1956. 532s. £ 6.
- Gårdlund, T., Knut Wicksell**. Stockholm 1956. 412s. Skr 34. KB.
- Halm, G. N.**, Economics of money and banking. Homewood, Ill. 1956. 577s. § 7,20.
- Hamberg, D.**, Economic growth and instability. A study in the problem of capital accumulation, employment, and the business cycle. New York 1956. 340s. § 5. KB-Ø.
- Hertzler, J. O.**, The crisis in world population. Lincoln 1956. 279s. § 5.
- Hession, C. H., S. M. Miller & C. Stoddart**, The dynamics of the American economy. New York 1956. 516s. § 5,75.
- Hickman, C. & M. H. Kuhn**, Individuals, groups, and economic behavior. New York 1956. 266s. § 4,75. KB.
- Hicks, J. R.**, A revision of demand theory. Oxford 1956. 196s. 18/—. KB-HB-Ø.
- Hopmann, E.**, Die Periodenanalyse als Theorie der volkswirtschaftlichen Dynamik. Berlin 1956. 225s. DM 16.
- Jacoby, N. H.**, Can prosperity be sustained? New York 1956. 152s. § 2,25.
- Jeanneney, J.-M.**, Forces et faiblesses de l'économie française 1945—56. Paris 1956. 339s. 1500 frs.
- Imbert, G.**, Des mouvements de longue durée Kondratieff. Vol. I, II & III. Aix-en-Provence 1956. 735s. 3500 frs.
- International Labour Office**, International comparisons of real wages. Genève 1956. 89s. Ar.
- Jones, P. d'A.**, An economic history of the United States since 1783. London 1956. 280s. 21/—. Ø.
- Isard, W.**, Location and space-economy. New York 1956. 350s. § 8,75. KB.
- Katona, G. & E. Mueller**, Consumer expectations, 1953—56. Ann Arbor: University of Michigan 1956. 143s. § 3,50.
- Keynesian economics**. A symposium ed. by V. B. Singh. Delhi 1956. 233s.
- Kindleberger, C. P.**, The terms of trade. A European case study. With the assistance of Herman G. van der Tak and Jaroslav Vanek. New York 1956. 382s. § 9. KB-HB-Ø.
- Knight, F. H.**, On the history and method of economics. Selected essays. Chicago 1956. 308s. § 6.
- Kohlmeier, G.**, Das Geldsystem der deutschen demokratischen Republik. Berlin 1956. 183s. DM 3,50.
- Kraus, O.**, Theorie der zwischenstaatlichen Wirtschaftsbeziehungen. Berlin 1956. 308s. DM 22,50.
- Kraus, W.**, Wirtschaftswachstum und Gleichgewicht. Frankfurt a.M. 1955. 297s. DM 19,60. KB.
- Kurihara, K. K.**, Introduction to Keynesian dynamics. London 1956. 222s. 21/—. KB-Ø.
- Lachmann, L. M.**, Capital and its structure. London 1956. 130s. 15/—. KB-Ø.
- Lehnich, O.**, Die Wettbewerbsbeschränkung. Eine Grundlegung. Köln 1956. 692s. DM 39,85. HB.
- Lichfield, N.**, Economics of planned development. London 1956. 460s. 47/6.
- Lindberger, L.**, Investeringsverksamhet och sparande — Balansproblem på lång och kort sikt. Statens offentliga utredningar (1956:10) (Penningvärdeundersökningen 3). Disputats. Stockholm 1956. 266s. Skr 6,75. HB-Ø.
- Lindbäck, A.**, Statsbudgetens verkningar på konjunkturutvecklingen. Statens offentliga utredningar 1956: 48. Stockholm 1956. 114s.
- Lipiński, E.**, Studia nad historia polskiej myśli ekonomicznej. Warszawa 1956. 536s. Zł 40,80. KB.
- Lloyd, E. M. H.**, Food and inflation in the Middle East 1940—45. Oxford 1956. 389s. 48/—.

- Lutz, F. A.**, Zinstheorie. Zürich 1956. 195s. Sfr 19,15.
- Mack, R. P.**, Consumption and business fluctuations. Princeton 1956. 288s. \$ 8. Ø.
- Macmillan, R. H.**, Automation — friend or foe? New York 1956. 108s. \$ 1,95. HB.
- Manes, P.**, Principii di dinamica economica. Padua 1956. 271s. L 1500.
- Manne, A. S.**, Scheduling of petroleum refining operations. Harvard 1956. 185s. \$ 5. KB.
- Marchal, A. & R. Barre**, Économie politique. Paris 1956. 768s. 1600 frs.
- Marczewski, J.**, Planification et croissance économique des démocraties populaires. Vol. I, Analyse historique. Vol. II, Analyse économique. Paris 1956. 312+260s. 1200+900 frs.
- Marx, K.**, Theorien über den Mehrwert, 1. Teil, (Bd. 4: Das Kapital). Berlin 1956. DM 9,50.
- Meek, R. L.**, Studies in the labour theory of value. London 1956. 310s. 30/—. KB.
- Meier, R. L.**, Science and economic development. New York 1956. 266s. \$ 6. KB.
- Melman, S.**, Dynamic factors in industrial productivity. Oxford 1956. 238s. 22/6. KB.
- Munby, D. L.**, Christianity and economic problems. London 1956. 290s. 25/—.
- Myrdal, G.**, An international economy. Problems and prospects. New York 1956. 381s. \$ 6,50. KB.
- Myrdal, G.**, Världsekonomin (oversat fra eng. af L. Björk). Stockholm 1956. 486s. Skr 34,50. HB-Ar-Ø.
- Myrdal, G.**, Development and under-development: A note on the mechanism of national and international economic inequality. National Bank of Egypt, Fiftieth Anniversary Commemoration Lectures. Cairo 1956. 88s.
- Narasimham, N. V. A.**, A short term planning model for India. Amsterdam 1956. 93s. Fl 10. (Contributions to economic analysis 12) KB.
- Nemmers, E. E.**, Hobson and underconsumption. Amsterdam 1956. 180s. Fl 15,50.
- Neter, J. & W. Wassermann**, Fundamental statistics for business and economics. New York 1956. 638s. \$ 6,50. KB-Ø.
- Newman, P. C.**, Public control of business — an international approach. New York 1956. 500s. \$ 14.
- OEEC**, Europe's growing needs for energy. How can they be met. A report prepared by a group of experts. Paris 1956. 120s. 8/—. HB.
- OEEC**, Liberalisation of Europe's trade. Paris 1956. 135s. 8/—.
- OECC bibliographies**, No. 2, International trade: Theory of international trade, international trade policy, trade liberalisation, 1950—55. Paris 1956. 85s. HB.
- Zur Ökonomik und Technik der Atomzeit**. Tübingen 1956. 190s. DM 16,80. (Veröffentlichungen der List-Gesellschaft vol. 3).
- Oser, J.**, Must men starve? The Malthusian controversy. London 1956. 331s. 26/—. KB.
- Parsons, T. & N. Smelser**, Economy and society. A study in the integration of economic and social theory. London 1956. 35/—. KB.
- Patinkin, J.**, Money, interest, and prices. An integration of monetary and value theory. White Plains, N.Y. 1956. 510s. \$ 7. KB.
- Policies to combat depression**. A conference of the Universities-National Bureau Committee for Economic Research. Princeton (London) 1956. 417s. 68/—. Ø.
- Polk, J.**, Sterling—its meaning in world finance. New York 1956. 286s. \$ 3,75.
- Pollock, F.**, Automation. Materialien zur Beurteilung der ökonomischen und sozialen Folgen. Frankfurt a.M. 1956. 318s. DM 18. HB.
- Poole, K. E.**, Public finance and economic welfare. New York 1956. 640s. \$ 6,50.
- Pratt, E. E.**, Modern international commerce. New York 1956. 677s. \$ 6,50.
- Preiser, E.**, Bildung und Verteilung des Volkseinkommens. Göttingen 1956. 351s. DM 24.
- Probleme der Einkommensbildung und Einkommensverteilung**. Verhandlungen auf der Tagung des Vereins für Sozialpolitik in Köln. Berlin 1956. 212s. DM 18,60.

- Rasmussen, P. N.**, Studies in inter-sectoral relations. København 1956. 217s. Kr 41. KB-HB-Ø.
- Reynolds, L. G. & C. H. Taft**, The evolution of wage structure. With a section by Robert Macdonald. New Haven 1956. 398s. § 5. KB.
- Rittershausen, H.**, Bankpolitik. Frankfurt a. M. 1956. 222s. DM 16,80. KB.
- Rivero, J. & J. Savatier**, Droit du travail. Paris 1956. 502s. 1200 frs.
- Robertson, D.**, Economic commentaries. London 1956. 174s. 16/—.
- Robinson, J.**, The accumulation of capital. London 1956. 440s. 28/—.
- Robinson, M. A., H. C. Morton & J. D. Calderwood**, An introduction to economic reasoning. Washington D.C. 1956. 335s. § 3.
- Rogin, L.**, The meaning and validity of economic theory: A historical approach. New York 1956. 697s. § 6,50. KB.
- Rogow, A. A.**, The Labour government and British industry, 1945—51. Ithaca 1956. 196s. § 3.
- Roll, E.**, A history of economic thought. Englewood Cliffs, N.J. 1956. 540s. § 6. KB.
- Rosenberg, B.**, The values of Veblen. A critical appraisal. Foreword by Max Lerner. Washington 1956. § 2,50. KB.
- Rubin, S. J.**, Private foreign investment. Cambridge, Mass. 1956. 120s. 28/—.
- Samarbejdsproblemer i Danmarks økonomiske politik.** Rapport fra det i 1955 nedsatte udvalg (Finansministeriet). København 1956. 168s. Kr. 5. KB-HB-Ø.
- Sargent, J. R., G. B. Richardson & M. Hall**, A bibliography of economics. Oxford 1956. 84s. 6/6. HB.
- Schmölders, G., R. Schröder & H. S. Seldenfus**, John Maynard Keynes als »Psycholog«. Berlin 1956. 167s. DM 14.
- Schoeffler, S.**, The failures of economics: a diagnostic study. Cambridge, Mass. London 1956. 254s. 38/—.
- Sennholz, M. (Ed.)**, On freedom and free enterprise: Essays in honor of Ludwig von Mises. Presented on the occasion of the fiftieth anniversary of his doctorate, February 20, 1956. Princeton 1956. 333s. § 3,50.
- Soule, G.**, What automation does to human beings. London 1956. 184s. 15/—.
- Ar. Spengler, J. J. & O. D. Duncan**, Population theory and policy — selected readings. Glencoe, Ill. 1956. 532s. § 7,50.
- Statens offentliga utredningar (1956:20—21)**, Utredningen om kortare arbetstid. Stockholm 1956. 277+236s. HB.
- Stigler, G. J.**, Trends in employment in the service industries. Princeton 1956. 167s. § 3,75.
- Strachey, J.**, Contemporary capitalism. London 1956. 302s. 25/—.
- KB-Ar. Sutton, F. X. (a.o.)**, The American business creed. Cambridge, Mass. 1956. 414s. § 6,75. KB.
- Svennilson, I.**, A note on capital accumulation and economic growth. Uppsala 1956.
- Tekniken och morgondagens samhälle.** Udg. af den faglige landsorganisation. Stockholm 1956. 319s. Skr. 9,75. Ar.
- Tinbergen, J.**, Economic policy: Principles and design. Amsterdam 1956. 304s. Fl 26,50. (Contributions to economic analysis 10). KB.
- Trachtenberg, I. A.**, Die kapitalistische Reproduktion und die Wirtschaftskrisen (fra russisk). Berlin 1956. 208s. DM 9.
- Tullander, B.**, De ekonomiske idéernas utveckling med särskild hänsyn till värde-teorien. Disputats. Uppsala 1956. 251s. Skr 15. KB-HB.
- Ulman, L.**, The rise of the national trade union. The development and significance of its structure, governing institutions, and economic policies. Cambridge, Mass. (London) 1956. 639s. 76/—.
- Ø. Vajda, S.**, The theory of games and linear programming. New York 1956. 106s. § 1,75.
- Vakil, C. N. & P. R. Brahmanand**, Planning for an expanding economy. Bombay 1956. 404s. 20/—.
- KB. Vandermeulen, A. J. & D. C. Vandermeulen**, National income: Analysis by sector accounts. Englewood Cliffs, N.J. 1956. 555s. Ø.
- Vetter, E. G.**, Investitionslenkung. Möglichkeiten und Grenzen staatlicher Eingriffe in den Aufbau der Produktion. Heidelberg 1956. 165s. (Veröffentlichungen des

- Forschungsinstitutes für Wirtschaftspolitik an der Universität Mainz Bd. 5) DM 13,50. KB.
- Voprosy planirovanija, ekonomiki statistiki.** Sbornik statej k 80-letiju akademika S.G. Strumilina. Moskva 1957.
- Watkins, K.**, Economic implications of state grants-in-aid. Lawrence 1956. 148s. Gratis.
- Weber, C. E.**, Lohnwertbildung und Eigentumsordnung in der modernen Marktwirtschaft. Berlin 1956. 108s. DM 8,60.
- Wendzel, J. T.**, The dynamics of capitalism — correctives toward continuous growth. New York 1956. 175s. \$ 3,50.
- Whittaker, E.**, Economic analysis. New York 1956. 460s. \$ 6,50.
- Wiel, P.**, Wirtschaftliche Probleme der Atomenergie. Essen 1956. 106s. DM 8,60.
- Wiles, P. J. D.**, Price, cost and output. Oxford 1956. 302s. 30/—, KB-HB.
- Wu, Yuan-li**, An economic survey of communist China. New York 1956. 566s. \$ 12,50. HB.
- Wyatt, S. & R. Marriott**, A study of attitudes to factory work. London 1956. 122s. 10/—, (Medical Research Council, Special Report Series No. 292).
- Youtsler, J. S.**, Labour's wage policies in the twentieth century. New York 1956. 344s. \$ 5.

B O G A N M E L D E L S E R

Bent Hansen: Finanspolitikens økonomiske teori. Statens Offentliga Utredningar 1955:25, Stockholm 1955. 403 sider.

Inspireret af efterkrigsårenes økonomiske problemer ansatte det svenske finansministerium i 1951 en række økonomer »med oppdrag att verkställa vetenskapliga undersökningar inom olika delar av samhällsekonomin, syftande till att belysa möjligheterna att bevara ett stabilt penningvärde i ett samhälle med full sysselsättning.« I en række af betænkninger, som — under navnet »1951 års penningvärdeundersökning« — hermed blev igangsat, og som uvilkårligt minder om de berømte »arbetslöshetsutredningar« fra begyndelsen af 30'erne, er der hidtil blevet offentliggjort 3 bind: Bengt Metelius, *Umlandstransaktionerna och den svenska ekonomin* (SOU 1955:13), Bent Hansen's bog om finansteorien, som her skal nærmere omtales, samt Lars Lindberger, *Investeringsverksamhet och sparande* (SOU 1956:10). Med det høje niveau, der er angivet med disse tre arbejder, vil man forventningsfuldt imødesee nye bind i serien.

Den her betragtede undersøgelse over finansteorien — udarbejdet af vor tidligere landsmand, nu chef for det svenske konjunkturinstitut — er ikke begynderlæsning. For med fuldt udbytte at kunne tilægge sig bogen forudsættes ikke alene et ganske grundigt kendskab til økonomisk teori i almindelighed, men så vidt jeg kan skønne forudsættes også, at læserne behersker ganske store dele af finansteorien. Dette følger dels af, at flere områder kun helt antydningvis berøres — f. ex. den partielle overvæltningsslære — dels af, at fremstillingen flere steder er ganske komprimeret — f. ex. meddeles aldrig mellemstadier i beregninger. Når hertil kommer, at fremstillingen næsten overalt er meget

abstrakt, giver man ubetinget forf. sin tilslutning, når han i indledningen siger, at dette »arbejde är ingen vademecum för finanspolitikere«!

Bogen er fortrinlig disponeret: 1. del (på 100 sider) behandler almene finansteoretiske problemer, 2. del (også på 100 sider) behandler mikroøkonomisk finansteori og 3. del (på 200 sider) behandler makroøkonomisk finansteori.

1. del indledes med en omhyggelig drøftelse af metodiske problemer, hvorunder der gives en behandling af sammenhængen mellem mål og midler. Allerede i 1. kapitel når forf. frem til hovedreglen, at antal midler, der tages i brug, skal være lig antal mål, der sættes for finanspolitikken. Denne regel — der, som forf. viser, kan have undtagelser — benyttes hele bogen igennem. Hvor vigtig den end er, må det dog tilføjes, at selv når fremstillingen lægges på et så abstrakt plan som her, er det værd at minde om, at de forskellige midler, det offentlige her kan betjene sig af — dvs. de parameterændringer, det kan gennemføre — har vidt forskellig »slagkraft«. Retsgebyrer er offentlige parametre, som i en sådan generel fremstilling får samme stilling som indkomstskattens karakteriserende parametre. Det er selvfølgelig ikke tilstrækkeligt at fastslå, at et givet mål kan nås, fordi man har et tilstrækkeligt antal midler. Det må tillige være ganske afgørende at tilføje en oplysning om, hvorvidt disse midler har en kvantitativ virkning, der er stor nok til at føre til målet.

I kap. II, der behandler midlerne, drages grænsen mellem pengepolitik og finanspolitik ved at betragte alle offentlige indgreb, der hænger sammen med transaktioner på fordringsmarkedet som pengepolitik, mens al øvrig offentlig virksomhed i forbindelse med økonomiske transaktioner

regnes for finanspolitik. I forbindelse hermed fremhæves det meget stærkt — ja, det er næsten en kæphest i 1. del — at midlerne i finanspolitik ikke er ind- og udbetalinger til og fra det offentlige, men derimod de parametre, der — sammen med forskellige variable — bestemmer disse strømme. Budgetbalancen er således en endogen variabel. Det vises på overbevisende måde, hvorledes man kan gå fejl, hvis denne — åbenbare og egentlig banale — regel ikke overholdes. Hele kap. III («Om budgetens balance») kan opfattes som en illustration hertil. Der vises i dette kapitel — et af bogens bedste — hvorledes budgettet i sig selv er en dårlig vejledning: »...budgetbalansens förändringar kan inte tilläggas bestämda verkningar» (p. 76). Efter et kapitel om overvæltning — hvor man beundrer den helt præcise fremstilling ikke mindst af spørgsmålet om »alternativet for den betragtede skat« — slutter denne del med en systematisk oversigt over de finanspolitiske midler.

I 2. del behandles husholdningerne og virksomhedernes reaktioner over for forskellige finanspolitiske indgreb. Kapitlerne VII til IX behandler husholdningernes reaktioner. Med udgangspunkt i den almindelige teori for husholdningerne gennemføres her en række analyser af skatternes virkninger. Det drejer sig her, så vidt mig bekendt, om helt originale bidrag. Idet der skeles til 3. del, er det naturligt, at skatternes virkninger på opsparingen får en grundig behandling. I kapitel X behandles virksomhedernes reaktioner. Disse problemer er vel ganske grundigt gennemdrøftede i overvæltningens læren, og forf. har da åbenbart heller ikke meget på hjerte. Endelig behandles i kap. XI organisationernes reaktioner. Det er yderst prisværdigt, at forf. har taget dette problem med på lige fod med husholdningerne og virksomhederne. At der ikke står meget på kapitlets fire sider er noget andet. Engang vil denne nye, men til dato tomme, rubrik i den økonomiske teori formentlig blive udfyldt.

I 3. del opbygges en total model for et

lukket samfund. Derefter excerseres der i denne ved undersøgelse af, hvilke parameterændringer i den offentlige prispolitik der kan ophæve givne »forstyrrelser« — som ændringer i det offentlige køb af arbejdskraft og varer, ændringer i penge-lønnen, ændringer i skattestrukturen (med en diskussion af direkte ctr. indirekte skatter i kap. XIV) og produktivitetsændringer. Fremstillingen af disse problemer er — som bogen iøvrigt — overordentlig klar. Forbilledlig er afsnittet om offentlig køb af arbejdskraft, ligesom hele kap. XIV ligger på et højt niveau. I denne del af bogen kommer forf. ind på en række forholdsvis konkrete problemer om finanspolitik og lønpolitik (kap. XVIII). Et af forslagene her går ud på, at det offentlige ved at deklarerer, hvorledes man vil reagere over for alternative lønændringer, skal lokke (eller »tvinge«) den ønskede løn frem: »...via inriktningen av finans- och penningpolitiken »köpa« fackföreningarna till att begära just sådana lönförändringar, som av det offentliga anses lämpliga» (p. 328). Bortset fra, at der i hele fremstillingen ses bort fra arbejdsgivernes organisationer, idet der åbenbart stiltiende forudsættes, at arbejderne altid får, hvad de forlanger (!), er forslaget i det mindste både interessant og — i teoretiske fremstillinger — vel også nyt. Det er dog et spørgsmål, om man ikke rent faktisk har haft tilløb til en sådan politik, jfr. også sidste sætning i kap. XVII hos Bent Hansen. Forslaget forudsætter iøvrigt — som det forudsættes flere steder i bogen — at det offentlige suverænt kan bestemme indkomstfordelingen.

Det kan ikke nægtes, at de benyttede forudsætninger som helhed er langt fra virkeligheden. Det følger alene af, at der ses bort fra udenrigshandelen, jfr. f. ex. det lille afsnit om lønregulering efter pris-index (kap. XVII, 8); der gives ikke kompensation herfor i kap. XVII, der alene — som det fremgår af kapitlets overskrift — er: »Synspunkter på finanspolitik och utrikeshandel«. Hvad der særlig har tiltrukket anmelderen i dette afsnit er et generelt (metodisk) problem om modellers

struktur og muligheden for at opstille en rangordning mellem forskellige indgreb — her: valuta-, finans- og kreditpolitik.

I det afsluttende kap. XIX berøres følgerne af usikkerhed eller — som det også siges — en stokastisk formulering af modellerne. Derefter er der ikke mere, i. e.: man savner et stikordsregister (og ganske særlig i en bog af denne karakter, hvor mange forskellige emner berøres). Ligeledes ville det — omend det er et mindre savn — have været af værdi, om den rigtholdige litteratur, som fremstillingen støttes på, have været gentaget i en bibliografi. (Under udarbejdelsen heraf havde forf. måske opdaget, at han har glemt at tage Joan Robinson (*Economics of Imperfect Competition*, London 1933) med i note 2, side 191).

Bogen har — som gode bøger — karakter. Den er præget af god pædagogik, herunder en god systematik. Dens styrke ligger frem for alt i den omhyggelige analyse af de — ofte meget virkelighedsfjerne — præcist forklarede modeller. Denne (formelle) analyse er gennemgående meget korrekt gennemført — jeg har regnet næsten alt efter uden at finde fejl. Men det formelle er tillige bogens svaghed. Undertiden føres forf. ved rent formelle betragtninger ud i diskussioner, som er irrelevante. Et slående eksempel findes i kap. VII, p. 127 f. Der undersøges her, hvorledes fordeling af forbruget over tiden påvirkes af renteændringer. Udgangspunktet, dvs. teknikken, hentes fra Irving Fisher's geometriske analyse, hvor forbruget i de to perioder, der betragtes, afsættes ud ad abscisse- og ordinatakse. Der regnes kun med een vare. Ethvert punkt i dette koordinatsystem angiver kombinationer af forbrug i periode 1 (q_1) og i periode 2 (q_2). En kurve gennem sådanne værdier af (q_1 , q_2), som betragtes som ækvivalente, kan opfattes som en indifferenskurve i sædvanlig forstand. Antager man, at (\bar{q}_1 , \bar{q}_2) er den mængdekombination, der kan købes, når indkomsten hele tiden forbruges fuldstændig, og er r rentefoden, vil budgetlinien

$$q_2 - \bar{q}_2 = -(1+r)(q_1 - \bar{q}_1)$$

angive de punkter, der kan vælges med givne indkomster, dvs. for givet (\bar{q}_1 , \bar{q}_2). Den optimale fordeling af forbruget på de to perioder findes — som det vil vides ved analogi til den almindelige Pareto-analyse — hvor budgetlinien tangerer en indifferenskurve. (Hvor meget der kan lægges op på denne teknik kan jo nok i høj grad diskuteres, jfr. nedenfor). Man ser umiddelbart, at ændringer i renten betyder drejning af budgetlinien og dermed nye optimale fordelinger. Her sker det nu, at forf. bliver grebet af tanken om virkelig at gennemanalysere rentevariationer. Hør blot (p. 127): »Normalt kan man påregne att räntan är positiv. Av rent teoretiska skäl är det imidlertid värt att uppmärksammas, att vid en ränta på — 100% blir budgetlinien vågrät, och vid ännu lägre ränta blir budgetlinjens lutning positiv. Från teoretisk synpunkt är därför räntan — 100% strängt tagit ett intressantare gränssfall än räntan noll, som diskuterats ganska mycket i litteraturen, men som, vilket man lätt ser, inte bjuder på några speciella egenskaper.»

— Det er jo rigtigt, at en hældning af budgetlinien på 45° — dvs. en rente lig nul — ikke i sig selv er særlig bemærkelsesværdig. Men dette kan dog vel ikke være et kriterium for, om en rente på 0 (eller evt. negativ) er »ejendommelig«. Bedre bliver det ikke, når forf. forfølger ideen og diskuterer disse forhold i relation til investeringskalkulen,

$$K_0 = \sum_{i=1}^n \frac{E_i}{(1+r)^i}$$

Symbolerne giver sig af sig selv. Det er jo rigtigt, at matematisk set vil $r = 0$ give $K_0 = \sum_i E_i$, som (formelt set) er veldefineret, mens $r = -1$ (dvs. — 100 pct. (1)) giver særlige komplikationer. Men er det ikke rent ud at glemme den virkelighed, der beskrives, for geometri og formler? Det kan vel ikke klares ved at henvise til, at der alene er tale om en »subjektiv rentefod«. — Man kan heller ikke svinge sig op til at interessere sig for hele forløbet

af den lige efter opstillede rente-konsumptionskurve.

Forf. forsøger iøvrigt at generalisere teorien for intertemporale valg til at omfatte mere end to perioder, jfr. pp. 132 ff.

I det følgende kapitel (VIII) synes det formelle apparat også at blive presset stærkt. Kapitlet omfatter bl. a. en — iøvrigt overordentlig skarpsindig og lærerig — sammenligning mellem indkomstskat og konsumtionsskat. Særlig værd at fremhæve er den omhu, hvormed forf. forklarer, hvad der skal forstås ved at sammenholde en given konsumtionsskat med en »lige så store« indkomstskat. Forf. når frem til følgende konklusion (p. 154): »Om hushållets konsumtion skall minskas till en viss given kvantitet, placeras det på högsta möjliga indifferenskurva om konsumtionsminskningen framkallas genom en allmän konsumtionsskatt. ... Om hushållets konsumtion skall minskas till en viss given kvalitet, kan vi i allmänhet inte säga vilken skatt som är att föredra från den synpunkten, att skattebeloppet (skattekvoten) skall vare så litet som möjligt.« Dette resultat bygger imidlertid på Fisher's analyse for intertemporale valg beskrevet ovenfor. Men denne analyse forudsætter, at der kun findes én vare, dvs. at indirekte skatter automatisk bliver til almene forbrugsskatter. Det er følgelig udelukket at sammenligne med fler-vare analyser (à la Hicks). Men som nævnt hindrer det ikke, at den givne undersøgelse i sig selv er af stor interesse.

Det er allerede fremhævet, at forf.'s formelle behandling ikke alene er omhyggelig og klar (kun side 301 findes her en undtagelse), men tillige — i hvert fald i alle de mange tilfælde, anmelderen har kontrolleret — fuldstændig vandtæt. Værdien af disse analyser fortjener at fremhæves, ikke mindst fordi sådanne undersøgelser blandt mange økonomer betragtes som mindre væsentlig, idet der henvises til en manglende overensstemmelse mellem de nødvendige abstraktioner, der gennemføres, og virkeligheden. Over for denne generelle indvending mod »matematisk økonomi« må

gøres den indrømmelse, at abstrakte modeller må og kan suppleres med en række randbemærkninger, som kan være med til at trække abstraktionerne ned til jorden. Dette betyder ex-post-modifikationer, som dog har en chance for at gøre en axiomatisk opbygget teori virkelighedsnær. Denne chance gribes kun meget sjældent i Bent Hansens bog. Eksempler er talrige, og ovenfor er flere givet. Pladsen tvinger mig til at nøjes med et par illustrationer.

I 3. del kap. XIV sammenlignes virkningerne på arbejdsintensiteten af en skatteomlægning fra indirekte til direkte, proportional skat. På grundlag af en valg-handlingsteori (fritid ctr. indkomst) når forf. frem til, at arbejdsudbudet ikke vil blive påvirket af en sådan skatteomlægning. Men hvor slagkraftig er denne analyseteknik? I hvert fald i et samfund, som ikke kører med meget høj beskæftigelsesgrad, vil Joan Robinson's¹ harske bemærkninger ramme noget centralt:

«Again the orthodox conception of wages tending to equal the marginal disutility of labour, which has its origin in the picture of a peasant farmer leaning on his hoe in the evening deciding whether the extra product of another hour's work will repay the extra backache, is projected into the modern labour market, where the individual worker has no opportunity to decide anything except whether it is better to work or to starve.»

Hvad man savner hos Bent Hansen er en randbemærkning, som i det mindste kunne give analysen større perspektiv.

I kap. X (»Finanspolitikken betydelse för företagets planering«) diskuteres indkomst- og selskabsskattens virkning på virksomhedernes omkostningspolitik. Der henvises til den ofte fremsatte hypotese, at skatterne skulle lokke virksomhederne til at se mere lårge på visse udgifter: »En del av ev. utgiftsökningar »betalas av staten« genom den minskade skatten, och detta skulle innebära att utgifter, som

1. *An Essay on Marxian Economics*, London 1952, p. 2.

annars inte skulle löna sig, faktisk kommer att löna sig på grund av skatten. Ett sådant resonemang är dock uppenbarligen sjukt». (p. 194). Dette er jo for så vidt rigtigt. Det er let at påvise, at optimalpunktet er uberørt af skatten. Men en randbemærkning er vel alligevel på sin plads. Tag for det første i betragtning, at punktet, hvor grænseomkostninger er lig grænseomsætning, i praksis aldrig kan bestemmes præcist, ja, ofte vil være et skud i (tæt) tåge. Vil der ikke under hensyn tagen hertil kunne lægges god mening i hypotesen, når man ydermere tager i betragtning, at skatten er progressiv (dvs. skattebesparelsen kan være en meget stor del af merudgiften) og videre tager i betragtning, at mens man beskattes af merindtægt, så ydes der ikke noget tilskud ved et marginalt tab. Mon ikke en simpel stokastisk formulering af modellen vil vise, at ræsonnementet er mindre »sjukt« end den stive model viser?

Sådanne modifikationer kunne flere steder have været givet, uden at bogen var svulmet særligt meget op. Det er imidlertid også klart, at fuldstændighed ville have været mulig.

Finansvidenskaben har store traditioner i Skandinavien. Fra Wicksell over Lindahl og Myrdal til Jørgen Pedersen, Philip og Gelting går en linie, som Bent Hansen nu på smuk måde har fortsat. Han vil blive bebrejdet, at bogen — som hans inflationsbog — bevæger sig på det formelle plan. Dette er en relevant kritik. Men det hindrer ikke, at vi nu har fået en helt ny fremstilling af finansteorien, som ikke alene giver meget nyt, men tillige vil være det bedste tænkelige udgangspunkt for fremtidige arbejder.

P. Nørregaard Rasmussen.¹

1. Dr. polit., professor ved Københavns Universitet.

Studies in the Economics of Transportation by Martin Beckmann, C. B. Mc. Guire B. Winsten, Introduction by Tjalling C. Koopmann. Published for the Cowles Foundation. 1956. Pris 4 \$ 232 sider.

De trafikteoretiske spørgsmåls vanskelighed har foranlediget Cowles Commission til at danne en studiegruppe af yngre økonometrikere under Tjalling C. Koopmanns ledelse. Denne har taget nogle af de spørgsmål inden for trafikøkonomien ud, hvor den økonomiske metode skønnes særlig anvendelig. Det drejer sig særlig om ventetidsfænomener, dels med hensyn til udnyttelsen af landevejene og dels med hensyn til langsom godsekspedition på grund af overfyldningen af rangerbane-gårdene. Hver af gruppens deltagere har taget et emne op. Inden udgivelsen har de udførte arbejder dernæst været diskuteret med en række amerikanske specialister, således at de giver et godt udtryk for økonometrikernes bidrag til den trafik-økonomiske teori.

De første fem kapitler handler om vejene: Road and Intersection Capacity, Demand, Equilibrium, Efficiency og Some Unsolved Problems.

Indledningsvis skelner forfatterne mellem tre meget forskellige kapacitetsbegreber: basic capacity, possible capacity og practical capacity og udtaler om en sådan deling: »We intend to show however that as soon as the capacity notion is complicated in order to make it more useful from an economic point of view the interpretation as a set of possibilities becomes imperative.«

Et element i en praktisk kapacitetsbestemmelse må være antallet af krydsninger, der på en eller anden måde afbryder den regelmæssige strøm af trafikanter. Et andet element i kapaciteten er hastighedsfordelingen, idet den ensartede strøm tillader langt flere vogne at passere en given strækning, end hvor vognene kører med betydelige hastighedsforskelle. Af disse og andre grunde mener forfatterne, at de af rent teoretiske overvejelser bestemte kapacitetsbegreber må suppleres med praktiske kapacitetsmålinger, således at man nå til definitioner med praktisk relevans.

I afsnittet om efterspørgslen efter en given vejstrækning fremhæves, at denne ikke alene bestemmes af, hvor mange tra-

fikanter, der findes i de to områder, som vejen forbinder, og disses økonomiske situation, men også af trafikanternes muligheder for at benytte andre ruter. Den enkelte strækning efterspørgsel bliver derfor afhængig af en meget lang række variable såsom befolkningens størrelse, indtægter, erhverv, de forskellige transportvejes længde, kvalitet og muligheder for »congestions« etc.

Alligevel er der under givne statiske forudsætninger mulighed for en ligevægts-tilstand inden for hele nettet, hvilket forfatterne udtrykker i en formel. En enkelt ændring i udbudet vil fremkalde forandringer ikke alene på det sted, hvor vejen er f. eks. udvidet, men også med hensyn til efterspørgslen ad andre strækninger, der som følge af dispositionen bliver mindre eftertragtede, og dette bevirker en ændring i hele ligevægtssystemet.

I kapitel 4 behandles spørgsmålet om efficiency, herunder spørgsmål om prioritet, risiko m. m. Forfatterne fremhæver den meget betydelige forskel mellem »privat« og »social« incremental cost. Den enkelte trafikant kan fremkalde forøgede omkostninger for de øvrige trafikanter ved at forhindre disse i at køre med optimal hastighed, hvorved de samfundsmæssige omkostninger forøges. Dette må efter forf. virke som et incitament til at søge at holde de samfundsmæssige omkostninger nede ved at forhindre overfyldning og ved at få de samfundsmæssigt ønskelige trafikanter hurtigere frem. Det rationelle er derfor efter forfatterne (s. 94) at forlange en afgift på alle overfyldte gader og veje, idet man derved for en del forbeholder kapaciteten for de grupper, der har mest brug for at komme frem på den pågældende strækning og derfor er villig til at betale afgiften. En sådan vejafgift har i så fald ingen relation til de omkostninger, den pågældende strækning direkte foranlediger.

I det femte afsnit omtales de uløste opgaver indenfor vejøkonomien; der er som bekendt ikke få, og det, forfatterne lægger stærkest vægt på, er, at man inden-

for vejøkonomien har relativ ringe praktisk interesse for den statiske ligevægt i forhold til den dynamiske. En ny vej skal helst passe ind i et ligevægtssystem for en lang årrække, og det virkelig interessante er derfor at nå frem til en teori for tilpasning gennem hele perioden betragtet under eet. Her foreligger opgaver, der endnu ikke er løst teoretisk, men der henvises til, at der formentlig kan overføres erfaringer fra et beslægtet område, elektricitetsøkonomien, hvor nye anlæg ikke kan dimensioneres efter det øjeblikkelige behov, men efter det, der forventes gennem en periode.

I det andet hovedafsnit om jernbanetransporter er der følgende kapitler: The time Element in Railroad Transportation, Freight operations and the Classifications Policy, A single Classification yard, Assignment of classification Work in a system of yards, Scheduling of Trains to Minimize Accumulation Delay og endelig Short Haul Rouling of Empty Boxcars.

Den samlende tråd gennem de forskellige afsnit er, at det er meget kostbart både for trafikanterne og for baneselskaberne, hvis godsvognene kommer langsomt frem og bliver rangeret på en mindre hensigtsmæssig måde end strengt nødvendigt. For trafikanterne tabes der i hvert fald renter og i mange tilfælde også muligheder for at sælge den transporterede vare i heldige øjeblikke; for selskaberne er der mulighed for overfyldning af godsbanegårdene, hvilket igen dels vil nødvendiggøre udvidelser, dels vil forøge driftsomkostningerne. Det vil med den langsomme transport være nødvendigt at have flere godsvogne til rådighed for en given transportmængde. Godstransportens hastighed er således en meget betydelig rationaliseringsfaktor. Forfatterne gør derfor en indsats ved systematisk at gennemgå godsvogdenes opsamling i godstog, opløsning af det enkelte godstog på forskellige rangerbanegårde og giver formler for, hvad der i de givne situationer er mest økonomisk.

Der er vel heller ikke tvivl om, at en

sådan formelmæssig opstilling af gods- trafikken er en hjælp ved gennemtænkning også af de praktiske problemer og vil være af stor betydning for alle, der skal beskæftige sig med ledelsen af en større godsbanegård. Det forekommer mig dog, at forfatterne lægger for lidt vægt på, at der indenfor dette område af økonomien næppe findes to helt ens situationer, idet de erhvervsgeografiske forudsætninger i mange henseender stadig er varierende. Der vil derfor være endnu flere variable i praktiske beregninger, end forfatterne synes at mene, at man behøver. I nogle tilfælde kan det være fordelagtigt at begrænse sig til det antal variable, man kan behandle i en anvendelig formel, i andre er det mere hensigtsmæssigt i sine betragtninger at tage alle de variable med, selv om det kun kan ske i verbal form. Den enkelte situation må efter min opfattelse begrunde, hvilken metode der skal anvendes som værende den økonomisk mest hensigtsmæssige.

Den af Cowles Commission udgivne bog indeholder meget af interesse for alle, der beskæftiger sig med trafikøkonomi. Forfatterne har kastet nyt lys over en række problemer, der forholdsvis let har ladet sig sætte i matematisk form. Svagheden er, at de problemer, der lettest lader sig behandle matematisk, ikke altid er de samme som dem, der har størst økonomisk relevans.

P. P. Sveistrup¹.

1. Kontorchef, lektor ved Københavns Universitet.

Harold Barger: The Transportation Industries 1889-1946. A Study of Output Employment and Productivity. National Bureau of Economic Research, New York 1957. 288 s. Pris \$ 4.00.

Harold Barger er en af de trafikøkonomer i USA, hvis navn man i de senere år ofte hører nævnt med anerkendelse, og når han har udgivet den foreliggende bog i samarbejde med en lang række specialister indenfor National Bureau of Economic Research, er der anledning til at gøre

sig bekendt med den. Det må imidlertid straks bemærkes, at fremstillingen efter min opfattelse har fået en slagside ved, at den kun omhandler transport mod betaling, hvorved den udbredte automobilkørsel i egne vogne og varekørsel i de virksomhederne tilhørende lastvogne ikke kommer med, således at man ikke får noget samlet billede for hele transportsektoren.

Det fremgår allerede af titlen, at noget af det centrale for forfatteren har været at belyse produktivitetsens udvikling igennem tiden. For at kunne det, må man gøre sig klart, hvad der forstås ved produktivitet, og dette gennemgås på en meget oplysende måde i Appendix I. S. 163—182. Det drejer sig om et meget stort antal forskellige transporttydelser, der af hensyn til formålet må gøres ensbetydende. Dette er vanskeligt, fordi der er et meget stort antal variable, der enten kan karakteriseres som fysiske eller psykologiske. Her mener forfatteren, at man må forlade den ofte anvendte fysiske enhed tonmilen som almindelig vareenhed og erstatte den med pengeenheden. Udgangspunktet ligger i følgende udtalelse s. 171: »Let us assume an unreal world in which perfect equality exists everywhere in the marginal significance attached to consumer expenditure in different directions, and at the same time perfect equivalence between market price and marginal cost of production; and further in which resources are remunerated according to their marginal productivity so interpreted, complete mobility existing among occupations. In such a world the phrase »a dollars worth« has a universal significance which is partially denied to it as things actually stand on the world as we know it.«

Når man går ud fra the dollars worth kan man beregne produktiviteten pr. beskæftiget; denne kan belyses fra 1916 pr. arbejdstime for jernbanerne (s. 98). Sætter man produktion pr. beskæftiget i 1916 til 100 er den daglige produktion i 1922 steget til 119, i 1939 til 148 og i 1946 til 202. Tilsvarende var timeproduktionen ste-

get fra 100 i 1916 til 193 i 1939 og 259 i 1946. Det er naturligt, at denne stigning i produktiviteten hænger sammen med en betydelig stigning i kapitalinvesteringen pr. beskæftiget.

Denne betydelige stigning i produktiviteten er fremkommet også i perioden, hvor trafikmængden har været stagnerende. Dette må ses i forbindelse med, at antallet af beskæftigede er gået stærkt tilbage som følge af rationaliseringen og som følge af konsekvent afskedigelse af det personel, banerne ikke havde brug for.

Fremstillingen indskrænker sig som nævnt ikke alene til jernbanerne, men går også ind på andre grene af transportydelser og påviser også for disse en meget betydelig stigning i produktiviteten i forbindelse med den tekniske udvikling.

Sammenfattende kan man nævne (s. 3), at produktiviteten pr. arbejder indenfor trafikken 1889—1939 var steget med 2,2% om året, medens den tilsvarende stigning for industrien som helhed var 1,8% og for landbrug og minedrift 1,6%.

Bogen lærer os først og fremmest en del om amerikanske forhold. Men den viser også, hvad man for at kunne give eksakte oplysninger savner af undersøgelser i Amerika. Derved leder den også tanken hen på trafikøkonomiske undersøgelser, der savnes i Danmark.

P. P. Sveistrup¹.

1. Kontorchef, lektor ved Københavns Universitet.

Harald Dickson: Ekonomiska principer bakom svensk skogsvårdsåtgärftning. Svenska Skogsvårdsföreningens Förlag. Stockholm 1956. 189 sider, 25 sv. kr.

Professor Harald Dickson, Göteborg, der indtil for nylig har været docent ved skogshögskolan i Stockholm, har på nærmeste og sagligt hold fulgt den meget livlige debat, der i den svenske rigsdag blev ført omkring den såkaldte »Sköldska skogsmotionen« (efter den svenske jordbruksminister Sköld). Debatten resultere-

de i loven af 21. maj 1948 vedrørende de private skove i Sverige (hovedparten af skovarealet) — en lov der vel må betegnes som den mest fremstående i sin art i Europa og i hovedsagen hvilende på principperne om »markranteprincipen« (størst mulig jordværdi) kombineret med et jævnt udbytte og tagende sociale hensyn (statstilskud til bondeskovene o. l.).

Som titlen antyder, er det den historisk-økonomiske udvikling, der har interesseret forfatteren mest.

Som landbruget for Danmark har skoven for Sverige været den store rigdomskilde, og, som naturligt er, har den videnskabelige skovforskning i Sverige haft store midler og mange begavede forskere til sin rådighed. Ikke mindst på det økonomiske felt har der her fundet en rig litterær meningsudveksling sted, som nok kan få en dansker til at føle sig lidt beskæmmet over vor mangel på litterær diskussion på dette område.

En anmeldelse i ordets almindelige betydning af denne bog kan næppe komme på tale her. Bogen gengiver i stærkt koncentreret form og uden resumé (formodentlig en forelæsningsrække) over 100 års diskussion om principperne for udbytteberegning, som de først opstod i Tyskland o. 1850 og senere videreførtes i andre lande, her Sverige. I hovedsagen har to principper stået skarpt over for hinanden, og gør det endnu. På den ene side »skogsranteprincipen«, hvorefter størst muligt og vedvarende udbytte efterstræbes uden hensyn til forrentning af den investerede kapital. På den anden det nævnte »markranteprincip«, som tager hensyn til renteomkostninger og tilstræber størst mulig jordværdi eller, hvad der er det samme, det bedste finansielle resultat. Senere kaldes det mere besnærende »løn-samhetsprincipen«.

Diskussionen om disse principper har raset i de førende skovlande, især Tyskland og Sverige. Medens »skogsranteprincipen« er lagt til grund for de ældre svenske skovlove, er »markranteprincipen« (løn-samhetsprincipen) lagt til grund

ved udformningen af den Sköldske skovlov af 1948 og de forskellige tilføjelser, der er kommet siden.

Forfatteren omtaler indgående rotations-tidens betydning for forrentningen, idet den lange rotationstid (tiden fra plantning til afdrift) giver en lavere rente end den korte. I denne forbindelse er det interessant, at de store industriskove i Norrland overholdes til en højere alder — sværere dimensioner — end teoretisk gunstigt, selv om renten er lav, fordi industrien skal bruge disse dimensioner i produktionen (industri + skov ses som en helhed).

Skogsforskningsinstitutet i Stockholm har måttet tage stilling til et andet omstridt spørgsmål, nemlig hvilken rentefod skovbruget kan regne med i sine kalkuler. Man har ved overvejelserne ment, at obligationsrenten er det nærmeste sammenligningsgrundlag, omend man på grund af den store sikkerhed ved pengeanbringelse i skov i lang tid må gå lavere. Af en eller anden grund har man ikke draget den fulde konsekvens og sat renten så og så meget lavere end den variable obligationsrente, men er endt med et bestemt tal: 3%. Senere har skogsstyrelsen nedsat dette tal til 2½% (undtagelsesvis lavere) i de mange tilfælde, hvor der ydes statsbidrag til skovens genkultivering (hvor jorden er af slet bonitet). Samtidig hævder Skogsforskningsinstitutet, at skovejers lånrente ikke bør være udslagsgivende ved valg af kalkulerentefod, idet lånerenten ligger højere end den beregnede langtidsrente og derfor fører til for lave rotationstider, der fra samfundsøkonomisk synspunkt ikke er i overensstemmelse med godt skovbrug. Uden at det siges direkte, kan man muligvis heraf slutte, at myndighederne foretrækker en lav prioritering i skov, for at ejerens private renteudgift skal indvirke så lidt som muligt på skovdriften.

Hele ordningen, der har en delvis eksperimentel karakter, synes dog i praksis at forløbe ganske tilfredsstillende, efter at forskellige tillægsbestemmelser er kom-

met til. *Karakteristisk er den vægt, der fra svensk side lægges på, at den gode skovjord ikke må misbruges, hverken overkapitaliseres eller underkapitaliseres, og at staten vil have lidt liberal kontrol med denne sag.*

J. Aarestrup-Frederiksen¹.

1. Skovtaksator.

Lars Nabseth: En arbetstidsförkortning — verkningar i olika industriföretag. Industriens Utredningsinstitut, Stockholm 1956. 68 sider.

Industriens Utredningsinstitut har ladet civiløkonom Lars Nabseth foretage en undersøgelse af en arbejdstidsforkortnings virkninger på industrien. Det er sket efter opfordring af en offentlig svensk kommission, i hvis betænkning om kortere arbejdstid (SOU 1956: 20—21) redegørelsen iøvrigt er trykt.

Rapporten er således et indlæg, een side af sagen, den svenske industris synspunkter på, hvad der vil ske, hvis arbejdstiden nedsættes fra 48 timer, som er den lovfæstede normalarbejdsuge i Sverige, til 40 timer.

I indledningen er der nøgternt og med gode argumenter gjort rede for spørgsmålet set fra arbejdsgiverside: De grunde, der kan anføres for, at produktionsnøgden bliver mere end proportional med arbejdstidsnedsættelsen, og de, der kan føre til, at den bliver mindre end proportional; mulighederne for i højere grad at gå over til skifteholdsarbejde, det med arbejdstidsnedsættelsen øgede rationaliseringsbehov og dermed øgede behov for kapital til investeringer, såfremt produktionsmængden skal opretholdes. Omkostningsforøgelserne og de vanskeligheder, de vil forvolde på eksportmarkedet, og de særlige vanskeligheder, der kan opstå, hvis ændringen gennemføres under en i øvrigt inflatorisk udvikling.

Altsammen velovervejede og formentlig, hvad en kyndig økonom med indsigt i industriens problemer kan sige om den ting set fra produktionens side.

Nu fremtræder argumenterne som resul-

tat af en »undersøgelse«, der har bestået i, at man har spurgt 15 af Sveriges store, men iøvrigt vilkårligt valgte foretagender, hvad de mener om sagen. Med de variationer, som betinges af foretagendernes forskellighed, mener de alle det samme: Arbejdstidsnedsættelse vil betyde omkostningsforøgelser, øget investeringsbehov og diverse overgangsvanskeligheder. Hvad skulle de ellers mene? Er der for resten nogen, som er i tvivl om, at de har ret? Arbejdstidsnedsættelsen er formentlig til fordel for arbejderne; hvis den ikke ville volde vanskeligheder i industrien, var der næppe grund til ikke at indføre den straks!

Der er næppe tvivl om betydningen af industriens synspunkter. Man må midlertid have lov til at spørge, hvad hele denne såkaldte »undersøgelse«, der i ingen henseender er repræsentativ, og hvis resultater må siges at være på forhånd givne, egentlig skal tjene til? Rapporten er så overordentlig udførlig, at man får en mistanke om, at meningen har været at få argumentationen til at »fylde« så meget som muligt rent kvantitativt.

Der synes at være — og ikke blot i Sverige — en højst beklagelig hældning mod den anskuelse, at ens argumenter særligt over for administrative og politiske myndigheder vejer tungere til, hvis de breder sig over flere tryksider. Man må håbe, det er en misforståelse, og at den gode ide, at foretage en undersøgelse af en sag, før man udtaler sig, ikke skal misbruges til at foretage mere eller mindre tvivlsomme »undersøgelser«, blot for at skaffe stof til mindst 50 sider!

Kirsten Rudfeld¹.

1. Fuldmægtig i Socialministeriet.

Kenneth K. Kurihara: Introduction to Keynesian Dynamics. George Allen & Unwin LTD., London 1956, 222 sider, Pris 21 s.

Forfatteren er »assistent professor« ved Rutgers University, New Brunswick (New Jersey, U.S.A.). Han har tidligere udgivet

en bog om pengeteori og skrevet artikler om de underudviklede landes problemer. I den her refererede bog søger han, dels at give en kort fremstilling af det keynitiske begrebsapparat, dels at anvende dette apparat ved konjunkturanalysen og ved undersøgelsen af den økonomiske vækstproces.

Efter en kort indledning med generelle betragtninger over den økonomiske teoris udvikling og nuværende stadi går Kurihara over til en fremstilling af de enkelte elementer i Keynes' økonomiske model. I hvert enkelt tilfælde beskrives begrebet først omhyggeligt, derefter tilføjes de væsentligste modifikationer og indvendinger.

Af de enkelte kapitler er der især grund til at fremhæve det, som omhandler investeringernes bestemmelsesgrunde. Kuriharas fremstilling er her langt mere nuanceret end den sædvanlige keynitiske fremstilling af kapitalens grænseeffektivitet. Derimod er der næsten ikke — som ellers overalt i bogen — henvisninger til moderne litteratur i forbindelse med dette kapitel. Problemerne i forbindelse med investeringernes bestemmelsesgrunde synes således ikke at have interesseret de teoretiske økonomer i efterkrigstiden. Skulle der fremover komme perioder med ufuldkommen beskæftigelse, må man antage, at spørgsmålet på ny vil komme i forgrunden.

Ved fremstillingen af forbrugsfunktionen fremhæver Kurihara bl. a., at denne funktion påvirkes, når indkomstfordelingen ændres. Dette moment trækker han — som nedenfor vist — ind i konjunkturanalysen i bogens anden del.

Analysen af indkomstsvingningernes årsager og forløb virker i almindelighed meget levende og virkelighedsnær, hvilket for en stor del skyldes den forudgående grundige undersøgelse af investeringernes bestemmelsesgrunde.

Den mest spændende nydannelse findes dog, hvor Kurihara beskriver inflationsmekanismen. Han spørger: Hvorfor får vi ikke altid galopperende inflation, når vi går ud fra en situation, hvor investerings tilbøjeligheden er større end opsparings-

tilbøjeligheden? Svaret er ifølge Kurihara, at når alle produktionsfaktorer er fuldt udnyttet, vil yderligere efterspørgsel ganske vist presse priserne op; men herved stiger driftsoverskuddene på reallønnens bekostning. Da nu opsparingen ud af driftsoverskuddene er langt større end ud af lønindkomsten, vil opsparingstilbøjeligheden i samfundet altså vokse i samme grad, som priserne løber fra lønningerne. Hvis investeringstilbøjeligheden ikke samtidigt påvirkes, skulle ligevægten altså før eller siden kunne tilvejebringes ved udviklingens egen lov.

I det omfang priserne overhovedet kan bevæge sig uafhængigt af lønningerne, dvs. for så vidt indkomstfordelingen mellem samfundsklasserne overhovedet er påvirkelig, er Kuriharas argumentation antagelig holdbar. Dette moment har hidtil været ret upåagtet i konjunkturanalysen. I virkeligheden burde forskydninger i indkomstfordelingen mellem samfundsklasserne alt efter deres fortegn kunne begrunde såvel depression som højkonjunktur.

I bogens tredje del tages økonomiens vækstproblemer op til debat.

I første kapitel forsøger Kurihara i lighed med flere andre moderne økonomer at tillempe multiplikator- og acceleratorteoriene til langtidsanalysen. Resultaterne er dog ikke særlig overbevisende. Det er vel overhovedet tvivlsomt, om man ved langtidsanalysen har glæde af at opbygge egentlige modeller. Vil modellen ikke altid virke utåleligt forenklet på baggrund af den faktiske dynamiske samfundsudvikling?

I næste kapitel går Kurihara over til at diskutere kapitalstokkens vækst og dennes betydning for langtidsudviklingen. Hans hovedsynspunkt er her, at i de fremskredne kapitalistiske lande vil kapitalapparatets vækst altid være en trusel mod den fulde beskæftigelse. Før eller senere vil der blive overskud på realkapital — stagnation, og arbejdsløshed bliver følgen. Som middel til at imødegå denne trusel anbefales offentlige investeringer samt kapitaloverførsel til de underudviklede og kapitalfattige

lande. Den sidste metode har især hans store interesse.

Kuriharas bog, som er klar og pædagogisk i sin form, synes at give et godt billede af den keynitiske økonomis stadi i dag. Fremfor mange andre bøger har den det fortrin, at både inflations- og depressionsproblemerne er behandlet.

Niels Norregaard¹.

1. Sekretær i Skattedepartementet.

Harald Dickson: Nationalekonomisk teori. En inledende oversigt. Svenska Bokförlaget Norstedts, Stockholm 1955. 304 s. Pris 26 sv. kr.

På smudsomslaget til Dicksons bog er afbildet en kurve, der viser de svenske detailprisers udvikling siden den første verdenskrig. Der mangler imidlertid en målestok til aflæsning af prisniveauets højde. På grundlag heraf var det måske nærliggende at slutte, at bogen lægger vægt på at supplere og illustrere teorien med fakta uden at tage det formelle alt for højtideligt. Det modsatte er imidlertid tilfældet; for så vidt er det mere karakteristisk, at fremstillingen indledes med en symbolfortegnelse på 1½ side.

Bogen er skrevet med henblik på den elementære undervisning i nationalekonomi ved universiteter og handelshøjskoler. Forfatteren har — efter overvejelser, der refereres forskellige steder i bogen, især p. 13 f — valgt at forkaste den ofte anvendte disposition, hvorefter man først gennemgår produktion og prisdannelse i mikro-niveau for derefter i anden halvdel at gå over til makronalyse. Ulempen herved er, at det med denne fremstillingsform ofte er svært at vise sammenhængen mellem partial- og totalanalyser.

Dicksons måde at løse dette problem på er at tage sit udgangspunkt i en totalanalyse af et modelsamfund, der til gengæld er opbygget under anvendelse af forudsætninger, der er så forenkede, som man vel kan tænke sig. Der produceres således kun en vare, der fremstilles af en pro-

duktionsfaktor (arbejde). Produktionsfunktionen er lineær, og der anvendes ikke penge. Desuden er der naturligvis tale om et lukket samfund uden investering og uden offentlig sektor. — I de følgende kapitler modificeres disse forudsætninger, idet karakteren af totalanalyse dog søges fastholdt. Først omkring midten af bogen optræder der flere konsumvarer i modelsamfundet. Derefter følger dispositionen i højere grad de traditionelle linier.

Den anvendte fremgangsmåde gør formentlig bogen relativt svær at læse. Når Dickson går længere i retning af at abstrahere end andre lærebøger i økonomi, må de formelle ræsonnementer få en fremtrædende plads¹, og samtidig bliver det sværere at forbinde indholdet med virkeligheden under tilegnelsen. Dette gælder f. eks. drøftelsen (p. 262 ff) af mulighederne for eksistens af udenrigshandel, hvis alle lande kun producerer een og samme vare. — Hensigtsmæssigheden af denne »een-vare-abstraktion« i en elementær fremstilling kan vel i det hele taget diskuteres. Den medfører jo bl. a. — kombineret med forudsætningen om, at der ikke findes penge — at der ikke kan eksistere både et marked for produktionsfaktorer og eet for færdigvarer.

Med den anvendte fremstillingsform må model-ræsonnementer spille en fremtrædende rolle. Som baggrund herfor anvender bogen ikke blot grafiske fremstillinger; man må være befriet for symbolskræk og bl. a. være i stand til uden tøven at kunne differentiere for at få udbytte af den. Samtidig er der imidlertid fra forfatterens side lagt et stort arbejde og megen fantasi for dagen under udvælgelsen af de mest illustrative modeller. Et af resultaterne heraf er det, at ligningerne for alle de kurver, der afbildes i diagrammerne, er angivet;

1. At forfatteren selv lægger vægt på, at det formelle er i orden, også i sin egen fremstilling, illustreres af følgende bemærkning (p. 181) — mærk parentesens: »Antag först, att produktenheten är odelbar såsom fallet är exempelvis med maskiner och levande djur (om enheten är styck)«.

således er produktionsfunktionen til illustration af proportionsloven fremkommet gennem kombination af 2 specificerede parabler.

En sammenfattende vurdering af Dicksons bog må for en del blive et spørgsmål om religion. Det gælder især anvendeligheden af en indføring i nationaløkonomien skrevet efter de retningslinier, forfatteren har valgt. Mange vil nok mene, at en bog i stil med f. eks. Nyboe Andersen, Fog og Windings er både lettere tilgængelig og mere udbyttegivende. Dicksons bog kan måske især med fordel anvendes til at få et overblik over problemerne fra en ny synsvinkel, efter at man på anden måde er blevet ført ind i det økonomiske netværk.

Færre forbehold er nødvendige ved en vurdering af bogen, når oplægget — herunder den stærkt matematiske form — tages for givet. Resultatet er blevet en idérig, klar og konsekvent fremstilling i overensstemmelse med de mål, forfatteren har sat sig.

Anders Ølgaard².

2. Biträdande lärare ved Lunds Universitet.

Olof Lindahl: Sveriges Nationalprodukt 1861-1951. Meddelanden från Konjunkturinstitutet, Serie B. 20. Stockholm 1956, 108 s. Pris 3,25 sv. kr.

Væksten er jo over os. På snart sagt alle områder inden for økonomien anlægges vækst-synspunkter, og samtidig undersøges mulighederne for at udarbejde en vækst-teori, der skulle forklare langtidstendenserne i nationalprodukt, befolkning m. v. Bannerføeren i dette arbejde er den amerikanske økonom Simon Kuznets, der i en række lande har foranlediget iværksat indsamling af konsistente talrækker for nationalproduktet samt analyser af det fremskaffede materiale. Lindahls afhandling er et resultat heraf, dog kun for så vidt angår den første del af målsætningen. Bogen fremtræder som en kom-

menteret statistisk håndbog, der overhovedet ikke beskæftiger sig med analyser.

Mens man i Norge har fremlagt tids-serier af samme art for perioden siden 1900 (udgivet af Statistisk Sentralbyrå 1953), og det danske materiale er søgt ført tilbage til 1870 (foreløbige tal i Statistiske Efterretninger 1954, nr. 24), har man i Sverige vovet sig helt tilbage til 1861. Dette hænger sammen med, at der allerede fra mellemkrigsårene forelå nationalindkomst-tal for perioden 1861—1930 (Erik Lindahl, Dahlgren og Karin Kock: *The National Income of Sweden 1861—1930*, London 1937). Olof Lindahls arbejde har derfor for en væsentlig del bestået i at samarbejde disse tal med nyere materiale og indarbejde de definitioner, der i dag er gængse.

Bogen bringer tal for det svenske brutto-nationalprodukt i markedspriser, anført i løbende priser. Tallene er hovedsagelig be-regnet fra produktionssiden, hvorefter man har foretaget en opdeling i konsum, inve-stering og overskud på betalingsbalancens løbende poster. For alle årene er der end-videre for hver af de 6 sektorer: landbrug, skovbrug, industri m.v., bygge- og an-lægsvirksomhed, transport m.v. og tjeneste-ydelser anført køb (input) fordelt på de øvrige sektorer samt import, og ligeledes er salget (output) opdelt på de øvrige sek-torer samt konsum, investering og eks-port. Det er således et ambitiøst projekt, der er realiseret. Det indeholder i virkelig-heden 91 kreds-(eller kryds!)løbstabeller. Noget tilnærmelsesvist tilsvarende har man vist ikke engang præsteret i Norge.

På den baggrund rejser der sig naturlig-vis straks spørgsmålet om tallenes pålidel-ighed. Til støtte for en sådan vurdering er der imidlertid ikke så meget at hente i bogen, idet kommentarerne for en væsent-lig del forklarer, hvorledes sammenkæd-ningen af de forskellige materialer er sket, mens grundmaterialet ikke drøftes særlig indgående. Dette er så meget mere beklage-ligt, som det jo ikke så sjældent sker, at sådanne talserier anvendes langt videre end forsvarligt. Det er da nok værd at vide, om de resultater, man måtte komme til, blot

afspejler de forudsætninger, der er lagt til grund ved beregningen af tallene.

På et enkelt punkt — og vel nok et af de mest tvivlsomme — er kommentarerne dog ret fyldige. De oplyser, at bygge- og anlægsvirksomheden er beregnet som det dobbelte af den skønnede råvareanven-delse. I publikationen vedrørende national-indtægten 1861—1930 fandt man det imid-lertid ikke forsvarligt at medtage tallene fra før 1896 i de sammenfattende tabeller. »For at kunne få kontinuerte national-produktberegninger for hele perioden« (p. 20) har man dog i den foreliggende afhand-ling vist større mod.

Til gengæld er der på andre områder udvist resignation. Dels har man ikke ment at kunne give skøn for afskrivninger m.v., der kunne være af interesse, og man har derfor ikke givet tal for nettonational-produktet. Dels — og det er vel væsentligere — er alle de over 10.000 tal anført i lø-bende priser. Tallene giver således grundlag for sammenligninger med hensyn til de enkelte sektors andele på forskellige tidspunkter, mens stigningen i deres bi-drag til nationalproduktet (og i dette selv) tilsløres af prisbevægelserne.

Når beregningerne i faste priser ikke er foretaget, skyldes det dels principielle be-tænkkeligheder, dels manglende tid. Afslut-tende har man dog for 10-års perioder søgt at beregne den årlige stigningstakt i det samlede bruttonationalprodukt, idet man har deflateret konsum, investeringer og udenrigshandel. Omregningen i faste priser (1913-priser) har dog måttet blive ret mangelfuld; for tiden fra 1861—1893 har man således udelukkende anvendt et af Myrdal beregnet detailprisindex. Hvis man ellers kan tro på tallene, og hvis man tør vove at foretage internationale sammen-ligninger, viser de svenske tal i de fleste perioder en noget større stigningstakt end de tilsvarende danske.

Anders Ølgaard¹.

1. Biträdande lärare ved Lunds univer-sitet.

U.S. Department of Commerce: Transportation Factors in the Marketing of Newsprint. Transportation Series nr. 2. 1953. 126 s. pris 40 cents.

Department of Commerce har set det som sin opgave at belyse transportsituationen i U.S. gennem en række rent konkrete undersøgelser, og den foreliggende omhandler transport af avispapir. På dette område, hvor U.S.A. for ikke mange år siden var selvforsynende, har det i 1950 kun en produktion på 10,1 % af den samlede verdensproduktion, men næsten 60 % af verdensforbruget. Største delen af behovet dækkes fra skove og papirfabrikker i det østlige Canada. På grund af de store afstande sker langt den væsentligste del af transporten med jernbane, medens automobiltransporten ingen nævneværdig rolle spiller. Noget større betydning har konkurrencen med søfarten f. eks. mellem Østcanada og New York; dette gælder dog (på grund af isvanskeligheder) kun om sommeren, og jernbanerne har derfor priser, der er væsentlig højere om vinteren end om sommeren.

Da vi her har et område, hvor jernbanerne har en ret stærk monopolistisk situation, er det forståeligt, at de enkelte jernbaneselskaber er tilbøjelige til at søge at erobre nye transportmarkeder ved at tilbyde forsendelse af avispapiret til relativt lave priser gennem særlige kontrakter og derved komme til at påvirke fordelingen af markederne mellem de enkelte papirfabrikker. Dette kan imidlertid kun gennemføres undtagelsesvis, fordi Interstate Commerce Commission har til opgave gennem sin regulering af satserne at drage omsorg for, at de givne geografiske fordele opretholdes, således at prispolitiken ikke kommer til at påvirke den af naturen givne arbejdsdeling på en måde, så de samfundsmæssige omkostninger bliver højere end de behøvede at være.

Det er disse bestræbelser, det meste af bogen handler om. Man får en kortfattet redegørelse for en række af de store sager og får en forståelse af de synspunkter,

der ligger til grund for afgørelserne dels i 1930'ernes depressionsperiode og dels under efterkrigsårenes konjunkturer. Det er klart, at prisniveauets stigning har medført højere takster, og dette har i sig selv medført forandringer i de geografiske, lokaliseringsmæssige fordele, og dette er yderligere understreget ved, at takstforhøjelserne har været forskellig på de forskellige områder, størst for de store afstande. Man er noget betænkelig ved, at dette har begunstiget de store aviser i Øststaternes havnebyer på bekostning af de mindre aviser i The Middle West og særlig endnu længere vestpå.

Fremstillingens værdi ligger foruden i den korte klare form i, at man får et billede af amerikanske trafikproblemer under en helt anden synsvinkel end man i almindelighed læser om. Det er således ejendommeligt at få oplysninger om et område, hvor konkurrencen fra automobilerne endnu ingen nævneværdig rolle spiller, og det er interessant at se, hvorledes begrebet de samfundsmæssige omkostninger i modsætning til virksomhedens egne omkostninger spiller en voksende rolle.

For en dansk læser er det en svaghed, at fremstillingen er meget stærkt detaljeret i forhold til lokaliteter, vi kender meget lidt til. Læsningen ville for os have vundet ved, at fremstillingen havde indeholdt noget mere om transportomkostningerne i forhold til de samlede produktionsomkostninger og handelsomkostninger. Havde man fået en samlet fremstilling af de samlede transportomkostninger, fra træet huggedes, til avisen solgtes på hjørnet, ville man have fået et værdifuldt bidrag til forståelse af transportomkostningernes betydning for den samlede samfundsøkonomi.

Men selv bortset herfra giver fremstillingen for alle, der er specielt interesseret i de senere års amerikanske økonomi og i det offentlige indflydelse på prisfastsættelsen, ikke så lidt af interesse.

P. P. Sveistrup.¹

1. Kontorchef. Lektor ved Københavns Universitet.

BOGANMELDELSER I DETTE HEFTE

	Side
<i>Bent Hansen: Finanspolitikens økonomiske teori (P. Nørregaard Rasmussen)</i>	111
<i>Studies in the Economics of Transportation by Martin Beckmann, C. B. Mc. Guire B. Winsten (P. P. Sveistrup)</i>	115
<i>Harold Barger: The Transportation Industries 1889—1946 (P. P. Sveistrup)</i>	117
<i>Harald Dickson: Ekonomiska principer bakom svensk skogsvårdsföretag (J. Aarestrup-Frederiksen)</i>	118
<i>Lars Nabseth: En arbejdstidsforkortning — verkninger i olika industriföretag (Kirsten Rudfeld)</i>	119
<i>Kenneth K. Kurihara: Introduction to Keynesian Dynamics (Niels Nørregaard)</i>	120
<i>Harald Dickson: Nationalekonomisk teori. En inledande översikt (Anders Ølgaard)</i>	121
<i>Olof Lindahl: Sveriges Nationalprodukt 1861—1951 (Anders Ølgaard)</i>	122
<i>U.S. Department of Commerce: Transportation Factors in the Marketing of Newsprint (P. P. Sveistrup)</i>	124

MODTAGEN LITTERATUR

AITCHISON, J. and J. A. C. BROWN: The Lognormal Distribution — with special reference to its uses in economics. Cambridge University Press. 176 s., Sh. 35/. — ALLEN, G. C. and AUDREY G. DONNITHORNE: Western enterprise in Indonesia and Malaya. George Allen & Unwin. London 1957. 319 s., Sh. 25/-. — ANDERSEN, P. NYBOE og POUL DAM m.fl. Det danske samfund. Det danske Forlag. København 1957. 365 s., kr. 18,75. — BRAMSNÆS, C. V. Bikuben i hundrede år. København 1957, 197 s. — BRUCHEY, STUART WEEMS: Robert Oliver, merchant of Baltimore 1783—1819. The Johns Hopkins Press Baltimore 1956. 411 s., \$ 7.50. — GRAAFF, J. de V.: Theoretical welfare economics. Cambridge University Press. 178 s., Sh. 22/6-. — KJÆR-HANSEN MAX, ARNE RASMUSSEN og ULF KJÆR-HANSEN: Reklameomkostninger i Danmark. Einar Hærek, København 1957. 73 s., kr. 7.50. — LINDAHL, ERIK: Spelet om penningværdet. Kooperative forbundets bokforlag. Stockholm 1957. 63 s., sv. kr. 3.25. — LITTLE, J. M. D.: A Critique of welfare economics. (second edition), Oxford University Press. 1957. 302 s., Sh. 30/-. — MASON, EDWARD S.: Economic concentration and the monopoly problem. Harvard University Press, Cambridge Mass. 1957. 411 s. — MYLONAS, GEORGE: Ancient Mycenae — The Capital City of Agamemnon. Princeton University Press 1957. 201 s., \$ 7.50 — SALEM, ELIE ADIB: Political theory and institutions of the Khawati. The Johns Hopkins Press. Baltimore 1956. 117 s., \$ 3.—. — O.E.E.C.: Report of the possibility of creating a free trade area in Europe. Paris 1957. 57 s., \$ 0.50. — O.E.E.C.: The supply of capital funds for industrial development in Europe. Paris 1957. 235 s., \$ 2.—. — S.O.U. 1957: 3. Fullföljdsbegränsning i skattemål. Förslag angivet av utredningen om fullföljdsrätt i skattemål. Stockholm 1957. 146 s. — S.O.U. 1956: 57. Undersökning av taxeringsutfallet beträffande jordbruksfärdighet på Landsbygden vid 1952-års allmänna fastighetstaxering. Stockholm 1956. 151 s. — Polsk debat om socialismens økonomiske model. Artikelserie med bidrag af Oskar Lange, Michael Kalecki m.fl. Udgivet af Knud Erik Svendsen. København 1957. 50 s. — Progress in Nuclear Energy — The Economics of Nuclear Power including Administration and Law. Pergamon Press. London 1956. 532 s., 6 £.

Bøgerne kan fås til anmeldelse ved henvendelse til redaktionen.

KØBENHAVNS KREDITFORENING

GAMMELTORV 4 . C. 7236

Redaktion og annonceekspedition: Frederiksholms Kanal 27, opg. F., København K., tlf. c. 1675.

Tidskriftets bogladeprijs: 15 kr. pr. årgang, enkeltsalg 4 kr. pr. nr., 8 kr. pr. dobbelt nr.

NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKJÆR)
KØBENHAVN

